FUNDACIÓ surt

Estudis (4)

Dones en crisi

surt

Informe de recerca
Dones en crisi

SURT. Fundació de Dones. Fundació Privada.

Escrit per: Laura Sales Gutiérrez, amb la col·laboració de Mar Camarasa i Casals

Data: 1/12/2009

Projecte finançat per:

Generalitat de Catalunya
Institut Català de les Dones

Col·laboracions:

Execució i anàlisi del treball de camp: Núria Francolí i Sanglas
Ana Corral Quintana
Patricia Rivero

Preparació de la base de dades: Cristina Hernández Guillermo
Lidia Jul Vidal

Agraïments:

L'equip de recerca agraeix la seva col·laboració a totes les dones que voluntàriament han participat a la recerca Dones en Crisi, ja que sense la seva aportació aquest projecte no hauria estat possible.

Aquest projecte s'ha dut a terme amb el finançament de l'Institut Català de les Dones

SURT. Fundació de Dones. Fundació Privada.
Guàrdia, 14 Bajos. 08001 Barcelona
www.surt.org

Índex

Introducció 4
I. Marc teòric 5
1. La crisi econòmica global 2007-2009 5
2. El biaix androcèntric de la crisi 5
2.1. Mitjans de comunicació 5
2.2. Perspectives des de l'economia crítica 7
2.3. Polítiques d'abordament de la crisi 9
3. Hipòtesis explicatives de l'impacte de les crisis econòmiques sobre l'ocupació de les dones 10
4. Indicadors macroeconòmics de l'impacte de la crisi sobre l'ocupació femenina 11
4.1.Atur i ocupació 11
4.2. Activitat i inactivitat 13
4.3. Parcialitat i temporalitat 13
4.4. Segregació horitzontal i vertical 13
5. Justificació de l'estudi 14
5.1. Impactes de la crisi en el treball de mercat de les dones 14
5.2. Impactes de la crisi en el treball domèstic i familiar 15
II. Metodologia 17
1. Mostra 17
2. Període estudiat 18
3. Recerca quantitativa: anàlisi estadística 18
4. Recerca qualitativa: treball de camp i anàlisi 19
III. Anàlisi quantitativa 22
1. Dones ateses a SURT entre gener de 2008 i juny de 2009 22
1.1. Edat 23
1.2. Lloc d'origen 24
1.3. Lloc d'origen de les dones immigrades 24
1.4. Situació legal de les dones immigrades 24
1.5. Responsabilitats familiars 25
1.6. Situació de convivència 26
1.7. Nivell d'estudis 26
1.8.Coneixements d'informàtica 27
1.9. Prestacions percebudes 27
2. Dones a programes d'inserció entre gener de 2008 i setembre de 2009 27
2.1. Dones ocupades 28
2.2. Dones desocupades 29
2.2.1. Descripció dels perfils 29
2.2.2. Temps a l'atur 33
2.2.3. Atur submergit 40
2.2.4. Sectors de l'última ocupació 46
3. Síntesi 47
IV. Anàlisi qualitativa 49
1. Perfil de les dones participants a la recerca 49
2. Impactes de la crisi 50
2.1. Impacte de la crisi en les dones en relació amb el mercat laboral: desocupació i ocupació femenines en temps de crisi 51
2.1.1. Ocupació encara més parcial o atur encara més parcial? 51
2.1.2. Deteriorament de la qualitat de la feina i augment de la precarietat 52
2.1.3. Pèrdua d'ocupació femenina en temps de crisi 52
2.1.4. Recerca de feina 54
2.2. Impacte de la crisi en les dones en relació amb el treball domèstic i familiar 57
2.3. Impacte de la crisi en les dones en relació amb el seu benestar 63
2.4. Altres impactes 65
3. Síntesi 67
V. Conclusions globals 68
VI. Bibliografia 77
Annex 79

Introducció

Una de les reivindicacions històriques dels estudis feministes és que tradicionalment el coneixement s'ha generat a partir de les perspectives i comportaments dominants de la societat, que han estat els masculins (androcentrisme). Com a conseqüència, el coneixement ha estat durant molt de temps invisible a les diferències de gènere. Tot i que cada vegada més es duen a terme anàlisis que tenen en compte les experiències i perspectives de les dones, malauradament en l'actualitat no és sempre així.

Dones en Crisi parteix de la inquietud davant la percepció d'un biaix androcèntric en la visió de la crisi econòmica transmesa als mitjans de comunicació, en la mesura en que la invisibilitat de les dones com a part afectada per la recessió no coincidia amb l'experiència de SURT en l'atenció directa de les demandes d'inserció laboral de les dones, de forma que existia el perill que aquesta invisibilitat pogués desembocar en polítiques de recuperació de la crisi que no afrontessin adequadament les problemàtiques de les dones i fins i tot poguessin agreujar les desigualtats.

En aquest marc, l'objectiu general del projecte 'Dones en crisi' ha estat analitzar l'impacte de la crisi econòmica actual sobre la situació laboral i familiar de les dones, per tal de comptar amb informació que permeti, d'una banda, la visibilització de la dimensió de gènere de la crisi davant de l'opinió pública i, de l'altra, el disseny d'intervencions adequades pel foment de l'ocupació femenina des dels dispositius d'inserció laboral existents i les administracions públiques.

El present informe de recerca s'estructura en diferents parts. El primer capítol conté el marc teòric en el que s'ubica la recerca realitzada. El segon fa referència a la metodologia que s'ha seguit per a la realització de la investigació. Els capítols 3 i 4 recullen, respectivament, les anàlisis qualitativa i quantitativa del treball de camp dut a terme. Per últim, s'inclou un capítol final que recull les conclusions principals de la recerca Dones en Crisi.

I. Marc teòric

1. La crisi econòmica global 2007-2009

L'esclat de la crisi borsària de setembre i octubre de 2008 a Estats Units és el moment generalment assenyalat com el punt d'extensió de la crisi econòmica a escala mundial. Els primers indicis de la crisi ja s'havien fet notar a Estats Units l'any 2007, però va ser durant el 2008 quan la crisi financera es va agreujar i va començar a tenir un impacte sobre l'economia real de les persones a tot el món. La recessió s'ha perllongat al llarg del 2009 a molts països, tot i les inversions estatals en els negocis fallits i els plans d'estímul de l'economia.

A Espanya, la crisi global ha tingut uns efectes especialment devastadors en l'ocupació. El model econòmic espanyol, basat en la construcció i el turisme, que va impulsar el creixement de l'economia nacional als darrers quinze anys n'ha agreujat l'impacte de la recessió en l'ocupació i les previsions apunten a una recuperació molt més lenta que la de la resta dels països de l'OCDE.[1] El moment de crisi ha posat en evidència problemes estructurals de l'economia espanyola que dificulten la recuperació.[2]

El PIB de Catalunya ha baixat de forma continuada a partir del tercer trimestre de 2007, amb una tendència de decreixement més intensa que l'experimentada pel PIB espanyol, i només al tercer trimestre de 2009 s'ha estabilitzat. El descens va ser més acusat a partir del primer trimestre de 2008 i el primer trimestre de 2009 l'economia catalana va entrar en recessió. Aquest decreixement ha tingut com a conseqüència principal un gran impacte en la desocupació. Les taxes d'atur de la població catalana i espanyola van mostrar un augment continuat a partir del segon semestre de 2008, i de forma més acusada a partir del tercer trimestre d'aquest any, fins a l'estabilització el tercer trimestre de 2009. Segons les dades de l'Enquesta de Població Activa, a aquest tercer trimestre la taxa d'atur ha arribat al 16% a Catalunya i al 17,9 % a Espanya, amb més de 607.200 persones aturades a Catalunya i 4.123.300 al conjunt de l'Estat, el que suposa un augment de la taxa interanual del 15,9% a Catalunya i del 17,9 a Espanya.

2. El biaix androcèntric de la crisi

2.1. Mitjans de comunicació

La magnitud de les xifres macroeconòmiques ha dominat el panorama mediàtic dels darrers mesos, amb un augment del protagonisme de les notícies econòmiques als mitjans de comunicació i un increment de l'interès de la ciutadania per la situació econòmica, a mesura que la crisi començava a afectar directament el mercat laboral.

---

[1] OECD. *Economic Outlook No. 86*, November 2009

[2] NAVARRO, V., TUR, M, CAMPA, M. (2009). "La situación de la clase trabajadora en España, Una comparación con los países de la UE-15 y EEUU". *El viejo topo* nº 253. Barcelona, Ediciones de Intervención Cultural/El viejo topo.

Però la visió general de la crisi que han transmès els mitjans de comunicació a la opinió pública no ha estat neutra en termes de gènere, sinó que n'ha destacat molt clarament el vessant masculí, alhora que s'ignoraven els efectes en la situació laboral de les dones.

L'androcentrisme, entès com el «conjunt de valors dominants basats en una percepció centrada en normes masculines»[3], ha marcat el seguiment mediàtic de l'evolució de la conjuntura econòmica i especialment el tractament de les dades de l'Enquesta de Població Activa, invisibilitzant o minimitzant l'impacte de la crisi sobre les dones. Així es va reflectir als diaris d'informació general del primer trimestre de l'any 2009, període en què es van destruir més llocs de treball que al llarg de tot l'any anterior, tant a Catalunya com al conjunt de l'Estat espanyol. A tall d'exemple, la portada del diari *Público* del passat 25 d'abril[4] serveix d'il·lustració de la percepció general de les persones afectades per la crisi. Sota el titular "El paro golpea con fuerza a los más débiles", tres imatges mostraven a representants dels col·lectius considerats "més febles": "temporales", categoria representada gràficament amb un home jove ocupat com "monitor deportivo"; "autónomos", tipus il·lustrat amb un home de mitjana edat definit com "empleado de correos", i "familias" sense cap ingrés salarial, categoria que anava acompanyada de la imatge de "Manuel Castro y familia, electricista", una família nuclear clàssica amb una parella i dues criatures, un nen i una nena. La posició secundària de les dones a la fotografia de la crisi, on només apareixen afectades de forma indirecta, com a integrants de les unitats de convivència no actives en el mercat de treball, reflecteix la pervivència d'una percepció del mercat de treball que manté el perfil de treballador home, a partir del model "male breadwinner" del proveïdor de recursos i sustentador de la família, i l'atribució de les tasques de reproducció i sosteniment de la vida a les dones.

Una dada que és necessari interpretar acuradament, donada la seva visibilitat, és el fet que des del segon trimestre de 2008 l'atur femení és a Catalunya per sota del masculí, tot i l'augment de dones aturades en els darrers trimestres. La visibilitat de la taxa d'atur comporta el perill d'interpretacions errònies en relació a l'assoliment de la igualtat de gènere en el mercat laboral, que faria innecessàries les polítiques de gènere, o fins i tot a una feminització de l'ocupació que hauria penalitzat els llocs de treball masculins en benefici de les dones (un argument en la línia de la xenofòbia latent cap a les persones immigrades, identificades com a competència al mercat de treball en una situació d'escassetat de feina). En aquest sentit, s'han pogut llegir titulars que interpreten la taxa d'atur com un senyal de la poca incidència de la crisi en la situació laboral de les dones.[5]

No es pot caure en anàlisis simplificadores a partir de dades aïllades, sinó que cal tenir una perspectiva completa de la situació de partida de les dones en el mercat laboral abans de l'inici de la crisi, marcada per les desigualtats i la vulnerabilitat. D'una banda, davant la prevalença del model de

[3] DIRECCIÓ GENERAL D'IGUALTAT D'OPORTUNITATS EN EL TREBALL (2008). *Recull de termes Dones i Treball*. Barcelona, Direcció General d'Igualtat d'Oportunitats en el Treball, Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

[4] *Público*. 25 abril 2009. Madrid, Mediapubli Sociedad de Publicaciones y Ediciones S.L. Consulta: 5 maig 2009]. Disponible a: http://www.publico.es/estaticos/ pdf /descargar.php?archivo=25042009

[5] "Mujeres e inmigrantes, favorecidos", *Público*, 23 d'octubre de 2009 http://www.publico.es/263216/epa/paro/desempleo/datos/tercer/trimestre; "La destrucción de empleo se ceba con los hombres", El País 23 de gener de 2009, http://www.elpais.com/articulo/economia/827000/hogares/todos/miembros/paro/elpepueco/20090123elpepueco_1/Tes; "Official Statistics confirm CIPD view that women are not being relatively hard hit by jobs downturn", Human Resource News 6 de març de 2009, http://www.hr-topics.com/cipd/women-job-cuts.htm

treballador masculí a la imatge social de la crisi, és imprescindible destacar l'augment continuat de la taxa d'activitat femenina a Espanya, per la incorporació sistemàtica i sostinguda de les dones al mercat laboral des de la dècada dels vuitanta. La major participació de les dones al mercat laboral en el moment d'esclat d'aquesta crisi podria haver implicat que les dones estiguessin més afectades per la desocupació ara que en recessions anteriors.[6] De tota manera, tampoc cal oblidar que el diferencial entre l'activitat femenina i masculina segueix sent molt alt i en els darrers vuit anys només s'ha reduït 8,62 punts.

En segon lloc, la participació femenina al mercat laboral no es realitza en igualtat de condicions, pel qual és imprescindible en l'anàlisi de les xifres d'ocupació i atur tenir en compte la qualitat de l'ocupació de les dones i les diverses circumstàncies que les situen en una posició de vulnerabilitat enfront del mercat laboral. Les dones no només conformen el grup majoritari en l'atur de llarga durada, sinó que el treball femení està marcat per la precarietat: jornades parcials, i especialment jornades parcials no desitjades, situació que pot desembocar en pluriocupació; contractes temporals; discontinuïtat en la vida laboral per la maternitat i la cura de persones dependents no ateses socialment; segregació vertical i horitzontal de les dones en el mercat de treball; bretxa salarial entre el treballadors i les treballadores; major presència a l'economia submergida, amb la corresponent retallada de drets laborals; discriminació de les dones embarassades i de les dones amb jornades reduïdes per maternitat. Entre aquests factors de vulnerabilitat, cal destacar-hi la càrrega de treball domèstic i de cura no reconegut i no remunerat que condiciona la participació de les dones al mercat laboral. Tots aquests són factors de desigualtat que afecten especialment els col·lectius especialment vulnerables, com ara les dones que encapçalen famílies monomarentals i les dones immigrades.

2.2. Perspectives des de l'economia crítica

El sector editorial ha intentat explotar l'interès ciutadà alimentat per la presència continua de l'economia a l'àmbit mediàtic. Entre la proliferació de publicacions d'anàlisi de la crisi, destaquen moltes veus crítiques que s'han mobilitzat per posar en qüestió el model de creixement, especialment en relació a la insostenibilitat des del punt de vista ecològic i energètic. Des de l'economia crítica, s'ha plantejat que la crisi ha fet evident la insostenibilitat del model capitalista neolliberal i s'han situat els orígens de la recessió actual trenta anys enrere, amb l'obertura del període de triomf del neolliberalisme com a paradigma econòmic hegemònic, tant en l'àmbit polític com en l'acadèmic, i la gestió de les crisis periòdiques del sistema capitalista (la crisi 1997-98 del Sudest Asiàtic, l'esclat de la bombolla d'Internet el 2001) amb solucions polítiques neolliberals.[7] Des d'aquestes posicions també s'ha posat en qüestió la gestió de la crisi actual: si bé en els darrers mesos de 2009 els mitjans de comunicació i les veus polítiques han insistit en trobar indicis de recuperació econòmica, existeix cert escepticisme crític sobre la

6 SMITH, M. (2009): *Analysis note: Gender equality and Recession*. Grenoble, Ecole de Management. Disponible a: http://ec.europa.eu/social/main.jsp? catId=748&langId=en

7 RAMONET, I. (2009). *La catástrofe perfecta*. Barcelona, Icaria

profunditat d'una recuperació quan la crisi s'ha gestionat políticament sense plantejar un canvi profund del model de creixement.[8]

Però són moltes menys les veus crítiques al model econòmic i a la seva pervivència en el període de gestió de la crisi que han posat de manifest la necessitat de reconsiderar aquest model des d'un punt de vista de gènere, examinant les desigualtats de gènere implícites al neolliberalisme, tant en relació a la crítica al model econòmic que ha desembocat en la recessió actual[9] com en la proposta d'un nou model que sigui igualitari per dones i homes en relació a la totalitat dels treballs realitzats a les esferes pública i privada (l'actual treball de mercat i el treball de cura). Davant el debat actual sobre la desorientació de les esquerres, és notòria la falta d'interès per les aportacions crítiques fetes des de l'economia feminista i amb perspectiva de gènere, com s'ha demostrat als diferents números monogràfics dedicats a la crisi de diverses publicacions els darrers mesos.[10]

A Espanya, el debat s'ha centrat en el canvi de model productiu i la reforma laboral, però en l'anàlisi s'han obviat elements com l'increment de la participació femenina al mercat laboral espanyol en els darrers trenta anys, dels més elevats dels països de l'OCDE,[11] i el manteniment d'un percentatge d'inactivitat femenina superior als països de l'entorn.[2]

En un moment de reconstrucció del model econòmic a nivell mundial, és essencial posar en marxa mecanismes que garanteixin la superació de les desigualtats de l'ocupació femenina. I també és absolutament imprescindible que al nou model d'economia sostenible que hi ha actualment sobre la taula s'hi inclogui no només la sostenibilitat ecològica del planeta, sinó la sostenibilitat de la vida, mantinguda principalment pel treball domèstic i familiar no remunerat de les dones, un treball de cura que fins ara ha estat invisibilitzat i no reconegut efectivament com a treball.[12]

Tot i les resistències als discursos de gènere, també s'han pogut sentir veus discordants.[13] Els moviments feministes han manifestat el seu descontent amb la invisibilització de les dones a la crisi i reivindicat l'oportunitat que comporta qualsevol situació de canvi per incidir en una transformació a gran escala que encamini la nostra societat cap a un model més igualitari. En aquesta direcció s'ubiquen el manifest "Igualdad de género ante la crisis"[14] i el manifest del III congrés estatal d'economia feminista[15], i així es va fer palès en els lemes de les manifestacions del passat 8 de març i a la conferència pronunciada per Lourdes Benería en el marc de l'Acte institucional en Commemoració del Dia

[8] CORDONNIER, L. (2009). "Recuperación económica, la gran ilusión". *Le Monde diplomatique en español* 169. Valencia, Ediciones Cybermonde
[9] EUROPEAN WOMEN'S LOBBY. Women, the Financial and Economic Crisis - the Urgency of a Gender Perspective. Disponible a: http://*www.womenlobby.org*. [Data de consulta: 30 octubre 2009].
[10] *El Viejo topo*, *Público*, *Sin permiso*, *Illacrua*, entre moltes altres publicacions.
[11] SMITH, M. (2009): *Analysis note: Gender equality and Recession*. Grenoble, Ecole de Management. Disponible a: http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=748&langId=en
[12] CARRASCO, C. (2009). "Mujeres, sostenibilidad y deuda social". *Revista de Educación,* número extraordinario 2009. Madrid, Ministerio de Educación, Política Social y Deporte
[13] MAGALLÓN, C. (2009). "Mujeres ante la crisis". *Público*. 8 de novembre de 2009. Madrid, Mediapubli Sociedad de Publicaciones y Ediciones S.L; Pazos Morán, M. (2009). "Las mujeres en el cambio de modelo productivo". *El País*, 1 de setembre de 2009. Madrid, Diario El País.
[14] *Feminismo ante la crisis*. Disponible a: http://feminismoantelacrisis.wordpress.com/. [Data de consulta: 14 maig 2009].
[15] TERCER CONGRESO DE ECONOMÍA FEMINISTA. "Manifiesto del III Congreso de economía feminista". *Revista de Economía crítica*. Jaén. Disponible a: http://revistaeconomiacritica.org/noticia1. [Consulta: 14 maig 2009].

Internacional de les Dones, el 10 de març d'enguany, al Parlament de Catalunya, amb el títol "Com afecta la crisi econòmica a les dones?".

Les organitzacions internacionals han recollit aquesta preocupació per l'impacte de gènere d'una crisi de dimensions globals. L'Organització Internacional del Treball també va destacar en un estudi d'enguany la pèrdua d'ocupació als països en desenvolupament en el sector serveis, més feminitzat en aquests països com a conseqüència de la globalització, el descens de les remeses de la població emigrada i la manca d'inversions estrangeres, entre altres factors.[16] Als països desenvolupats, altres estudis han destacat les variacions existents entre els països, en funció dels sectors afectats per la crisi econòmica, i han previst un augment desproporcionat de l'atur femení associat a la reducció dels pressupostos al sector públic, com s'està demostrant al Regne Unit.[17] Un altre possible efecte als països desenvolupats podria ser un augment de la pobresa entre la població immigrada (i destaquem que, tot i la invisibilitat, gairebé la meitat de la immigració a Catalunya és femenina) o fins i tot el seu retorn als països d'origen.

2.3. Polítiques d'abordament de la crisi

Les mesures preses per la gestió de la crisi, i especialment pel manteniment i la promoció de l'ocupació, han estat marcades per la urgència de la situació i això ha tingut com a conseqüència la desatenció de la perspectiva de gènere. A Espanya, el Plan Español para el Estímulo de la Economía y del Empleo s'ha orientat principalment a la recuperació de sectors masculinitzats com la construcció i l'automoció, i l'aplicació d'aquests plans de despeses orientats a la recuperació econòmica s'ha efectuat prescindint dels preceptius informes d'impacte de gènere, d'acord amb la Llei Orgànica 3/2007, de 22 de març, per la igualtat efectiva de dones i homes, tal i com han destacat les organitzacions feministes estatals.[18]

En contrast, Islàndia podria ser un exemple de bona pràctica en relació a la igualtat de gènere en un context de crisi. La crisi econòmica va afectar greument Islàndia l'octubre de 2008, però a diferència del que ha succeït a altres països, la resposta política a la crisi a aquest país ha tingut un marcat caràcter de gènere. Si bé Islàndia, juntament amb la resta dels països del nord d'Europa, era ja abans de la recessió un país amb una clara aposta per la igualtat de gènere, en el curs del procés de recuperació econòmica ha passat del quart lloc al primer de la llista de països de l'Índex de Disparitat entre Gèneres del Fòrum Econòmic Mundial[19].

---

[16] INTERNATONAL LABOUR ORGANIZATION (2009). *Global Employment Trends for Women*. March 2009. Ginebra, International Labour Organization

[17] SEGUINO, S. (2009) *The Global Economic Crisis, Its Gender Implications and Policy Responses.* Ponència presentada al període de sessions 53è de la Comissió de la Condició Jurídica i Social de la Dona de Nacions Unides

[18] FORUM DE POLÍTICA FEMINISTA (2009). Feminismo ante la crisis. XIX Taller de Política Feminista Madrid, Granada y Valladolid. Abril-Mayo 2009Madrid, Forum de Política Feminista.

[19] HAUSMANN, R., TYSON L.D., ZAHIDI, S. (2009) *The Global Gender Gap Report*. World Economic Forum http://www.weforum.org/en/Communities/Women%20Leaders%20and%20Gender%20Parity/GenderGapNetwork/index.htm. Ginebra, World Economic Forum

3. Hipòtesis explicatives de l'impacte de les crisis econòmiques sobre l'ocupació de les dones

Jill Rubery[20] planteja tres hipòtesis de predicció de l'impacte d'una recessió sobre l'ocupació de les dones:

1. **Hipòtesi de la reserva flexible o hipòtesi "amortiguadora"**, segons la qual les dones són una reserva flexible del mercat de treball i per tant són contractades en èpoques de creixement i acomiadades en èpoques de recessió. Per tant, l'ocupació de les dones té un funcionament pro-cíclic.

2. Hipòtesi de la segregació ocupacional, segons la qual existeix una rígida tipificació sexual de les ocupacions (en relació al concepte de segregació horitzontal emprat als estudis de gènere[21]). Per tant, la demanda de treball femení depèn de la demanda als sectors dominats per les dones i les tendències de l'ocupació femenina estan més relacionades amb les tendències seculars en les estructures ocupacionals que amb els factors cíclics.

3. Hipòtesi de la substitució, que preveu tendències contra-cícliques a l'ocupació de les dones, perquè a mesura que s'intensifica la recessió, la cerca de la reducció de costos estimula la substitució cap a les formes més barates de treball, com les dones.

A banda d'aquestes tres hipòtesis, també s'han proposat dues explicacions de l'impacte de la recessió econòmica en la conducta de les dones aturades o que han perdut la feina:

- Hipòtesi de la treballadora afegida, segons la qual hi hauria un increment de la participació de les dones al mercat laboral en un context de salaris baixos, per compensar la caiguda dels ingressos a les llars resultant de la pèrdua d'ocupació masculina.

- Hipòtesi de la treballadora desanimada, segons la qual les dones es retirarien voluntàriament del mercat en un context d'escassetat d'ocupació i dificultats per trobar feina.

Tal i com assenyala Rubery, aquestes hipòtesis poden ser compatibles. Per una banda, les hipòtesis amortiguadora i de substitució es refereixen a la mobilització de les dones en relació als fluxos del mercat de treball. En canvi, la hipòtesi de la segregació fa referència a l'estructura ocupacional. Per tant, la hipòtesi de la segregació ocupacional pot relacionar-se amb les altres dues: l'estructura ocupacional pot cosiderar-se una limitació, segons les condicions històriques, per la mobilització de les reserves de mà d'obra femenina.

La segregació ocupacional pot augmentar o reduir la vulnerabilitat de les dones en el mercat de treball en un context de crisi. Les dones poden ser especialment vulnerables a la pèrdua del lloc de treball a empreses o sectors concrets o a l'exclusió del mercat laboral perquè l'abandonen en la fase de formació de la familia. D'altra banda, poden estar relativament protegides pel patró de la segregació ocupacional, que no es pot alterar fàcilment per absorbir l'excés d'oferta de treball masculí (ma d'obra masculina) per dues raons: els salaris de les dones són més baixos i la rígida tipificació de llocs de treball femenins i

[20] RUBERY, J, MOLTÓ CARBONELL, M.L. (coord.) (1993). Las mujeres y la recesión. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
[21] DIRECCIÓ GENERAL D'IGUALTAT D'OPORTUNITATS EN EL TREBALL (2008). *Recull de termes Dones i Treball*. Barcelona, Direcció General d'Igualtat d'Oportunitats en el Treball, Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

masculins. Segons aquesta hipòtesi, la segregació horitzontal fa difícil que els homes facin treballs de dones, fins i tot en cas de necessitat.

D'altra banda, les dones poden ser movilitzades com a força de treball substitutòria, en combinació amb la segregació ocupacional. La feminització d'un sector és esencial perquè els empresaris treguin partit de les reduccions de costos associades al treball femení.

4. Indicadors macroeconòmics de l'impacte de la crisi sobre l'ocupació femenina

4.1.Atur i ocupació

La taxa d'atur femenina a Catalunya ha augmentat en període de crisi, però l'increment ha estat més moderat (6,57%) que el de l'atur masculí (9,74%) i s'ha produït en períodes diferents.

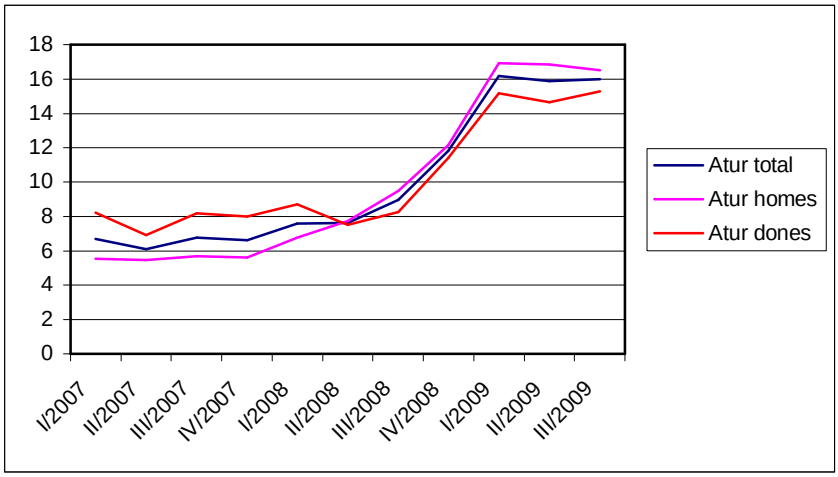

Fig. 1. Taxa d'atur (primer trimestre de 2007 a tercer de 2009)
Font: Idescat, a partir de dades de l'enquesta de població activa de l'INE

L'atur masculí va començar a pujar el primer trimestre de 2008, afectat per la destrucció d'ocupació a sectors molt masculinitzats, com la construcció i l'automoció, i va augmentar de forma continuada fins el primer trimestre de 2009, moment en què es va estabilitzar i va començar a mostrar una lleu tendència a la baixa. En canvi, l'atur femení va començar a créixer també el primer trimestre de 2008, però es va recuperar el següent trimestre, moment a partir del qual hi va haver més homes aturats que dones. Aquesta lleu superioritat de l'atur masculí és un fenomen que no es produïa des de fa dècades, quan la taxa d'activitat de les dones a Catalunya era molt menor, i que no ha arribat a produir-se al conjunt de l'estat espanyol, on l'atur femení encara supera el masculí.

L'impacte immediat de la crisi en l'ocupació no pot ocultar el fet estructural que abans de l'agudització de la destrucció d'ocupació la taxa d'atur femení era superior a la masculina. Si a aquesta desigualtat s'afegeixen tots els elements de precarietat del treball femení (parcialitat, salaris més baixos, informalitat, etc.), és evident que la conservació d'un lloc de treball femení no implica necessàriament una situació d'avantatge al mercat laboral. La reducció del diferencial en l'atur masculí i femení no es pot interpretar com un assoliment de la igualtat al mercat de treball, sinó com un impacte immediat de la crisi

a l'ocupació masculina. D'altra banda, el tercer trimestre podria suposar un canvi de tendència, amb un augment de l'atur femení (que podria estar associat a l'augment de l'atur als serveis) i un descens del masculí.

Per grups d'edat, l'atur ha afectat especialment les dones joves, de 16 a 25 anys, i en segon lloc a les dones de més 45 anys. Resulta molt il·lustratiu fer una lectura de les dades d'atur en relació a l'origen dels desocupats i les desocupades. Les dades de l'EPA no permeten profunditzar en aquestes dades, però si partim de les estadístiques per nacionalitat, l'atur ha afectat més a la població immigrada que l'autòctona.

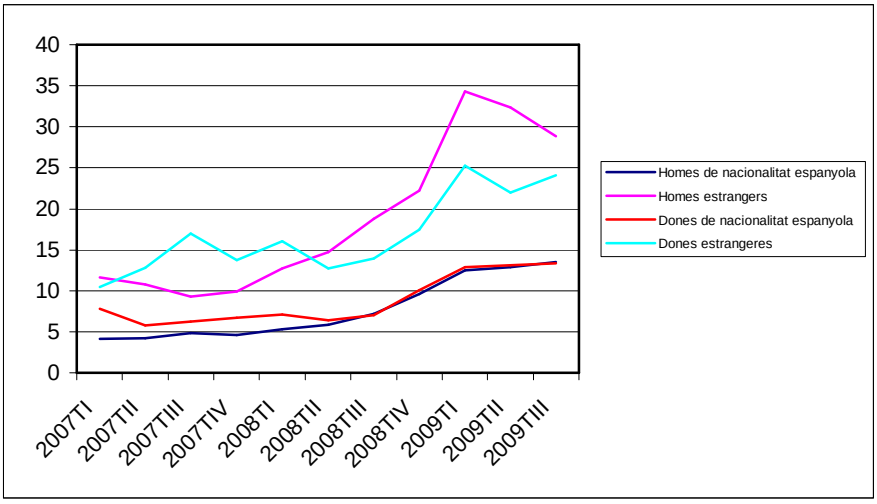

Fig. 2. Població desocupada per nacionalitats(primer trimestre de 2007 a tercer de 2009)
Font: Idescat, a partir de dades de l'enquesta de població activa de l'INE

L'anàlisi per nacionalitats fa palès que els homes de nacionalitat espanyola són els que tenen la taxa d'atur més baixa, fins i tot lleugerament per sota de les dones de nacionalitat espanyola en molts moments del període. A més, la tendència a l'alça de l'atur entre homes i dones de nacionalitat espanyola és molt coincident a partir del tercer trimestre de 2008. D'altra banda, la taxa d'atur de la població estrangera és molt superior a la de la població de nacionalitat espanyola i l'evolució per sexes és molt diferent, amb un atur femení estranger molt per sota del masculí estranger. Per tant, en relació a l'evolució global de la taxa d'atur femení, si l'augment de la taxa d'atur femení ha estat més moderat que la del masculí és per les dones immigrades. Tenint en compte les mancances de les estadístiques per reflectir acuradament els fenòmens relacionats amb la immigració, seria important explorar amb més detall aquesta tendència.

Quant a l'atur de llarga durada, on les dones han estat estructuralment el grup majoritari, ha augmentat en els dos sexes. Des del tercer trimestre de 2008, els homes superen les dones en el grup de persones aturades entre 1 o 2 anys, però en relació a la desocupació per 2 anys o més, les dones segueixen superant els homes.

D'altra banda, la taxa d'ocupació femenina ha baixat des del primer trimestre de 2008 2,19 punts, mentre que la masculina n'ha baixat 8,95. Si contrastem aquestes xifres amb les taxes d'atur, en un

context d'augment de la taxa d'activitat femenina, s'observa que la taxa d'ocupació masculina es manté més a prop de la taxa d'atur, però el descens de l'ocupació femenina és molt menor a l'increment de l'atur, el que podria apuntar a les diferents característiques de l'ocupació en les dones i els homes.

4.2. Activitat i inactivitat

La taxa d'activitat femenina ha tingut un increment sostingut durant el període de crisi, seguint la tendència prèvia. L'increment dels homes ha estat menor i a partir del quart trimestre de 2008 la taxa d'activitat és de 14,89 punts a Catalunya, pel que queda per sota de la taxa de l'Estat (16,93%). Aquest diferencial ha baixat en 3,83 punts des del primer trimestre de 2008, però aquest descens podria deure's a la baixada de l'activitat masculina per "l'efecte del treballador desanimat". Per tant es podria tractar d'una reducció conjuntural associada a la pèrdua d'ocupació masculina i no a un augment sobtat de la igualtat de gènere al mercat laboral.

És notable l'augment de l'activitat entre les dones de més de 35 anys, accelerat a partir del quart trimestre de 2008. Aquestes dades apunten a un impuls de l'activitat femenina a les franges centrals d'edats, mentre disminuïa a partir del primer trimestre del 2009 l'activitat de les dones joves, potser per l'efecte de la treballadora desanimada. En relació amb aquest augment de l'activitat, cal destacar especialment l'evolució de les dones inactives en situació d'inactivitat de feines de la llar, que s'ha reduït considerablement en temps de crisi.

4.3. Parcialitat i temporalitat

En relació a la mitjana d'hores treballades per la població ocupada, la mitjana d'hores masculina ha baixat 4,4 punts des del primer trimestre de 2008, mentre que la femenina ha baixat 4,1 punts. El descens més significatiu ha estat en el tercer trimestre de 2009. El diferencial entre la mitjana d'hores de les dones i els homes, que era al tercer trimestre de 2009 de 5,7 punts, s'ha mantingut pràcticament estable en període de crisi, amb una lleugera reducció de 0,3 punts des del primer trimestre de 2008.

Quant a l'evolució de la temporalitat , el 2008 va continuar la tendència a la baixa prèvia a la crisi, però des del primer trimestre de 2009 aquesta tendència s'ha moderat. Al tercer trimestre de 2009, el percentatge de contractes temporals en les dones (19,4%) segueix per sobre del dels homes (18,6%).

4.4. Segregació horitzontal i vertical

La segregació horitzontal s'ha mantingut en període de crisi. La crisi dels sectors de la indústria i la construcció ha suposat un descens de l'ocupació masculina en aquests sectors, però no pas de la femenina, que s'ha mantingut en el cas de la construcció (2%) i ha baixat lleugerament en la indústria (del 14,5% el primer trimestre de 2008 al 13,5% el tercer trimestre de 2009). Als serveis, s'observa cert desplaçament de força de treball masculina al sector, molt feminitzat. El percentatge de dones ha pujat només 0,08 punts en el període, fins el 83,4%, mentre que el d'homes ha augmentat 7,4 punts.

Quant a la segregació vertical, el percentatge de dones en càrrecs directius s'ha mantingut estable (6,7% al tercer trimestre de 2009, el mateix percentatge que al primer de 2007), però el percentatge d'homes en aquestes posicions ha augmentat 1,8 punts des del primer trimestre de 2008 i en el tercer de 2009 es situa a l'11,1%.

5. Justificació de l'estudi

L'anàlisi de les dades macroeconòmiques de l'Enquesta de Població Activa fa evidents algunes mancances i mostra la necessitat de disposar d'estudis empírics sobre l'impacte de la crisi en les dones, tant en relació al treball remunerat de mercat com al treball domèstic i familiar realitzat a les llars i a l'impacte global de la recessió en el benestar de les dones i les famílies.

5.1. Impactes de la crisi en el treball de mercat de les dones

En relació a la participació de les dones al mercat de treball, les dades disponibles en el marc del projecte Dones en crisi permeten especialment aportar informació complementària sobre els següents elements:

1. Treball submergit. La comparació de les estadístiques de l'EPA amb les afiliacions a la Seguretat Social podria indicar un augment de l'economia submergida en la conjuntura de crisi econòmica.[22] El projecte Dones en crisi parteix de la definició de treball utilitzada a la base de dades d'usuàries de la Fundació SURT, en què es considera treball tant el realitzat al mercat formal com el realitzat informalment. Aquest concepte inclusiu és fonamental per analitzar acuradament les experiències i les trajectòries laborals de les dones, donada l'elevada taxa de treball submergit en sectors molt feminitzats, com ara els serveis a la llar i l'atenció a les persones, assumits majoritàriament per dones immigrades en el marc del fenomen migratori de les cadenes transnacionals de cura.[23]

2. Atur submergit. Les xifres d'atur registrat oculten el nombre de dones en procés de recerca de feina que no consten oficialment com a aturades. En estreta relació amb el concepte de treball emprat en aquest estudi, el concepte d'atur comprèn també tota la desocupació femenina, independentment del seu registre a les oficines de treball de la Generalitat de Catalunya. L'accés a la base de dades d'usuàries de la Fundació SURT permet mesurar l'extensió d'aquest fenomen i analitzar els factors que podrien incidir en l'absència de les dones actives als registres oficials.

3. Subocupació. Les dades de l'EPA mostren un alt percentatge de dones que treballen a temps parcial de forma involuntària i un factor important en aquesta decisió podria ser la dificultat de conciliació entre la vida laboral i familiar que comporta la jornada completa per les dones. La recerca qualitativa pot donar elements per mostrar la relació entre tots dos fenòmens.

---

[22] "La economía sumergida repunta a medida que se acentúa la crisis". *El Periódico*, 4 de gener de 2009. Barcelona, El periódico de Catalunya.
[23] SOLÉ I PUIG, C., PARELLA, S. (2008) "Dones immigrants no comunitàries al mercat de treball espanyol" a Bodelón E. y Giménez P. *Desenvolupant els drets de les dones: àmbits d'intervenció de les polítiques de gènere.* Barcelona, Diputació de Barcelona.

4. Situació laboral específica de les dones immigrades. Són conegudes les carències de les estadístiques oficials per reflectir acuradament les experiències de les dones immigrades. La recollida de dades al marge de les administracions públiques pot donar una imatge més propera de la situació laboral i familiar d'aquest col·lectiu, i el seu impacte transnacional sobre les famílies al país d'origen.

5. Qualitat de l'ocupació. És probable que, en el context de crisi, la qualitat de l'ocupació femenina s'hagi tornat encara més precària. Juntament amb l'augment de l'activitat de les dones al mercat de treball remunerat, és possible que la crisi estigui tenint uns efectes específics en la situació laboral de les dones, en relació al tipus de contracte o les diferències salarials. En aquest sentit, a nivell estatal s'ha identificat un augment de la bretxa salarial entre directives i directius d'un 14,6 % l'any 2008, quan en 2007 s'havia reduït al 10%.[8]

6. Inserció laboral. Cal disposar de més informació sobre les dificultats d'inserció de les dones desocupades en temps de crisi i els possibles canvis ocorreguts en la selecció de personal en un context de molta demanda d'ocupació.

7. Motius de recerca d'ocupació. L'augment de l'activitat de les dones als grups centrals d'edat reflectit a l'EPA apunta a una movilització de la força de treball femenina. L'anàlisi dels motius de recerca d'ocupació, especialment en relació a dones prèviament inactives, pot aportar informació sobre aquest fenomen.

5.2. Impactes de la crisi en el treball domèstic i familiar

Més enllà de la situació laboral, la crisi econòmica pot haver tingut efectes en l'àmbit familiar, en relació als canvis en el paper de les dones dins de les seves famílies i les estratègies de les llars per afrontar la crisi i l'impacte d'aquestes sobre les càrregues domèstiques per les dones. A la conferència pronunciada per Lourdes Benería en el marc de l'Acte institucional en Commemoració del Dia Internacional de les Dones, el 10 de març d'enguany, al Parlament de Catalunya, amb el títol "Com afecta la crisi econòmica a les dones?", l'economista va destacar l'augment de la càrrega de treball domèstic a altres crisis econòmiques dels darrers anys, com ara la que es va produir a l'Argentina a principis de la dècada, com a producte de les estratègies de les famílies per reduir les despeses. Els indicis de descens del consum i de canvis en els hàbits d'alimentació fan preveure un augment de la càrrega de treball domèstic i familiar, tant en relació amb l'augment de temps i esforços destinats a l'administració de la llar en un temps de falta de recursos, com en relació a l'assumpció pels membres de la llar de tasques que abans s'adquirien al mercat (com ara els serveis d'hostaleria i oci). Cal examinar si, en temps de crisi, aquesta càrrega extraordinària de treball domèstic i familiar seguirà assumida majoritàriament per les dones o si, en un moment d'augment de l'atur masculí, podria haver canvis en la distribució de les tasques domèstiques i els usos dels temps dins les unitats de convivència.

En aquest sentit, l'EPA mostra un descens en el nombre de dones que no ha iniciat un procés de cerca d'ocupació a Espanya per malaltia o incapacitat pròpia i cura de persones dependents, el que podria indicar un augment de la doble presència en període de crisi.

5.3. Impactes de la crisi en el benestar de les dones

Les dades macroeconòmiques fan invisibles les experiències de les dones que s'oculten darrere les xifres. La recerca qualitativa empresa en el marc de l'estudi Dones en crisi pot aportar elements sobre la incidència de la situació econòmica en el benestar de les dones i les famílies, com ara un possible deteriorament de la salut o de la relació de convivència a les llars.

II. Metodologia

Per tal d'assolir l'objectiu principal del projecte (analitzar l'impacte de la crisi econòmica actual sobre la situació laboral i familiar de les dones), en la recerca Dones en crisi s'han combinat tècniques d'investigació quantitatives i qualitatives, dues tècniques de recerca complementàries que han permès abordar aspectes diferents dels efectes de la crisi en les dones.

La recerca quantitativa ha permès obtenir informació mesurable sobre la situació de les dones actives (desocupades o en procés de millora de feina) a l'actual conjuntura econòmica de crisi. La recerca qualitativa ha possibilitat conèixer les experiències en període de crisi de dones tant desocupades com ocupades (amb ocupacions formals i/o no formals) en relació a l'àmbit laboral i també familiar, així com de personal tècnic especialitzat en la inserció socio-laboral de les dones. La informació obtinguda amb les tècniques qualitatives i quantitatives s'ha analitzat conjuntament i reflectit en les conclusions finals de l'informe.

1. Mostra

L'univers de l'estudi està format per dones actives de l'àrea metropolitana de Barcelona.

La mostra analitzada en el projecte està constituïda per un total de 2.609 dones[24] en edat laboral, provinents majoritàriament de la ciutat de Barcelona i la seva àrea metropolitana, que es van adreçar a SURT per a dur a terme un procés d'inserció laboral. La mostra està extreta de la base de dades d'usuàries de l'entitat, formada per les dones que acudeixen a SURT amb l'interès d'iniciar un procés d'inserció laboral, i s'ha dividit en dues submostres, en funció de la informació disponible a la base de dades d'usuàries de l'entitat:

- **Submostra 1:** 2.504 dones que van arribar a SURT amb l'interès d'iniciar un procés d'inserció laboral al llarg del 2008 i fins el juny de 2009. D'aquesta submostra, que correspon a totes les usuàries de l'entitat registrades a la base de dades en el període esmentat, es van extreure les dades sociodemogràfiques, que es van sotmetre a un tractament estadístic i a una posterior anàlisi.

- **Submostra 2:** 284 dones que van iniciar un procés d'inserció entre el gener de 2008 i el setembre de 2009. Aquesta segona submostra també es va sotmetre a un tractament estadístic per extreure'n les dades sociodemogràfiques i laborals que posteriorment van ser objecte d'anàlisi. La selecció de les dones d'aquesta submostra es va realitzar en funció de la informació disponible de les dones participants a diversos programes en funcionament a l'entitat en el període de referència.

A banda, 14 dones que durant l'any 2009 havien estat duent a terme programes d'inserció a l'entitat també van participar a la recerca. Amb aquestes dones es van realitzar activitats de recerca qualitativa (nou entrevistes individuals i un grup de discussió). Per a la selecció d'aquestes dones es van

[24] 2.504 dones arribades a SURT durant l'any 2008 i fins a juny de 2009 (submostra 1) i 105 dones arribades a SURT entre juliol i setembre de 2009 (part de la submostra 2).

tenir en compte variables com l'edat, el nivell formatiu, l'origen, el nucli de convivència, el nombre de persones a càrrec o, en el cas de les dones aturades, el temps d'atur. El canal d'accés a les dones va ser les professionals de l'àrea d'atenció directa de SURT.

2. Període estudiat

El període objecte d'estudi comprèn tot l'any 2008 i fins el mes de setembre de 2009. Tot i que el gran augment de la desocupació a Catalunya va tenir lloc a partir del tercer trimestre de 2008, l'experiència de SURT mostra pics d'atenció anteriors al llarg de l'any i les tècniques d'inserció de l'entitat van fer notar la necessitat de cobrir tot el període. De fet, abans de la pèrdua global d'ocupació, alguns sectors ja van començar a presentar signes de deteriorament de l'ocupació. Cal tenir en compte també que l'atur registrat no és més que una de les manifestacions de la crisi, però hi ha altres factors associats a la recessió que també han tingut impacte en el benestar de les dones, com ara la precarització de la vivenda.

3. Recerca quantitativa: anàlisi estadística

En l'estudi d'un fenomen social tan nou com és la crisi econòmica actual i, en concret, el seu impacte sobre les dones, es va considerar fonamental dur a terme una anàlisi de dades quantitatives. Si bé es cert que a nivell macroeconòmic es va disposant, periòdicament, de dades generals sobre les taxes d'atur, d'activitat i d'ocupació femenines, en l'actualitat no es disposa de dades més concretes sobre els perfils de les dones actives (desocupades i en procés de millora d'ocupació), ni sobre l'impacte de la crisi sobre la situació laboral i l'ocupació femenina. El fet que SURT, en tant que dispositiu d'inserció, sigui una porta d'arribada de moltes dones que cerquen iniciar un procés d'inserció laboral en l'actual conjuntura econòmica i que les principals dades sociodemogràfiques i laborals de les usuàries de l'entitat quedin recollides en la seva base de dades ha fet possible disposar d'un volum de dades important per la seva anàlisi i l'obtenció d'informació quantificable sobre l'impacte de la crisi en els col·lectius de dones atesos a l'entitat.

Les investigadores feministes han fet palesa la necessitat de disposar d'indicadors no androcèntrics que reflecteixin les experiències de les dones.[25] La base de dades de SURT està construïda a partir de l'observació de les trajectòries de les dones en el mercat laboral (notablement l'experiència al mercat informal) i té en compte factors que incideixen en la seva ocupació (especialment les responsabilitats familiars), pel qual permet quantificar fenòmens que les estadístiques oficials ocullen o no reflecteixen acuradament, com ara l'economia submergida i l'atur submergit. Els indicadors emprats a la

[25] CARRASCO, Cristina et al (2007). *Estadístiques sota sospita. Proposta de nous indicadors des de l'experiència femenina*. Barcelona, Institut Català de les Dones

base de dades reflecteixen específicament les experiències de les dones immigrades, difícilment mesurables per les estadístiques oficials.

Algunes de les variables tractades en la recerca qualitativa del projecte han estat les següents: país de procedència, edat, nacionalitat, situació de convivència, responsabilitats familiars, prestacions percebudes, nivell formatiu, situació laboral, temps a l'atur i experiència al mercat laboral formal i al no formal.

L'explotació, el tractament i l'anàlisi d'aquestes dades s'ha realitzat mitjançant el programa informàtic de tractament estadístic SPSS, que s'ha utilitzat per obtenir dos tipus d'informacions:

- La primera anàlisi, corresponent a la submostra 1 de 2.504 dones, ens ha permès conèixer els perfils sociodemogràfics de les dones que es van adreçar a SURT per iniciar un procés d'inserció laboral durant l'any 2008 i el primer semestre del 2009. Aquesta anàlisi s'ha fet a nivell comparatiu, amb l'objectiu d'identificar possibles diferències en els perfils i les situacions entre aquests dos anys.

- La segona anàlisi estadística s'ha centrat en l'anàlisi detallada de la situació laboral de 284 dones que han iniciat un procés d'inserció a SURT durant el període de crisi.

4. Recerca qualitativa: treball de camp i anàlisi

Les tècniques de recerca de tipus qualitatiu permeten recollir les percepcions i experiències de les persones, que en l'estudi dels fenòmens socials representen una font d'informació molt valuosa, i alhora coherent amb la perspectiva feminista, perquè recullen les vivències de les pròpies dones i, en aquest cas, de les dones afectades per la situació de crisi econòmica actual.

Les tècniques de recerca qualitativa es poden considerar eines potencialment feministes en dos sentits: en relació amb l'obtenció d'uns resultats que reflecteixin les experiències de les dones, i en relació a l'existència d'una ètica feminista en la realització de la recerca.

En relació a l'obtenció dels resultats, aquestes tècniques permeten donar veu a les dones perquè expliquin les seves experiències i, per tant, les fan visibles. En concret, les entrevistes semiestructurades fugen dels límits de les categories fixes preconcebudes de les entrevistes estructurades ("sota sospita" de reproduir esquemes patriarcals) i s'adapten a la perspectiva des d'on l'entrevistada relata les seves experiències. D'altra banda, els grups de discussió permeten observar la interacció entre les dones participants en un entorn contextualitzat i natural (i encara més en el cas de dones acostumades a les sessions de formació en grup emmarcades als programes d'inserció de SURT). Finalment, els grups de discussió també permeten centrar-se en factors estructurals de desigualtat (com ara els problemes de salut o les dificultats d'inserció laboral de les dones de més de 45 anys), i especialment de desigualtat de gènere, més enllà de les experiències individuals de les dones.

En relació a l'ètica feminista en la conducció de la recerca, el format d'entrevista permet que les dones comuniquin les seves inquietuds i siguin escoltades en un context de confidencialitat i proximitat. D'aquesta forma es redueix el caràcter unidireccional de la recerca, fomentant l'intercanvi entre

entrevistada i entrevistadora. D'altra banda, els grups de discussió funcionen també com a eina d'apoderament i foment de la relació entre les dones.

La recerca qualitativa empresa en el marc del projecte Dones en crisi ha comprès tres activitats principals:

1. Entrevistes

Es van realitzar nou entrevistes semi-estructurades a dones que s'havien adreçat a SURT per iniciar un procés d'inserció laboral, destinades a l'anàlisi de les característiques particulars de la situació laboral i familiar de les dones a nivell individual.

Aquesta tècnica, per la intimitat que crea entre entrevistadora i entrevistada, ens ha permès accedir a informació difícil d'observar, possibilitant l'abordatge de vivències personals, creant un clima de proximitat, tranquil·litat i comoditat per a la persona entrevistada. És una tècnica que, per la seva flexibilitat, ens ha permès aprofundir de forma personalitzada sobre els temes més interessants per a la investigació, alhora que ha deixat marge a que sorgissin altres aspectes que a priori no s'havien considerat.

El contingut de les entrevistes va girar al voltant del coneixement de l'impacte de la crisi sobre la situació laboral i els processos d'inserció de les dones, de forma que es van abordar aspectes directament lligats al mercat laboral però també altres relacionats amb l'àmbit domèstic. Es va preguntar sobre els motius de cerca d'ocupació i les dificultats trobades en el procés d'inserció, així com les estratègies desenvolupades des de les llars per afrontar la crisi (usos del temps de les dones en període de crisi econòmica, distribució de les tasques domèstiques i de cura entre els membres de la unitat de convivència, etc.).

2. Grup de discussió amb cinc dones que s'han adreçat a SURT per iniciar un procés d'inserció laboral.

En aquest grup es van debatre qüestions relacionades amb la situació laboral (circumstàncies de pèrdua de feina o de inactivitat, característiques del procés de reinserció, motius de cerca d'ocupació, expectatives, grau de satisfacció, etc.) i també familiar (usos del temps de les dones en període de crisi econòmica, distribució de les tasques domèstiques i de cura entre els membres de la unitat de convivència, etc.).

La tècnica dels grups de discussió va fer possible crear un intercanvi d'idees a nivell grupal, de forma que les persones participants van poder expressar lliurement les seves opinions i experiències en un marc que feia possible la interacció, la discussió i el compartir.

3. Grup de discussió amb quatre professionals de l'àrea d'atenció directa de SURT

El grup de discussió amb les tècniques d'atenció directa de l'entitat va permetre conèixer les percepcions dels canvis produïts en temps de crisi en l'ocupació de les dones des del punt de vista de les

persones que treballen directament en l'acompanyament de les dones en els seus processos d'inserció laboral.

La selecció de les professionals es va fer en funció dels programes d'inserció que estaven oberts en el període de realització de la recerca i dels perfils de les professionals. Es va prioritzar la participació de coordinadores i tècniques de diferents programes que tinguessin certa experiència en el treball de l'entitat i que, per tant, poguessin oferir una visió global de la situació de crisi i contrastar-la amb les experiències del període anterior.

Les entrevistes i el grup de discussió amb usuàries de l'entitat es van gravar i posteriorment es van transcriure i buidar en matrius d'anàlisi, mentre que la discussió amb les professionals es va recollir en un document. Tant a les entrevistes com als grups de discussió es va garantir la confidencialitat i l'anonimat de la informació recollida.

III. Anàlisi quantitativa

Al següent capítol s'exposen els resultats de les activitats de recerca quantitativa empreses en el marc del projecte Dones en crisi, a partir de l'anàlisi de dues submostres de la base de dades de dones ateses a la Fundació SURT.

En primer lloc, es realitza una anàlisi sociodemogràfica d'una mostra de 2.504 dones que van assistir a sessions informatives a la Fundació SURT entre gener de 2008 i juny de 2009. En segon lloc, i a partir de las segona submostra de 284 dones inscrites a algun programa d'inserció de l'entitat entre gener de 2008 i setembre de 2009, es descriuen les característiques de les dones ocupades i desocupades de la mostra, amb especial atenció als perfils sociodemogràfics i laborals de la desocupació i al temps a l'atur de les dones desocupades. L'anàlisi comparativa d'aquests elements permet donar una idea sobre els possibles canvis entre els perfils de les dones actives ateses a la Fundació SURT entre 2008 i 2009, per tal de conèixer les possibles transformacions produïdes amb la consolidació de la situació de crisi.

Finalment, a partir de la informació recollida sobre les dones desocupades de la segona submostra, de 284 dones, es presenta un apropament al fenomen de l'atur submergit (no registrat), que afecta a una part important de la submostra, i una radiografia dels sectors de l'última ocupació de les dones de la mostra. Aquesta última anàlisi no té un caràcter comparatiu en relació a l'evolució de la crisi, però permet posar sobre la taula situacions problemàtiques que afecten a les dones en recerca d'ocupació en un període com l'actual, en relació a dos trets fonamentals i característics del treball femení: el subregistre de les dones actives a les estadístiques oficials i la segregació ocupacional (horitzontal i vertical). Encara que la falta d'una anàlisi comparativa entre 2008 i 2009 no podrà explicar el paper concret de la crisi en la reconfiguració d'aquestes problemàtiques, l'anàlisi aporta molts elements que il·lustren quina és la realitat de les dones actives i que per tant ofereix una fotografia molt necessària i valuosa d'una realitat sovint invisibilitzada a les estadístiques oficials.

1. Dones ateses a SURT entre gener de 2008 i juny de 2009

El nombre de dones ateses a SURT per iniciar un procés d'inserció laboral ha anat en augment en els darrers anys, però l'increment ha estat especialment important en els darrers mesos, coincidint amb el període de crisi econòmica.

El 2007 van arribar a l'entitat 2.084 dones per rebre informació sobre els programes d'inserció laboral duts a terme a l'entitat. Al llarg de l'any 2008 el nombre de sol·licituds d'informació va augmentar a 2.445 dones, de les quals van assistir a sessions d'informació 1.521. **Al primer semestre de l'any 2009 ja s'havien adreçat a l'entitat 2.511 dones, més que en tot l'any anterior,** i n'havien assistit a sessions d'informació 1.261.

El gràfic següent mostra el nombre de dones que van participar a sessions informatives a la fundació SURT entre gener de 2008 i juny de 2009. En total constitueixen 2.504 dones, amb les quals s'ha realitzat l'anàlisi dels perfils sociodemogràfics de les dones ateses.

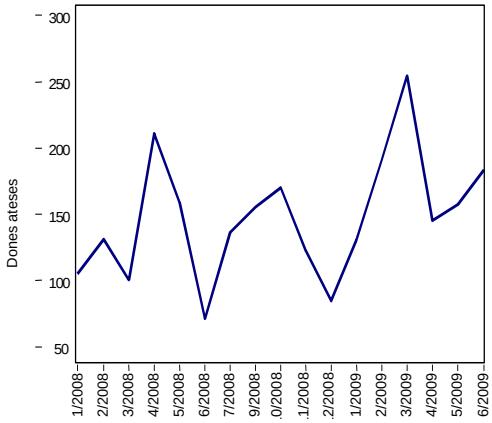

Fig. 3. Sessions informatives per mesos (gener de 2008 a juny de 2009)

L'evolució del nombre de dones que van assistir a sessions informatives a l'entitat al llarg del període posa de manifest que **al llarg del 2008 ja hi va haver pics de volum d'atenció** i que l'afluència de dones es va **incrementar el primer trimestre del 2009**. Segons les tècniques d'inserció de l'entitat, l'augment de demanda de sessions informatives va desbordar la capacitat d'atenció directa durant aquest període i es van haver de fer derivacions a altres dispositius d'inserció.

1.1. Edat

Tant el 2008 com el 2009 el grup de **dones majors de 46 anys va ser el més atès**, però entre els dos períodes es percep un lleu augment de 2,1 punts.

El primer semestre de 2009 es va **reduir considerablement respecte a l'any anterior el nombre de dones del grup de 36 a 45 anys,** amb el que va passar a ser el tercer grup més nombrós de dones ateses. Els dos grups d'edat de les dones més joves van augmentar lleugerament.

La diferent distribució per edats al segon període s'ajusta a la tendència que mostra l'Enquesta de Població Activa: la major pèrdua d'ocupació s'ha donat entre les dones de menys de 34 anys, mentre que al grup de 35 a 44 anys la pèrdua d'ocupació ha estat moderada i fins i tot ha augmentat el segon i tercer trimestre de 2009.

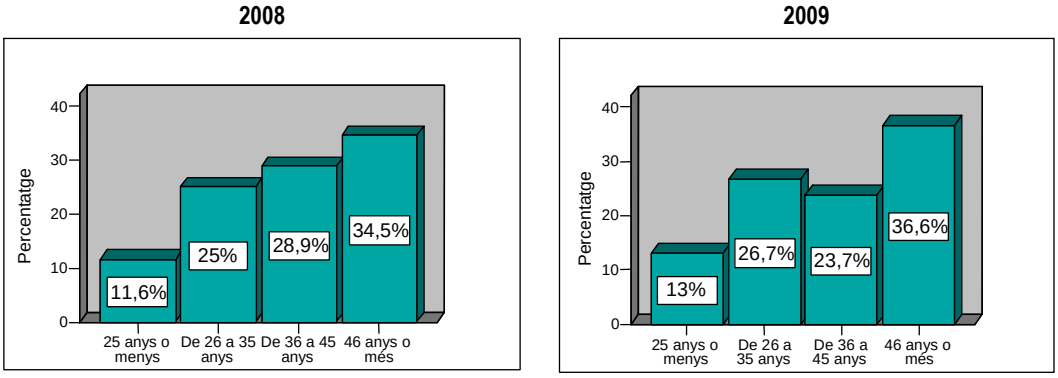

Fig. 4. Dones ateses entre gener de 2008 i juny de 2009, per grups d'edat i any d'acollida

1.2. Lloc d'origen

Quant a l'origen de les dones ateses, **el grup de dones immigrades és majoritari** els dos anys analitzats. No obstant això, entre els dos períodes es percep un **lleu augment en la proporció de dones autòctones respecte a les immigrade**s, que passa del 36,8% a l'any 2008 al 41% al primer semestre de 2009.

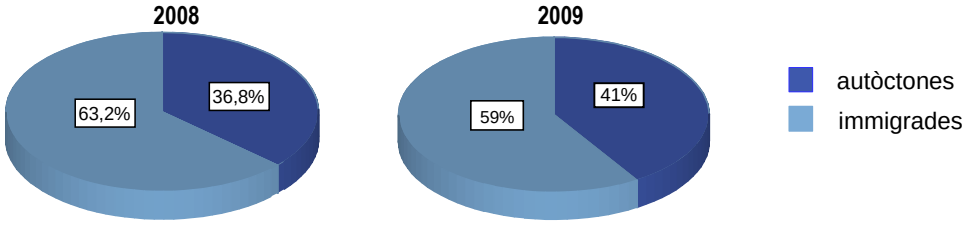

Fig. 5. Dones ateses entre gener de 2008 i juny de 2009, per origen i any d'acollida

El lleu augment de dones autòctones entre els dos períodes inverteix la tendència a l'alça del percentatge d'immigrades ateses a l'entitat any rere any. Aquest **increment de la proporció de dones autòctones podria estar relacionat amb un augment de l'activitat en període de crisi**, que podria haver comportat una reducció de la diferència amb la taxa d'activitat de les dones immigrades.

1.3. Lloc d'origen de les dones immigrades

El continent d'origen majoritari de les dones immigrades és **Amèrica del Sud**, seguint la tendència d'anys anteriors. El segon continent de procedència és Àfrica, amb molta diferència. No s'observen diferències significatives entre 2008 i 2009.

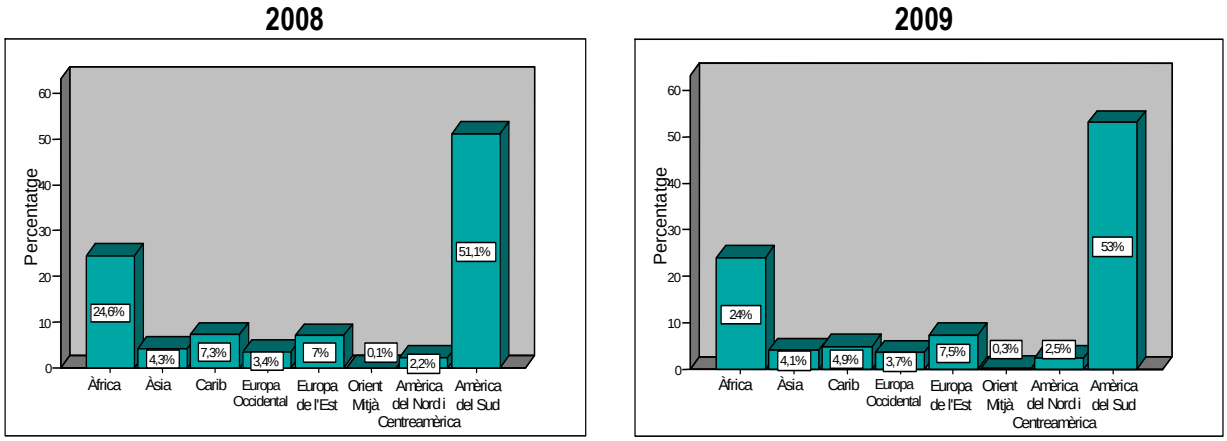

Fig. 6. Dones immigrades ateses entre gener de 2008 i juny de 2009, per continent o regió de procedència i any d'acollida

1.4. Situació legal de les dones immigrades

La majoria de dones immigrades ateses en període de crisi econòmica comptaven amb el **permís de residència i treball**. Els canvis més significatius entre els dos períodes estudiats són el descens del percentatge de dones amb permís de residència i treball, i **l'increment del nombre de dones amb permís de residència**, però sense permís de treball. També s'observa, l'any 2009, un lleu augment de les dones en situació no regularitzada.

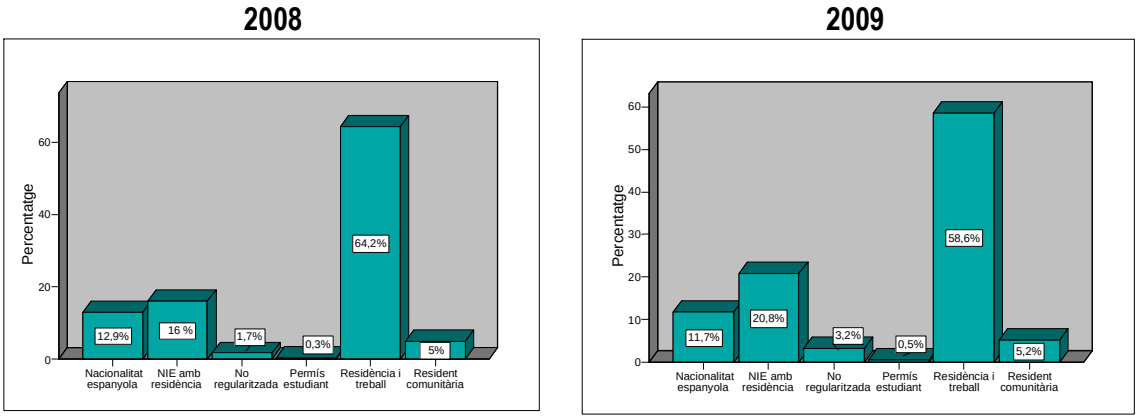

Fig. 7. Dones immigrades ateses entre gener de 2008 i juny de 2009, per situació legal i any d'acollida

1.5. Responsabilitats familiars

La majoria de dones ateses en el període analitzat tenien **responsabilitats familiars**, encara que **el percentatge disminueix entre el 2008 i el 2009**, passant d'un 61% a un 47%.

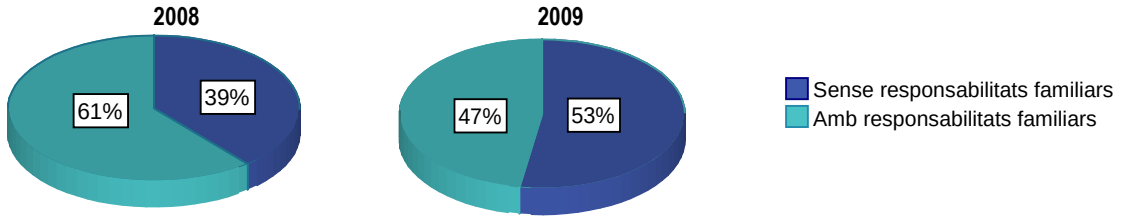

Fig. 8. Dones ateses entre gener de 2008 i juny de 2009, per responsabilitats familiars i any d'acollida

Aquesta dada no suposa necessàriament una reducció de les responsabilitats familiars de les dones. Cal interpretar el descens de les dones amb persones a càrrec a l'any 2009 en relació al descens en aquest període de les dones ateses del grup d'edat de 36 a 45 anys, que és la franja d'edat en què és més probable que les dones tinguin menors a la seva responsabilitat.

Les dones amb responsabilitats familiars són majoria a tots els grups d'edat, menys el de dones de menys de 25 anys: el 53,3% de les dones de 26 a 35 anys, el 67,7% de les de 36 a 45, i el 57,8% de les de 46 anys o més.

El 87,9% de les dones amb responsabilitats familiars tenen fills, però no parents a càrrec, el 5,9% té només parents a càrrec i el 6,1% té fills i parents a càrrec.

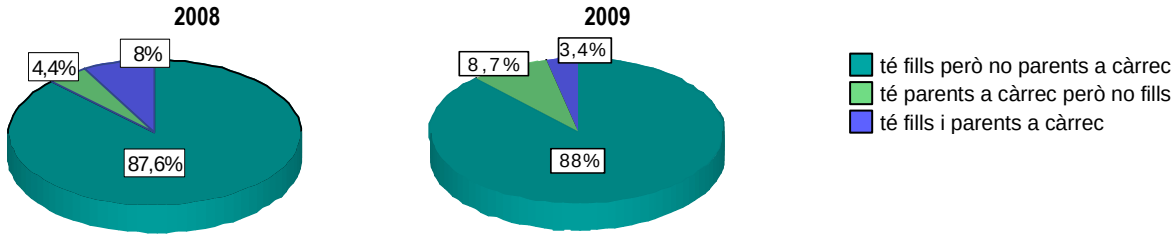

Fig. 9. Dones ateses entre gener de 2008 i juny de 2009 amb responsabilitats familiars, per tipus de responsabilitat i any d'acollida

En relació a l'origen, el percentatge de dones amb responsabilitats familiars és **més elevat en el cas de les immigrades** (64,8%) que en el de les autòctones (35,2%). Entre les immigrades hi ha un percentatge lleument superior de dones sense fills però amb parents a càrrec (6,9% de les immigrades

enfront el 4,3% de les autòctones), però no existeix una relació de dependència entre el tipus de responsabilitats familiars i l'origen (veure taula 1 de l'annex).

1.6. Situació de convivència

L'any 2008, els grups amb major nombre de dones són el grup de dones que viuen soles (26,7%) i en famílies nuclears (26,3%). El 2009 s'observa un descens d'aquests dos tipus de llar i un augment de la resta de situacions de convivència, encara que menor en el cas de les famílies monoparentals. Destaca el notable augment de dones que conviuen amb la seva parella, d'un 5% respecte a l'any anterior, i increments més lleus de les dones que conviuen amb altres parents i en altres formes de convivència. El **descens de les llars unipersonals** i l'augment de llars amb més de dos membres poden formar part de les estratègies per **reduir despeses en una conjuntura de crisi econòmica**.

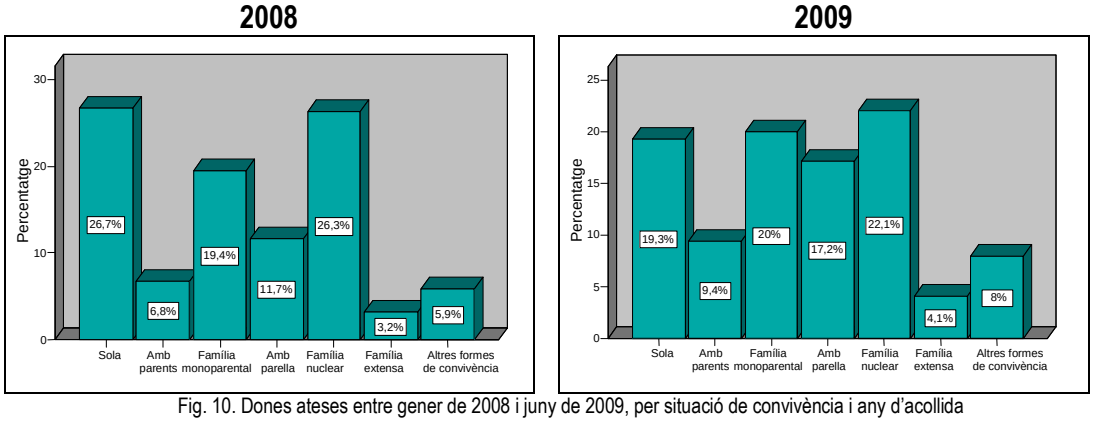

Fig. 10. Dones ateses entre gener de 2008 i juny de 2009, per situació de convivència i any d'acollida

1.7. Nivell d'estudis

El canvi més significatiu entre els dos períodes fa referència a les categories dels extrems de la variable nivell d'estudis. S'observa un **descens de les dones sense estudis** (d'un 5,1% el 2008 a només un 2,2% el 2009) i un **augment del percentatge de llicenciades** del 5,1% respecte a l'any anterior, que podria estar associat a la situació de crisi. D'altra banda, el 2009 s'incrementa el percentatge de dones amb estudis primaris i baixa el nombre de dones amb estudis secundaris o similars, i de diplomades i dones amb títol de Formació Professional de grau superior.

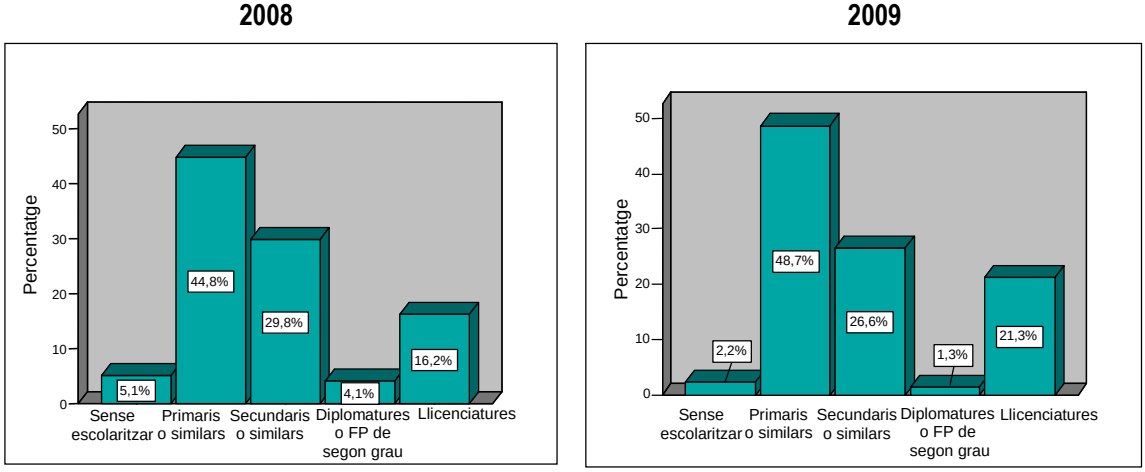

Fig. 11. Dones ateses entre gener de 2008 i juny de 2009, per nivell d'estudis i any d'acollida

1.8.Coneixements d'informàtica

La distribució del nivell de coneixements d'informàtica és totalment diferent en els dos períodes estudiats. Mentre que el 2008 el major percentatge correspon a les dones amb menys coneixements, el 2009 el grup més nombrós és el de dones amb coneixements mitjans d'usuària de programes específics, i augmenten considerablement els grups més qualificats. Aquestes dades poden indicar que **la crisi afecta també a dones més qualificade**s, almenys en relació als coneixements informàtics.

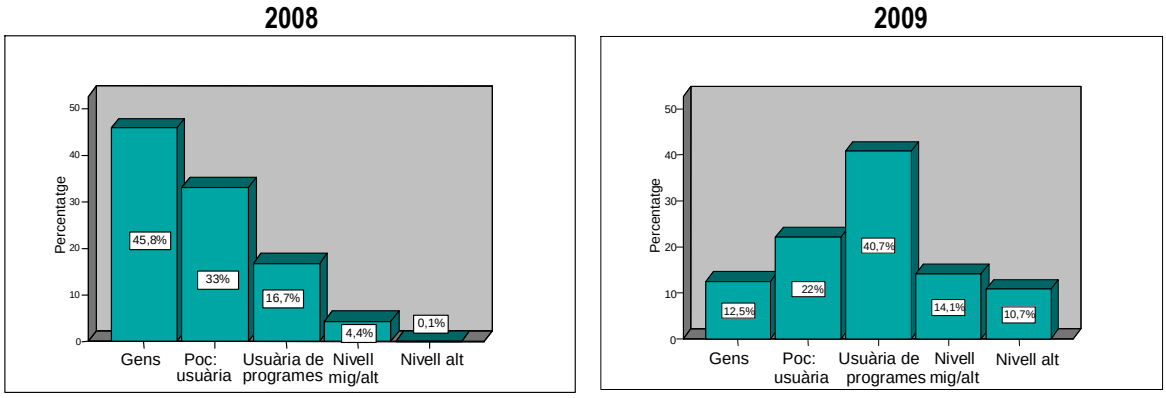

Fig. 12. Dones ateses entre gener de 2008 i juny de 2009, per coneixements d'informàtica i any d'acollida

1.9. Prestacions percebudes

El 2009 s'observa un **augment considerable de les prestacions percebudes**, mentre que les dones que no perceben cap prestació han baixat en proporció. Aquestes dades es poden relacionar amb l'augment de la desocupació i les prestacions d'atur associades, amb la gestió de més ajudes en el context de crisi i l'ampliació dels col·lectius destinataris.

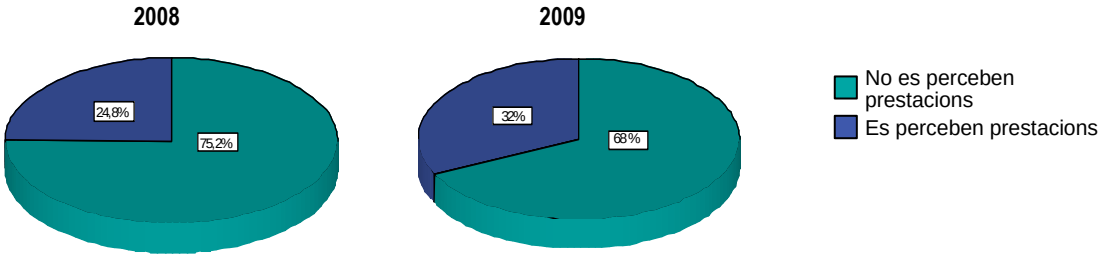

Fig. 13. Dones ateses entre gener de 2008 i juny de 2009, per prestacions percebudes i any d'acollida

2. Dones a programes d'inserció entre gener de 2008 i setembre de 2009

Per l'estudi de les dades laborals de les dones actives en període de crisi a l'àrea metropolitana de Barcelona s'ha analitzat una mostra de 284 dones que van participar a algun programa d'inserció de l'entitat entre gener de 2008 i setembre de 2009.

En primer lloc s'analitzen els perfils de les dones ocupades de la mostra i, en segon lloc, de les dones desocupades, amb especial atenció al temps passat a l'atur.

2.1. Dones ocupades

No totes les dones que es van adscriure a programes d'inserció a l'entitat entre gener de 2008 i setembre de 2009 estaven desocupades: **el 8% tenia ocupació** i va iniciar un procés d'inserció per millorar-la. D'aquestes dones, el 60,9% treballava sense contracte al mercat informal.

El grup d'edat amb més dones ocupades és el de **més de 46 anys**, seguit del de 26 a 35 anys.

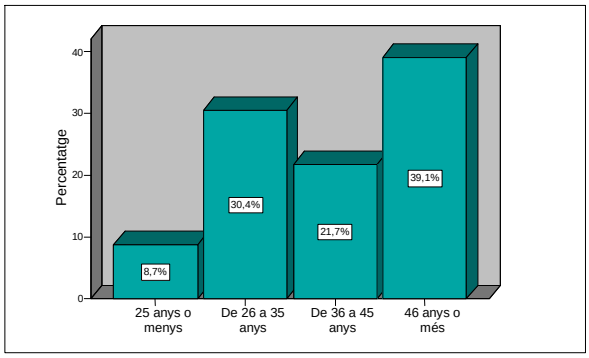

Fig. 14. Dones ocupades per grups d'edat

Per origen, les dones ocupades són en la seva majoria immigrades (62,7%), enfront el 37,3% d'autòctones.

El 52,2% de les dones ocupades no tenen responsabilitats familiars. Del 43,5% que té responsabilitats familiars, el 72,7% només té fills/es, el 9,1% només té parents a càrrec i el 18,2% té fills/es i parents a càrrec.

El 87% de les dones ocupades de la mostra treballen a **sectors molt feminitzats** i especialment en ocupacions de baixa qualificació. El sector majoritari és el sector de serveis de la llar, on està ocupat el 39,1% de les dones. D'aquest percentatge, el 30,4% treballa en neteja a particulars. El 17,4% treballen al comerç, principalment com a dependentes. Un 8,7% està ocupat a l'atenció a les persones i un altre 8,7%, a l'hostaleria; un altre 8,7% treballa al negoci propi (englobats dins la categoria "altres").

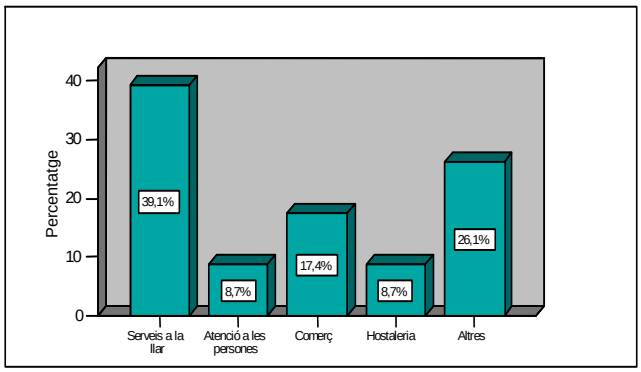

Fig. 15. Dones ocupades per sector d'ocupació

Les gràfiques següents mostren les ocupacions majoritàries de les dones dins de cada un dels sectors.

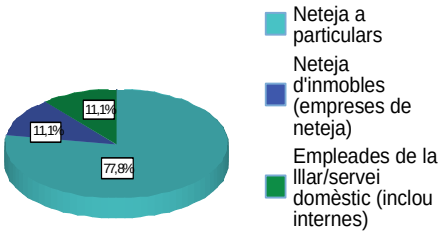

Fig. 16. Ocupacions al sector de serveis de la llar

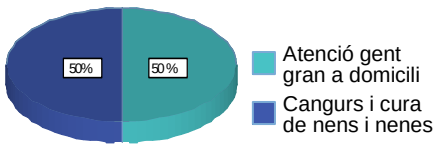

Fig. 17. Ocupacions al sector d'atenció a les persones

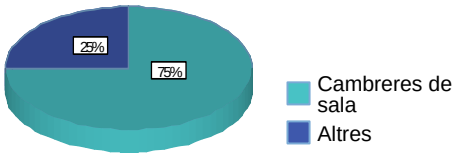

Fig. 18. Ocupacions al sector de l'hostaleria

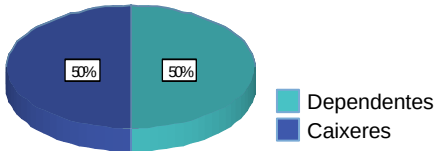

Fig.19. Ocupacions al sector del comerç

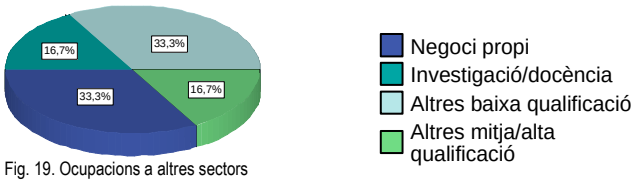

Fig. 19. Ocupacions a altres sectors

La **qualificació de la feina és baixa** en un 82,6% dels casos i mitja en el 17,4%. Cap dona està ocupada en feines d'alta qualificació.

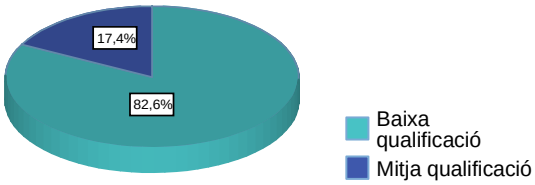

Fig. 20. Qualificació de la feina

2.2. Dones desocupades

2.2.1. Descripció dels perfils

El grup d'edat majoritari entre les dones desocupades de la mostra és el **de 36 a 45 anys** en tots dos períodes. No obstant aquesta majoria, entre els dos anys s'observa un **gran augment de les dones de menys de 25 anys**, que doblen el percentatge, mentre que el grup de 46 anys o més presenta un lleuger descens al 2009.

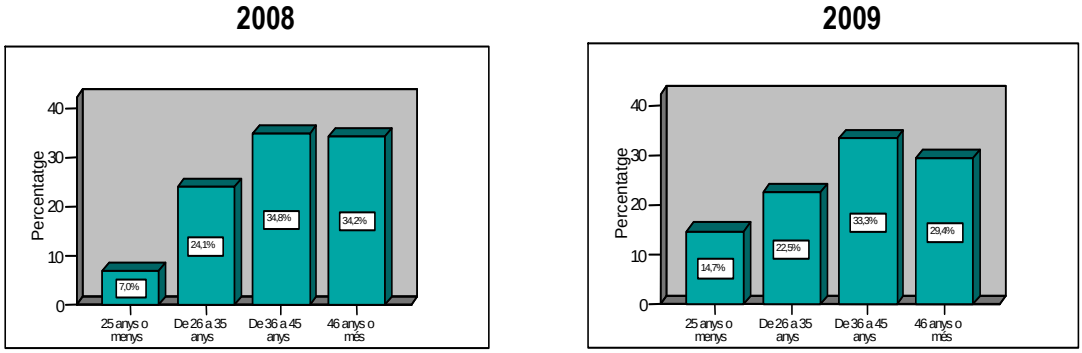

Fig. 21. Dones desocupades per grups d'edat

El **60,9% de les dones desocupades de la mostra són immigrades** i la **proporció augmenta** en el segon període, passant del 58,2% de dones immigrades el 2008 al 65% el 2009.

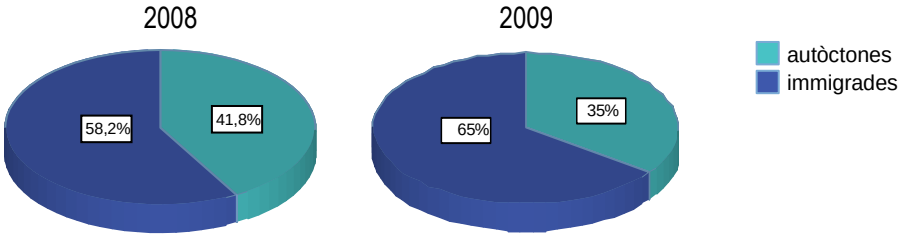

Fig. 22. Dones desocupades per origen

El continent de procedència majoritari de les dones desocupades immigrades de la mostra és **Amèrica del Sud**, seguit d'Àfrica. Entre els dos períodes s'observa un descens de les dones procedents d'Amèrica del Nord i Centreamèrica i un augment de les d'altres regions de procedència, especialment Europa de l'Est.

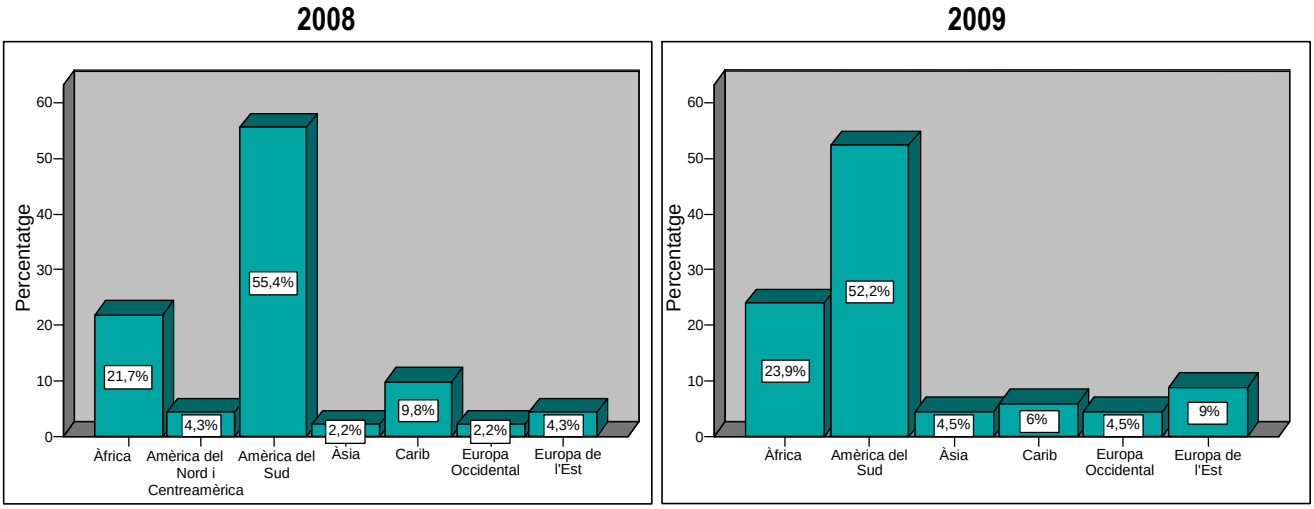

Fig. 23. Dones immigrades desocupades per continent o regió de procedència

En la mostra de dones inscrites a programes d'inserció són majoria les dones amb **responsabilitats familiars**. Encara que s'observa un **descens** d'aquest grup entre els dos períodes, el 2009 continua sent el grup **més nombrós**.

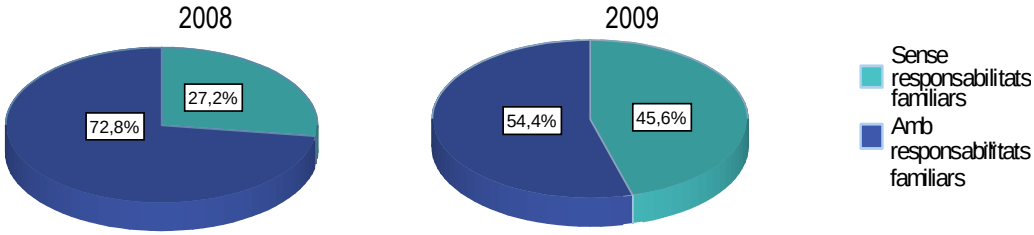

Fig. 24. Dones desocupades, per responsabilitats familiars

Per situació de convivència, cal destacar **l'augment entre els dos períodes de les dones soles** i un gran **descens de les dones que conviuen en família nuclear**.

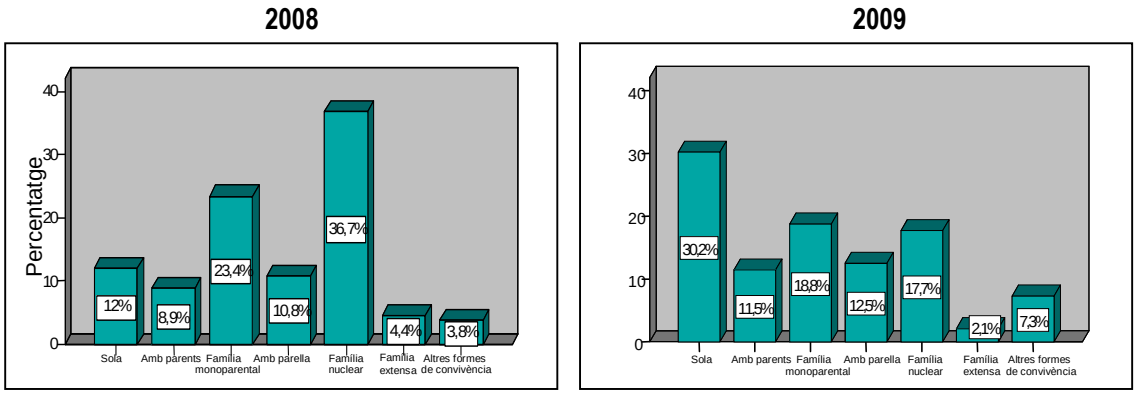

Fig. 25. Dones desocupades per situació de convivencia

En relació al nivell d'estudis, el grup majoritari entre les dones de la mostra és el de dones amb estudis primaris o similars, seguit del grup de dones amb estudis secundaris o similars. Entre els dos períodes s'observa un lleu descens dels percentatges de dones amb estudis secundaris i diplomatures o FP de grau superior, i un també lleuger augment de les dones amb estudis primaris i les llicenciades.

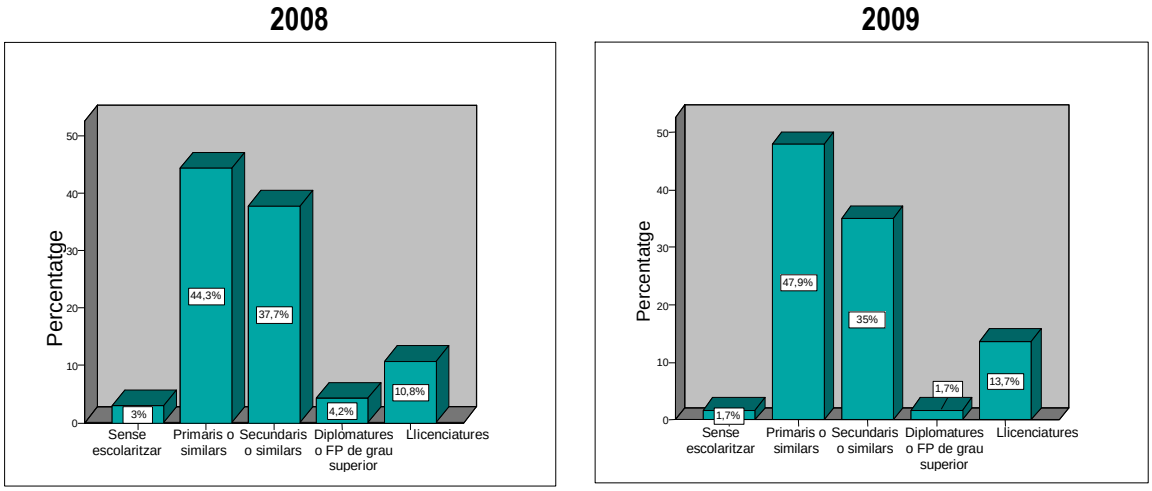

Fig. 26. Dones desocupades per nivell d'estudis

Quant a l'experiència laboral de les dones desocupades de la mostra, la comparació dels dos períodes posa de manifest una **clara evolució dels perfils de les dones en procés d'inserció durant el període de crisi.** El 2008 el 39,7% de les dones desocupades inscrites a programes d'inserció tenien entre 1 i 5 anys d'experiència laboral. Els segon grup més nombrós el configuraven les dones amb més de 10 anys d'experiència i el tercer, les dones amb entre 6 i 10 anys d'experiència laboral. El panorama de les dones inscrites a programes el 2009 és totalment diferent. **Gairebé la meitat de les dones (46,5%) no tenen experiència laboral a Espanya en el moment d'entrar a un programa d'inserció**, mentre que el 31,4% tenen entre 1 i 5 anys d'experiència laboral. El gran augment de les dones sense experiència prèvia apunta a la incorporació al mercat laboral d'un número important de **dones prèviament inactives per fer front a la conjuntura econòmica desfavorable**.

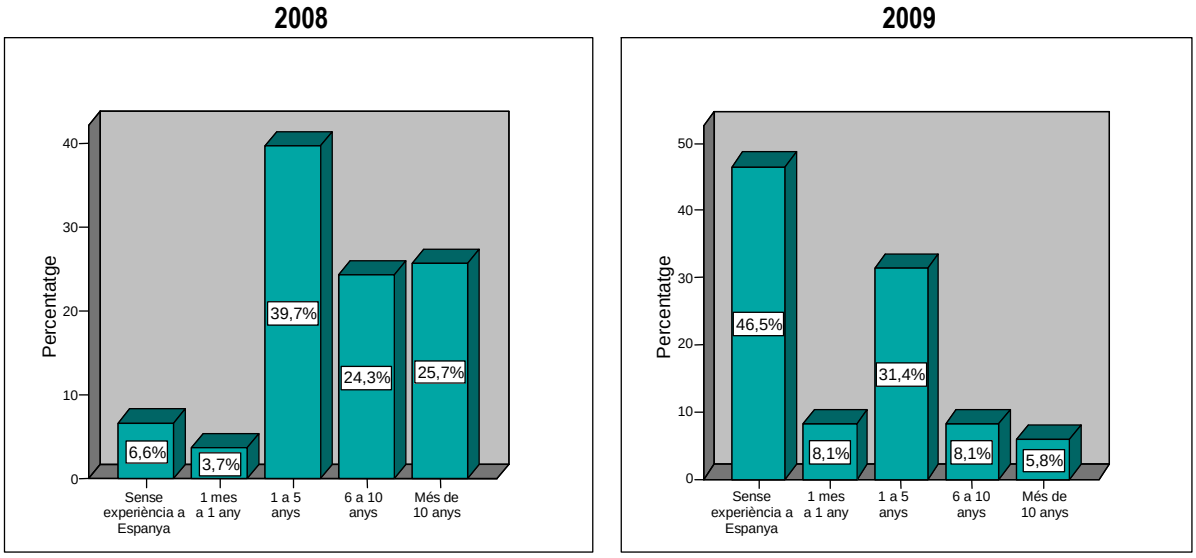

Fig. 27. Dones desocupades, per temps d'experiència laboral

Aquestes grans diferències entre els dos períodes es tradueixen també en diferents perfils en relació a la qualitat de l'ocupació de les trajectòries laborals de les dones. **El percentatge de dones amb experiència informal supera el de dones que sempre han treballat amb contracte en tot el període**, però a més s'observa un **augment entre els dos anys d'acollida**: si l'any 2008 el 66,9% de les dones desocupades ateses a SURT havien treballat algun cop sense contracte, el 2009 el percentatge havia pujat al 80,4%. La comparació entre els dos períodes mostra un augment de les dones amb experiència informal en tots els grups d'experiència, però especialment en el de més de 10 d'anys d'experiència, grup del qual el 100% de les dones han treballat algun cop al mercat informal.

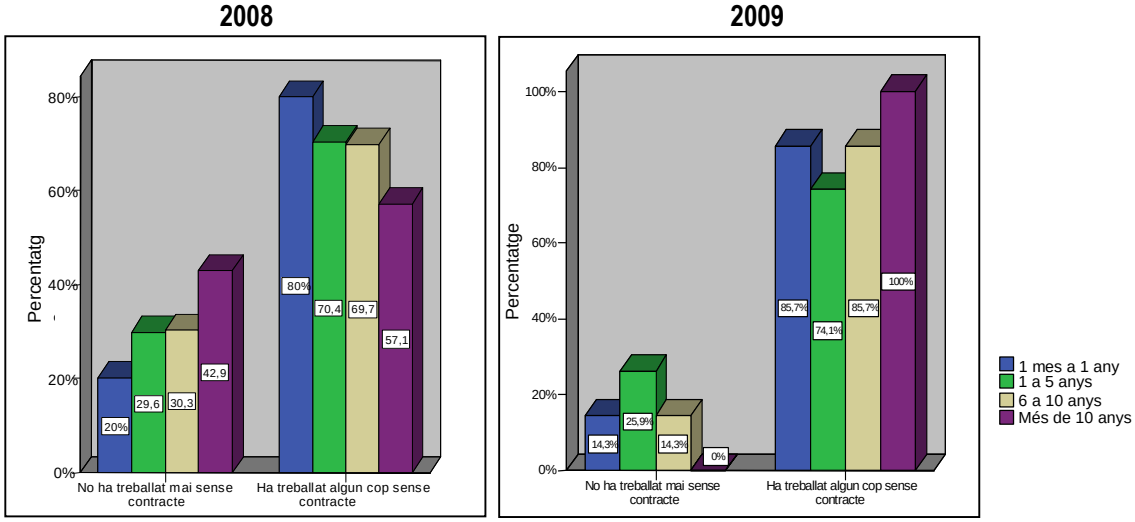

Fig. 28. Dones desocupades, per temps d' experiència laboral i experiències de treball informal, per any d'acollida

D'altra banda, una anàlisi dels perfils de les dones que han treballat al mercat formal mostra una **diferent distribució als dos períodes en relació al temps d'experiència laboral prèvia**, que podria indicar **canvis en els perfils de les dones** a programes d'inserció en període de crisi, com a conseqüència de la **destrucció massiva d'ocupació**. Mentre que el 2008 les dones que mai no havien treballat sense contracte es distribuïen majoritàriament entre dones amb 1 a 5 anys d'experiència (38,1%), més de 10 anys d'experiència (36,7%) i de 6 a 10 anys d'experiència (23,8%), el **2009 el 77,8%**

de les dones que sempre han treballat al mercat formal van iniciar el procés d'inserció **amb entre 1 i 5 anys d'experiència**.

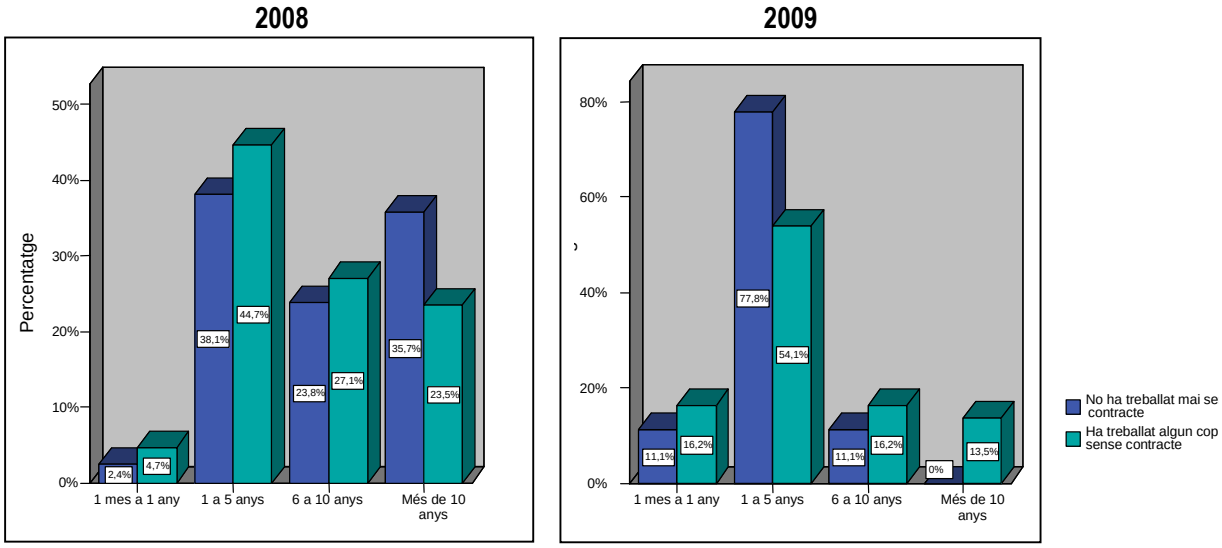

Fig. 29. Dones desocupades, per temps d' experiència laboral i experiències de treball informal, per any d'acollida

2.2.2. Temps a l'atur

Les dones desocupades inscrites a programes d'inserció de l'entitat en el període de referència han estat de mitjana **16,7 mesos a l'atur**[26] abans d'iniciar el procés d'inserció. La majoria de dones desocupades han estat entre 1 i 3 mesos a l'atur (24,9%), però el segon grup més nombrós és el de cap mes a l'atur (23,4%) i el tercer, el d'atur de llarga durada (21,8%), de forma que la distribució percentual entre els tres grups és molt semblant.

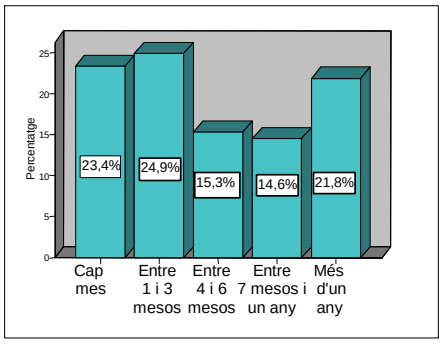

Fig. 30. Dones desocupades per temps a l'atur

De tota manera, s'observen **diferències importants entre els dos anys d'acollida**.

[26] Entés com a desocupació, independentment del registre oficial. Aquesta és la definició emprada en el marc del projecte Dones en Crisi i a les bases de dades de la Fundació Surt.

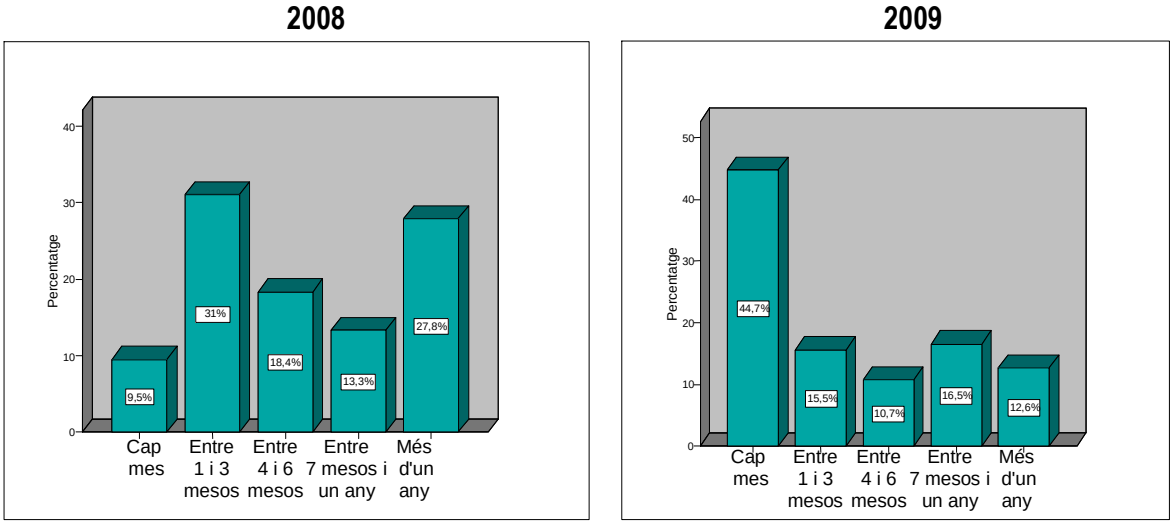

Fig. 31. Dones desocupades per temps a l'atur, per any d'acollida

Tal i com s'observa als gràfics anteriors, entre els dos períodes hi ha un **augment molt important de la proporció de dones que arriben a SURT sense haver estat prèviament a l'atur previ**. Així, del 9,5% el 2008 es passa al 44,7% el 2009, període en què el grup majoritari està format per dones amb aquest perfil. D'altra banda, mentre que el 2008 la majoria de dones iniciaven un procés d'inserció o bé després de poc temps d'atur (31%) o bé des d'una experiència d'atur de llarga durada (27,8%), el 2009 es redueixen gairebé a la meitat els percentatges en aquests dos grups i s'equiparen a la resta de grups, que es mantenen entre el 10,7 i el 16,5%.

Analitzant aquestes dades en relació amb l'origen, es pot observar que entre les dones que han arribat a SURT sense haver estat cap mes a l'atur prèviament, **els percentatges de dones autòctones i immigrades són gairebé iguals** (24,5% d'autòctones i 22,6% d'immigrades), però **les immigrades són el grup majoritari a tots els grups de temps d'atur menys el de l'atur de llarga durada**, que afecta més a les dones autòctones (el 40,2% de les dones autòctones han estat més d'un any a l'atur).

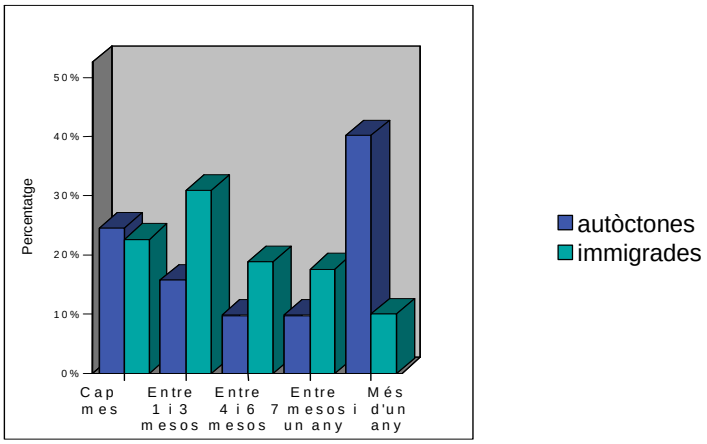

Fig. 32. Dones desocupades per temps a l'atur, per origen

Una anàlisi detallada de la distribució de les dones per anys mostra encara més diferències en relació al temps a l'atur de les dones autòctones i immigrades en processos d'inserció. El 2009 hi ha un **gran descens del percentatge de dones autòctones amb atur de llarga durada**, que passa del 50% a l'11,1%, mentre que el percentatge **d'immigrades en atur de mitja durada també baixa del** 12% al 7,5%. D'altra banda, al voltant del 44% de les dones autòctones i immigrades van arribar el 2009 sense haver estat cap mes desocupades. La tendència entre els dos períodes mostra **un molt important augment de dones autòctones amb cap mes a l'atur (**del 13,6% al 44,4%), però **l'augment encara és més gran en el cas de les immigrades** (del 6,5% al 44,8%).

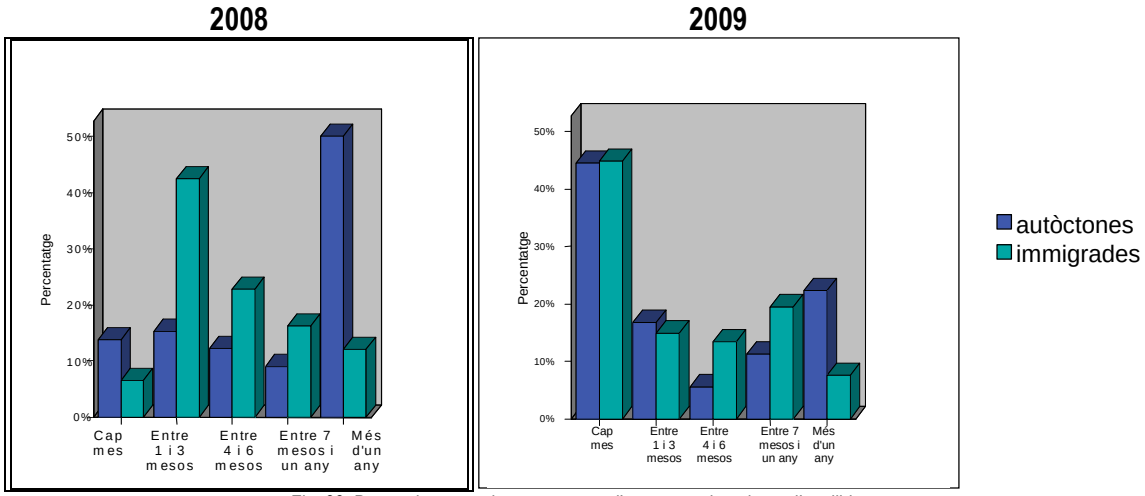

Fig. 33. Dones desocupades per temps a l'atur, per origen i any d'acollida

En relació a la distribució del temps a l'atur per edats, les dones més joves i més grans presenten unes característiques molt diferenciades dels altres grups d'edat, que es mantenen en l'atur de mitja durada. El **35,7% de les dones de més de 46 anys arriben a la Fundació SURT amb una situació d'atur de llarga durada**, mentre que **el 50% de les dones de menys de 25 anys no ha estat cap mes a l'atur**.

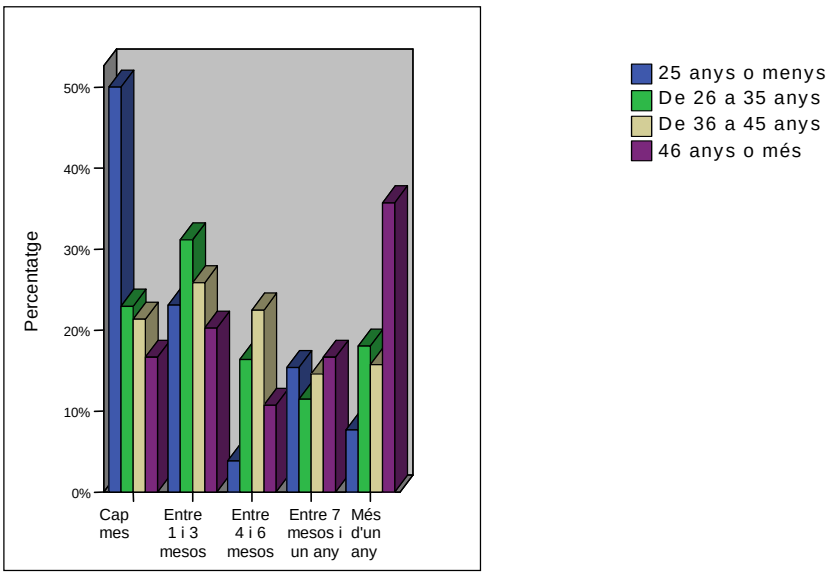

Fig. 34. Dones desocupades per temps a l'atur, per edat

En relació a la tendència entre els dos períodes, **la situació de crisi clarament ha canviat la distribució per edats del temps d'atur, especialment en relació als dos extrems de l'escala**. Si a l'any 2008 les **dones de menys de 25 anys** només constituïen el 6,7% de les dones que arribaven sense cap mes a l'atur, el 2009 aquest grup d'edat representa **el 80% de les dones que arriben sense atur**. Al grup de dones sense cap mes a l'atur també s'observa un gran augment de les dones de 26 a 35 anys (del 2,6% al 56,5%) i de més de 46 anys (del 7,4% al 33,3%). Aquest augment podria indicar **noves incorporacions al mercat laboral o estratègies davant una situació d'urgència d'ingressos** en el període de crisi, que hauria actuat d'estímul per una ràpida reinserció. D'altra banda, si bé l'elevat percentatge de l'atur de llarga durada en les dones de **més de 46 anys** evidencia el tret estructural característic, el 2009 presenta una distribució molt diferent, amb **un 33% d'aquest grup sense cap mes a l'atur**.

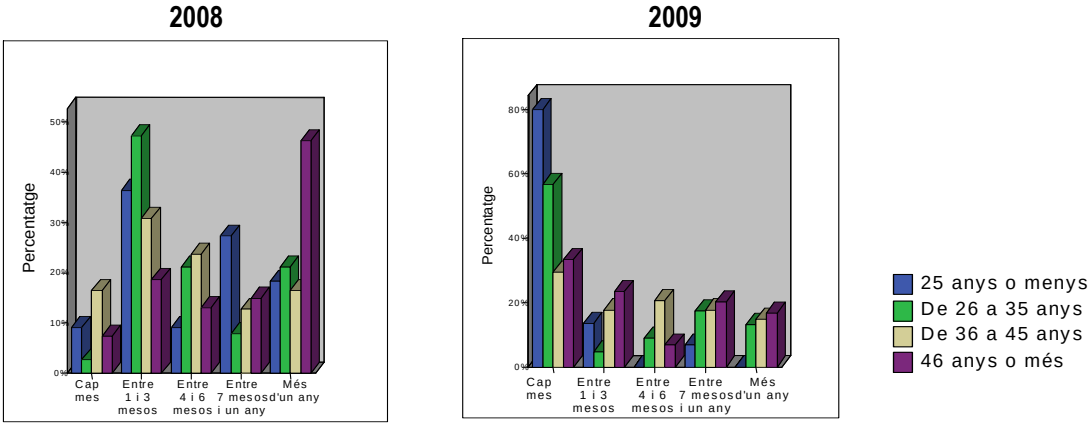

Fig. 35. Dones desocupades per temps a l'atur, per edat i any d'acollida

En relació al nivell d'estudis, és destacable que els grups majoritaris de dones amb **més d'un any a l'atur corresponen a les dones amb estudis primaris i secundaris** (47,4% i 42,1%, respectivament). Aquest predomini es manté en els dos períodes d'acollida, però amb un augment important de les dones amb estudis secundaris. També s'observa que **el clar augment de les dones que arriben a l'entitat sense haver estat cap mes aturades correspon a tots els nivells d'estudis**, excepte les dones sense escolaritzar i les diplomades o amb Formació Professional de Segon Grau.

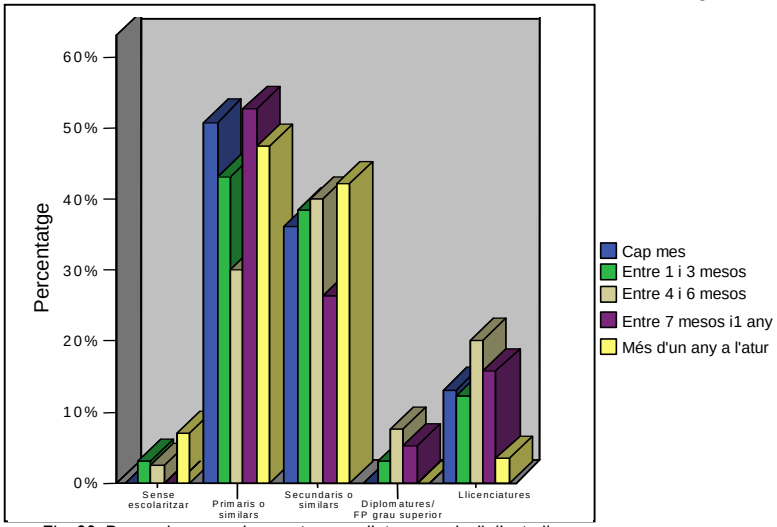

Fig. 36. Dones desocupades per temps a l'atur, per nivell d'estudis

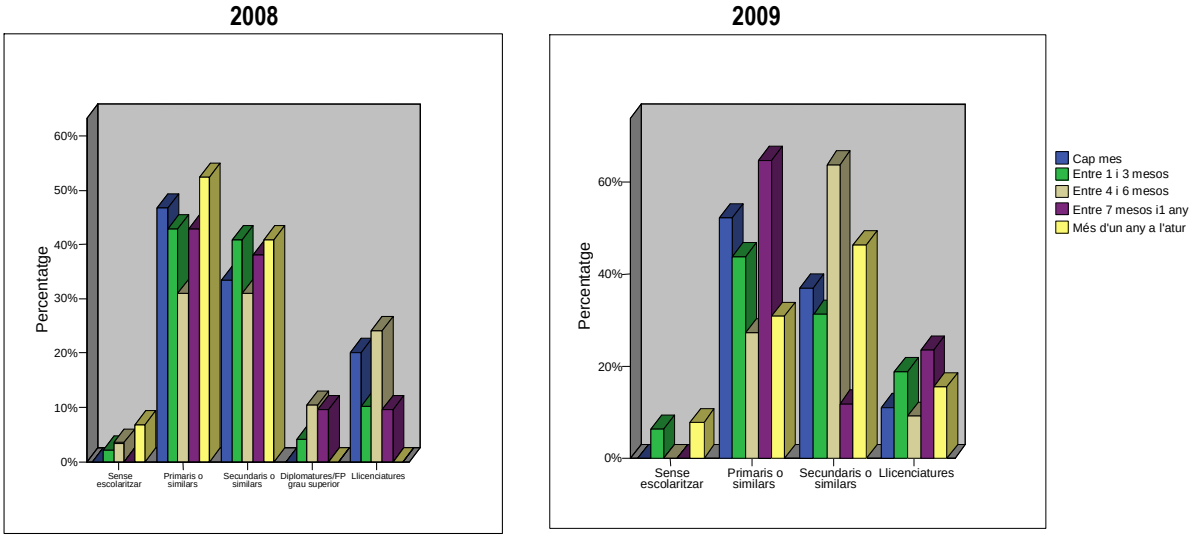

Fig. 37. Dones desocupades per temps a l'atur, per nivell d'estudis i any d'acollida

L'anàlisi de la durada de l'atur de les dones en relació a l'experiència laboral adquirida mostra que les **dones que tenen més anys d'experiència laboral tenen més probabilitats d'estar a l'atur de llarga durada.** Aquest és un tret que es manté en els dos períodes d'acollida.

El **52,8% de les dones en programes d'inserció en el període analitzat van arribar a l'entitat sense haver estat prèviament cap mes a l'atur i sense una experiència laboral prèvia a Espanya**. Aquest creuament demostra el gran augment de les noves incorporacions al mercat laboral de dones que no havien treballat prèviament.

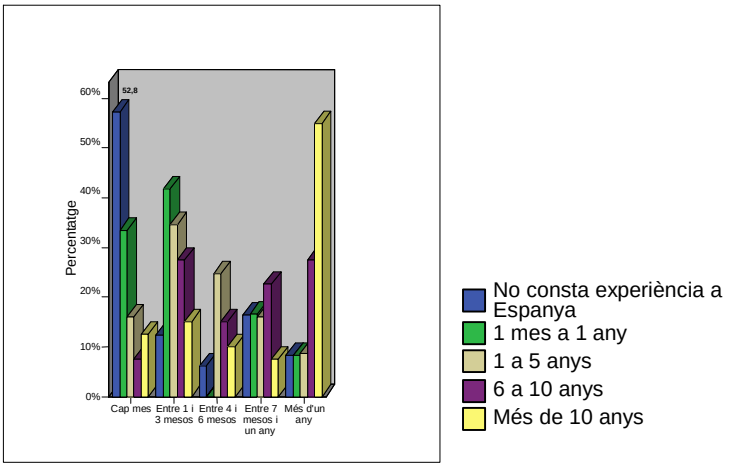

Fig. 38. Dones desocupades per temps a l'atur i experiència laboral previa

Per anys, **l'augment de les noves incorporacions és més important encara el 2009**, on el percentatge de dones prèviament inactives arriba al 62,5%. S'observa especialment un augment del percentatge de dones amb experiència laboral que s'adrecen a l'entitat sense haver estat un mes a l'atur, el que podria indicar una **urgència de reinserció**.

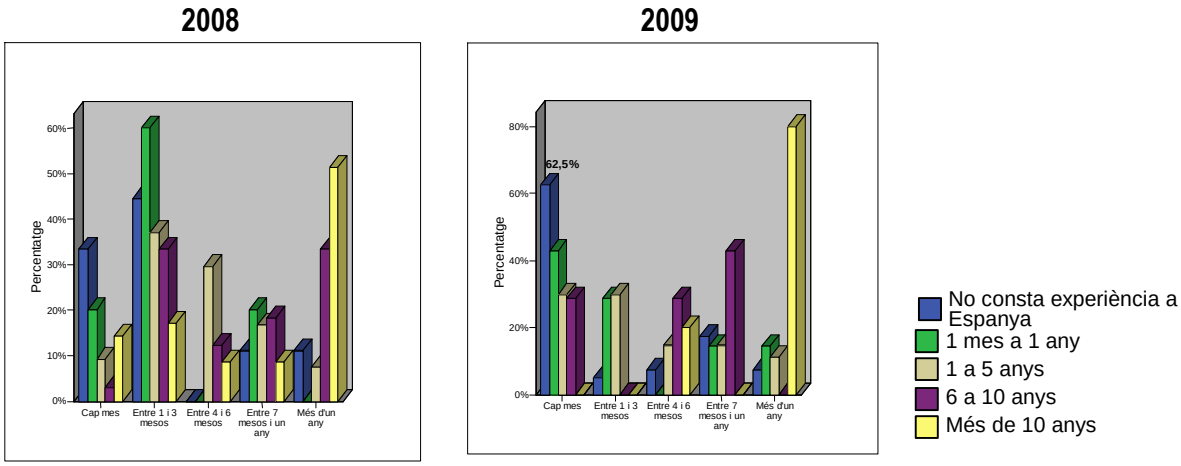

Fig. 39. Dones desocupades per temps a l'atur i experiència laboral, per any d'acollida

Tenint en compte les edats de les dones desocupades **amb més de 10 anys d'experiència laboral i més d'un any a l'atur**, al gràfic següent es pot observar que la proporció de dones de més de 46 anys constitueix el 68,2% de les dones amb més de 10 anys d'experiència, enfront un 22,7% de dones de 36 a 45 anys i un 9,1% de dones de 26 a 35. Per tant, es constata **la pervivència de l'edat com a factor de discriminació en relació a l'atur de llarga durada.**

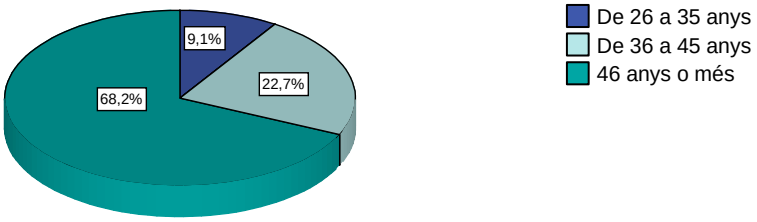

Fig. 40. Dones desocupades per temps a l'atur i experiència laboral, per grups d'edat

En relació a les responsabilitats familiars de les dones desocupades a programes d'inserció, s'observa que **les càrregues familiars estan associades a un augment de l'atur en tots els casos, menys en el grup de dones sense cap mes d'atur**, on les dones amb i sense responsabilitats familiars es distribueixen en proporcions iguals.

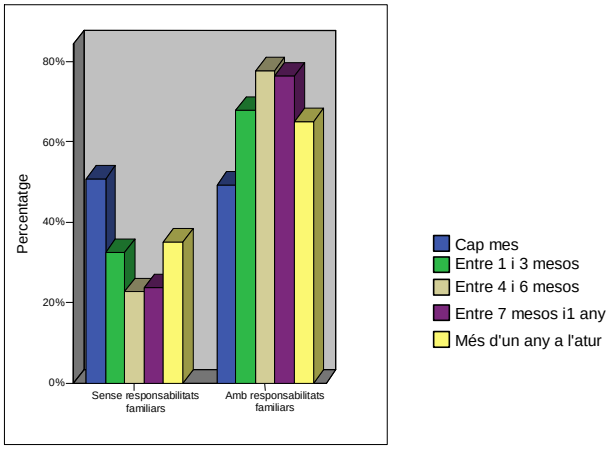

Fig. 41. Dones desocupades per temps a l'atur i responsabilitats familiars

Per anys, la distribució és molt diferent en els dos períodes. El 2008 les dones amb responsabilitats familiars són majoritàries en tots els grups de temps a l'atur. En canvi, el 2009 el percentatge de dones sense responsabilitats familiars és superior en el cas de les dones sense cap mes a l'atur (56,5%) i amb un període d'atur d'entre 1 i 3 mesos (56,3%).

2008 **2009**

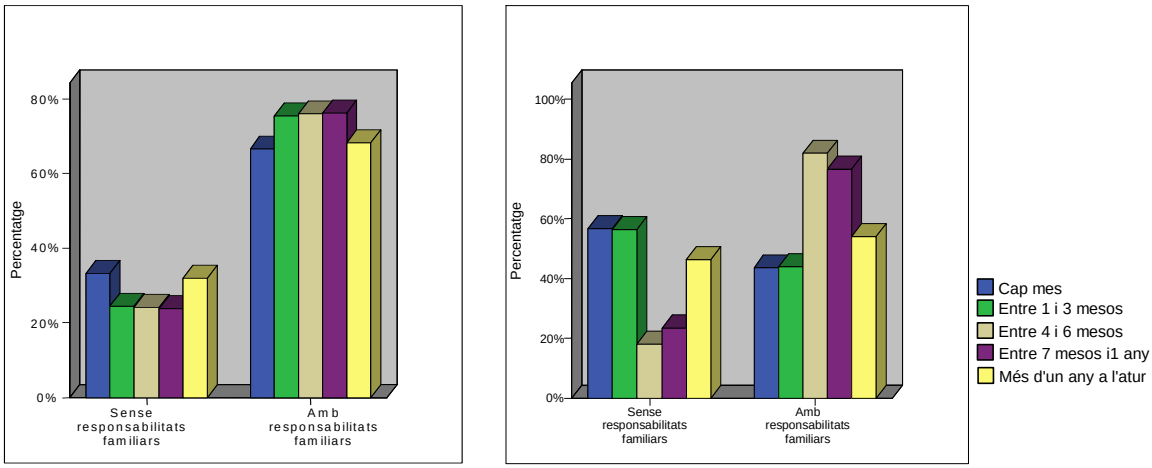

Fig. 42. Dones desocupades per temps a l'atur i responsabilitats familiars, per any d'acollida

En relació a la situació de convivència de les dones desocupades, no existeix una relació dependència entre aquest factor i el temps a l'atur (veure taula 2 de l'annex), però en el conjunt del període s'observa **un percentatge elevat de dones en altres formes de convivència al grup de dones que inicien un procés d'inserció sense cap mes a l'atur** (46,2%) i una proporció també elevada en el cas de les dones amb **família extensa amb més d'un any a l'atur** (35,1%).

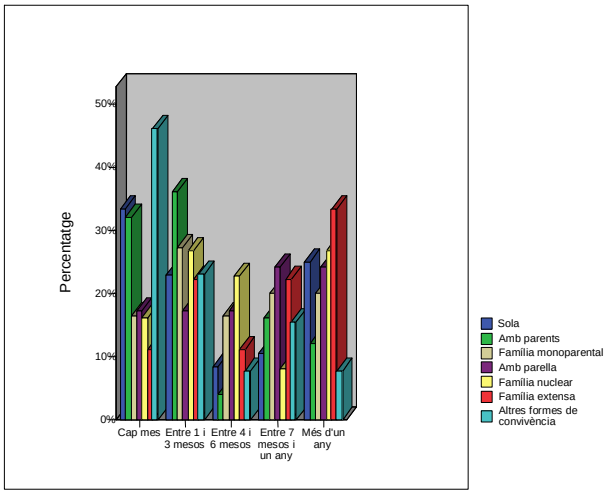

Fig. 43. Dones desocupades per temps a l'atur i situació de convivència

En l'evolució per anys s'observa que el grup de dones en altres situacions de convivència i cap mes a l'atur correspon específicament a les dones arribades el 2009, mentre que el percentatge elevat de les dones amb família extensa amb atur de llarga durada es deu a la situació al 2008 i no està associat al descens general del percentatge d'atur de llarga durada el 2009.

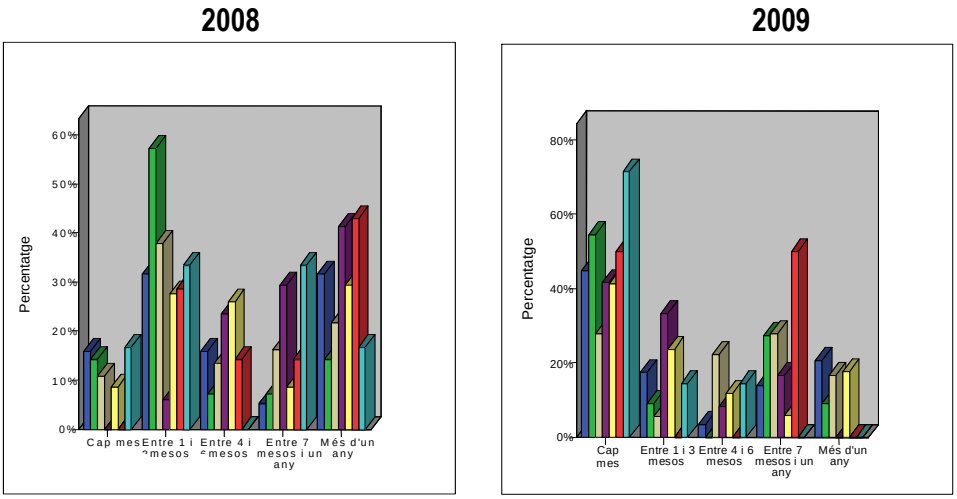

Fig. 44. Dones desocupades per temps a l'atur i situació de convivència, per any d'acollida

2.2.3. Atur submergit

El **19,2% de les dones desocupades de la mostra no estan inscrites com a demandants d'ocupació a les oficines de treball de la Generalitat de Catalunya** (OTG). Aquestes dades suggereixen que les estadístiques no reflecteixen la magnitud de l'atur femení, és a dir, que existeix un atur submergit que les estadístiques oficials no recullen. Són dones que consten com a inactives, però que s'haurien d'incloure dins la població activa, ja que són dones que estan iniciant un procés d'inserció laboral. D'altra banda, **difícilment es pot considerar inactiu un col·lectiu què en un 54% té responsabilitats familiars** i que per tant assumeix una càrrega important de treball domèstic i familiar no remunerat. D'aquestes dones amb càrregues familiars, el 81,5% té fills/es però no parents a càrrec, el 7,4% té parents a càrrec, però no fills/es i l'11,1% té fills/es i parents a càrrec. De les dones que tenen fills/es, el 32% té una família nombrosa.

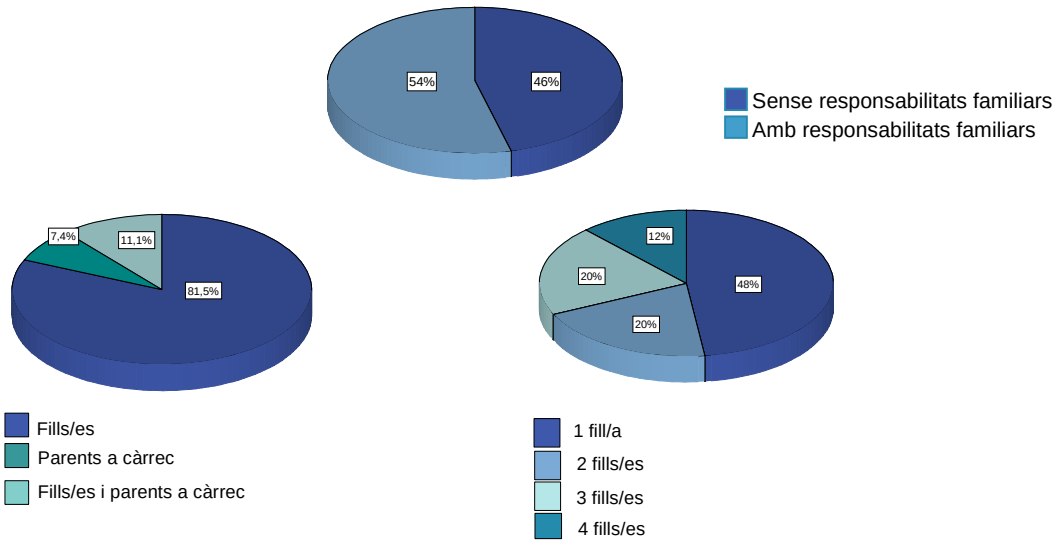

Fig. 45. Dones en atur submergit per responsabilitat familiars i tipus de responsabilitats

No existeix una relació de dependència entre el registre a l'atur i les responsabilitats familiars en les dones desocupades (veure taula 3 de l'annex): les dones desocupades amb responsabilitats familiars s'apunten a les oficines de treball de la Generalitat en un percentatge només lleument superior (84,2%) a les dones que no tenen responsabilitats familiars (74,4%).

Però sí que s'observa una relació entre el registre a l'atur i les responsabilitats familiars pel que fa a les immigrades (veure taula 4 de l'annex): **les dones immigrades amb persones a càrrec es registren més com a aturades que les que no tenen responsabilitats familiars**. Entre les dones autòctones, el 50% de les dones no apuntades a les oficines de treball de la Generalitat tenen responsabilitats familiars i el 50% no en tenen. En canvi, entre les dones immigrades no apuntades a les oficines de treball de la Generalitat hi ha una majoria de dones amb responsabilitats familiars (54,8%, enfront el 45,2% de dones sense responsabilitats familiars).

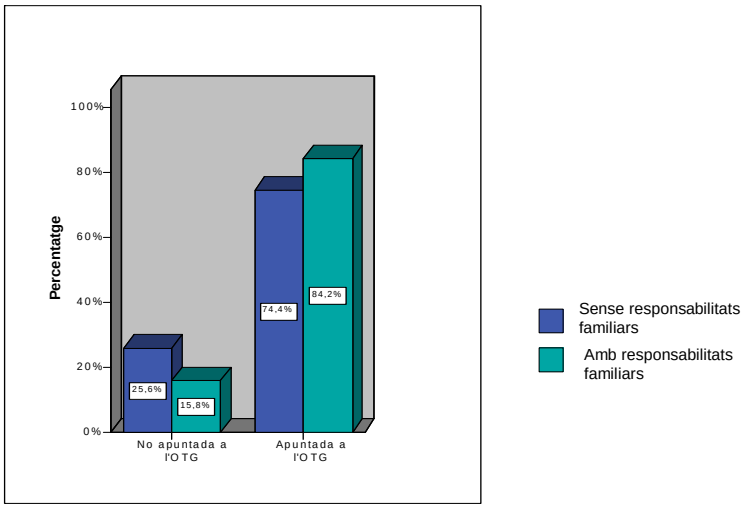

Fig. 46. Dones desocupades (apuntades i no apuntades a les oficines de treball de la Generalitat) per responsabilitats familiars

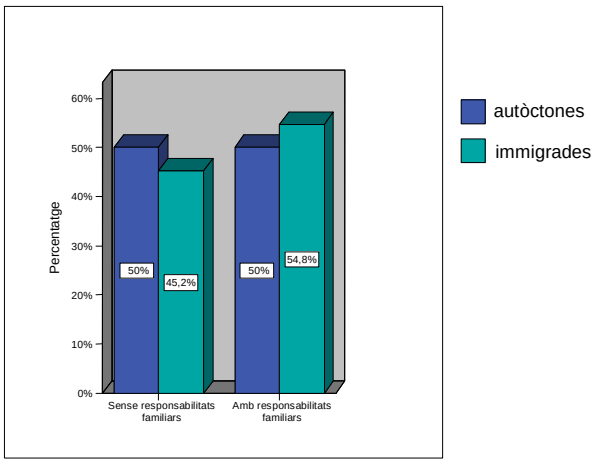

Fig. 47. Dones desocupades no apuntades a les oficines de treball de la Generalitat, per responsabilitats familiars i origen

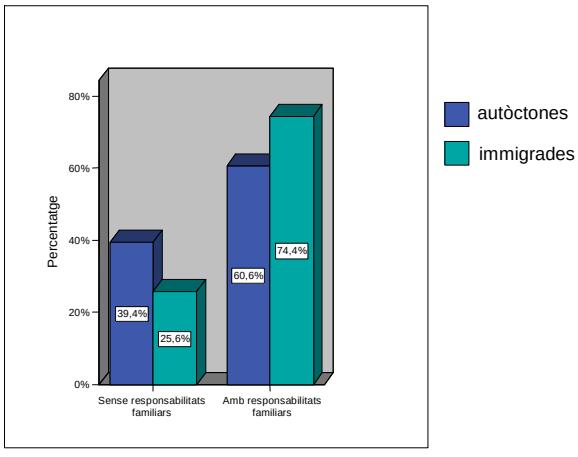

Fig. 48. Dones desocupades apuntades a les oficines de treball de la Generalitat, per responsabilitats familiars i origen

En relació a l'origen de les dones en atur submergit, **el 84% són immigrades** i el 16% són autòctones. En comparar aquesta dada amb les dones aturades registrades de la mostra, s'observa que

existeix una relació de dependència entre el registre a l'atur i el lloc d'origen (veure taula 5 de l'annex): el **92,2% de les dones desocupades autòctones estan registrades** a les oficines de treball de la Generalitat, mentre que el 7,8% no es registren. En canvi, en **les immigrades el percentatge de dones no apuntades a les oficines de treball de la Generalitat s'eleva al 26,4%**, enfront un 73,6% d'aturades registrades.

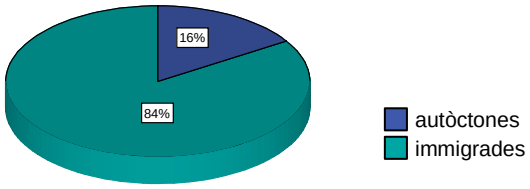

Fig. 49. Dones en atur submergit per origen

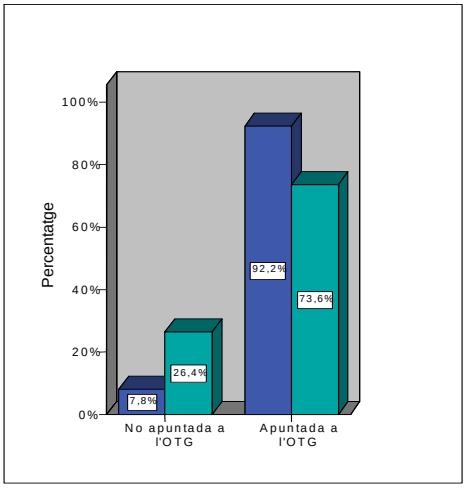

Fig. 50. Dones desocupades per registre a les OTG i origen

L'absència del registre de les dones immigrades a les oficines de treball de la Generalitat **no respon a una situació irregular**, ja que el 73,8% de les dones immigrades no registrades tenen permís de residència i treball, el 19% tenen permís de residència i el 7,1%, fins i tot nacionalitat espanyola. Per tant, la regularització de la situació administrativa no suposa necessàriament una visibilització d'aquestes dones als registres de població activa. La comparació amb el grup de dones apuntades a les oficines de treball de la Generalitat mostra que no existeix una relació de dependència entre la situació legal i el registre a l'atur (veure taula 6 de l'annex).

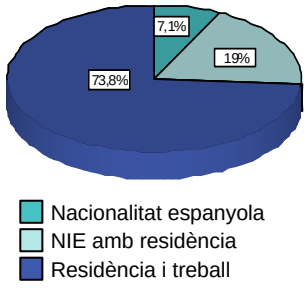

Fig. 51. Dones immigrades en atur submergit per situació legal

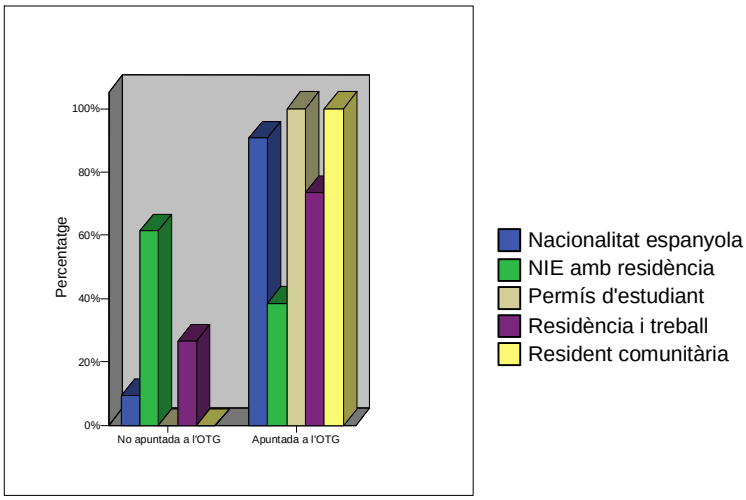

Fig. 52. Dones immigrades desocupades per registre a les OTG i situació legal

Quant a l'edat, no existeix una relació de dependència (veure taula 7 de l'annex) entre l'edat i el registre a les oficines de treball de la Generalitat en les dones desocupades, però **tots els grups d'edat presenten un percentatge de més del 80% de les dones registrades**, excepte el grup de les dones més joves.

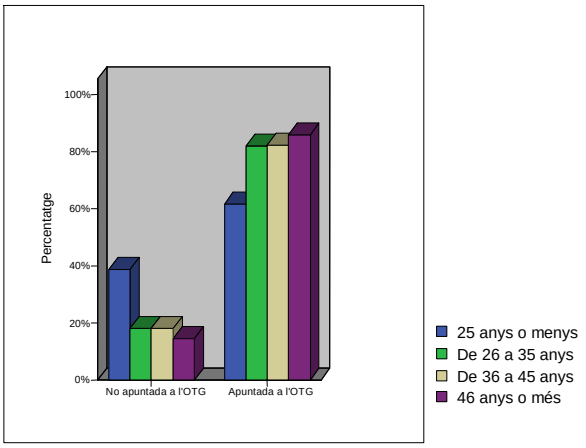

Fig. 53. Dones desocupades per registre a les OTG i grups d'edat

Per origen, existeix una distribució d'edats molt diferent entre les dones desocupades registrades. Mentre que entre les dones autòctones el registre a les oficines de treball de la Generalitat és elevat en tots els grups d'edat i especialment entre les dones de menys de 35 anys, en el cas de les **immigrades només estan registrades el 50% de les dones més joves** i el registre de la resta de grups d'edat augmenta proporcionalment en relació a l'edat.

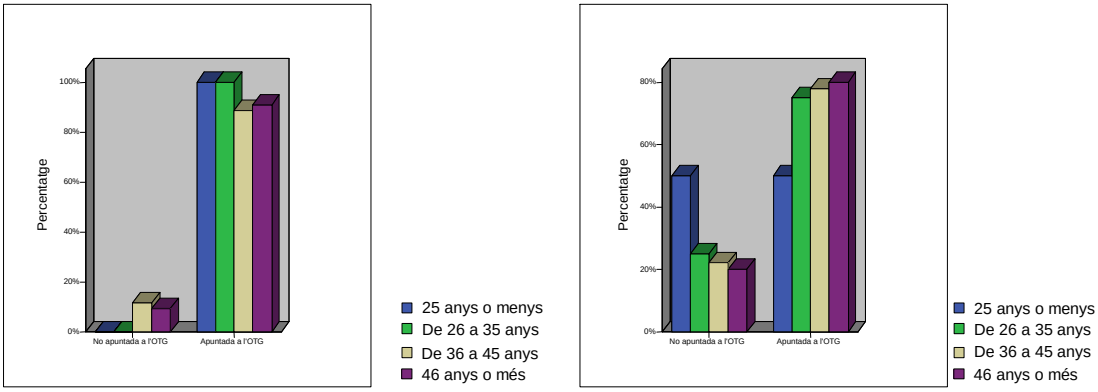

Dones autòctones **Dones immigrades**

Fig. 54. Dones desocupades per registre a les OTG, grups d'edat i origen

En relació a la situació de convivència i l'atur submergit, el **33,3% de les dones que viuen amb la família extensa i el 32% de les que conviuen amb els parents** no s'apunten a les oficines de treball de la Generalitat. Tampoc ho fa el **29,9% de les dones que viuen soles** (veure taula 8 de l'annex).

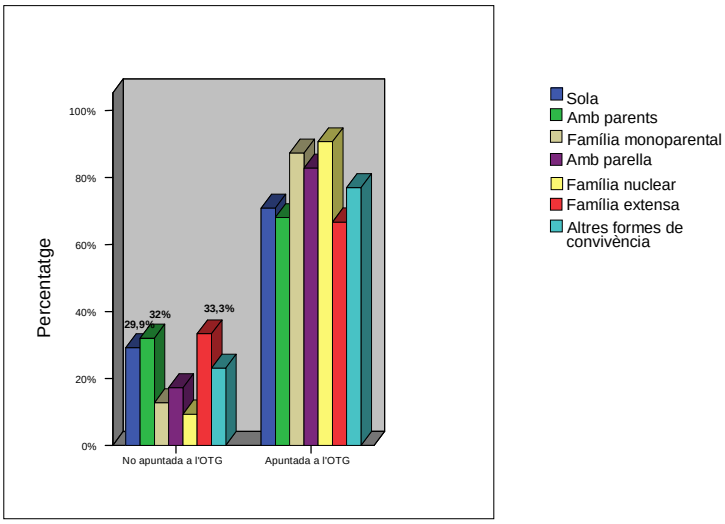

Fig. 55. Dones desocupades per registre a les OTG i situació de convivència

L'anàlisi de les trajectòries laborals de les dones en atur submergit podria clarificar les raons perquè aquestes dones no es registren com a demandants d'ocupació: troben feina igualment al mercat informal. **El 96,2% de les dones no registrades a les OTG en el moment d'iniciar un procés d'inserció han treballat alguna vegada en el mercat informal**. Només un 3,8% no ho ha fet mai.

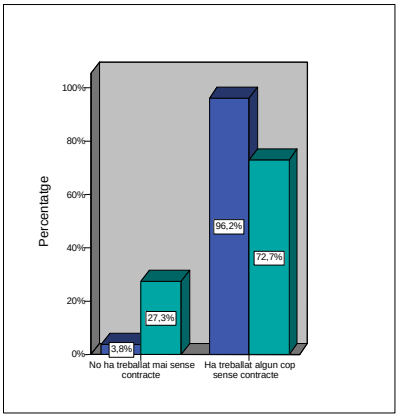

Fig. 56. Dones desocupades per registre a les OTG i alguna experiència laboral informal

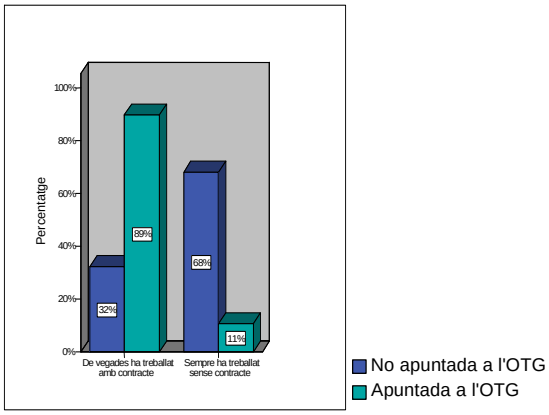

Fig. 57. Dones desocupades per registre a les OTG i grau d'experiència laboral informal

A més, un **68% d'aquestes dones suposadament inactives ha treballat sempre sense contracte** en les quatre feines registrades a la base de dades (primera feina a la trajectòria laboral, darrera feina, penúltima i antepenúltima). La seva activitat laboral s'ha emmarcat sempre en l'economia submergida. El 32% s'ha mogut entre el mercat formal i informal.

Les **dones en atur submergit que han treballat sempre en l'economia submergida són majoritàriament immigrades** (94,1%, enfront un 5,9% d'autòctones), el que contrasta amb els percentatges del conjunt de les dones desocupades. El **percentatge de dones desocupades autòctones que ha treballat sempre en l'economia submergida augmenta al 19,4%, enfront un 80,6% d'immigrades, si comptem entre les desocupades les registrades i les no registrades** a les oficines de treball de la Generalitat.

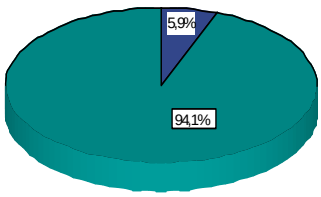

Fig. 58. Dones en atur submergit que han treballat sempre en l'economia submergida, per origen

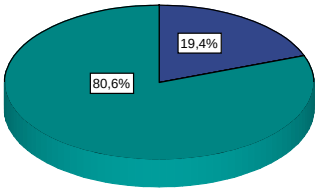

Fig. 59. Dones desocupades que han treballat sempre en l'economia submergida, per origen

Les dones desocupades immigrades amb permís de residència han treballat totes sempre sense contracte, fet que no sorprèn, donada la seva situació legal i, per tant, la impossibilitat de treballar al mercat formal. Sobta més que les dones amb permís de residència i treball hagin treballat més al mercat informal que al formal i es moguin fàcilment entre els dos àmbits: el 58% han treballat sempre sense contracte i el 42% ha treballat algun cop amb contracte.

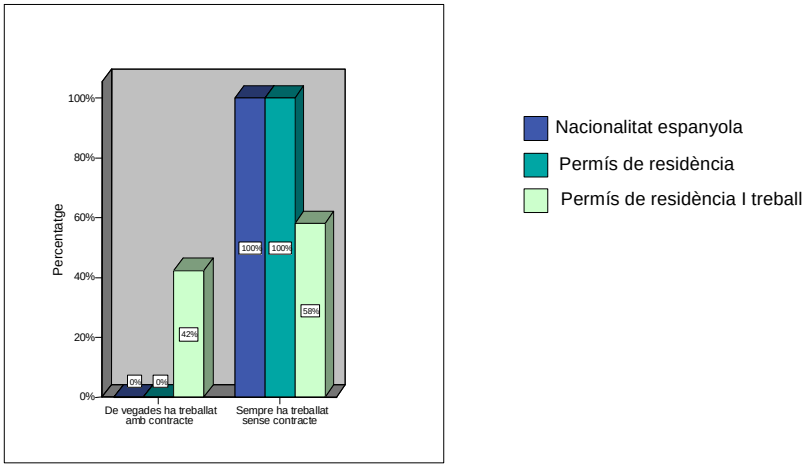

Fig. 60. Dones immigrades en atur submergit que han treballat a l'economia submergida, per situació legal

Quant a la situació de convivència, l'economia submergida afecta més a les dones en atur submergit que viuen soles (el 71,4% han treballat sempre sense contracte) o amb parents (el 80%), però també a les que viuen en una família nuclear o en altres formes de convivència (66,7%).

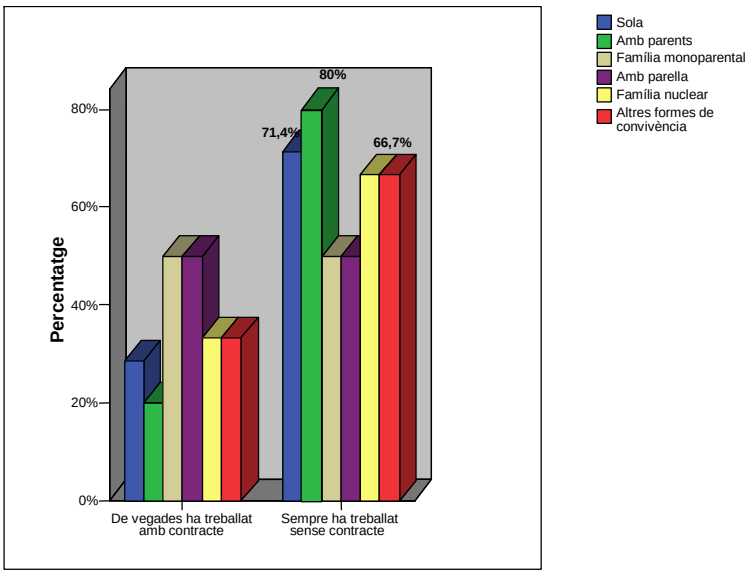

Fig. 61. Dones en atur submergit que han treballat a l'economia submergida, per situació de convivència

2.2.4. Sectors de l'última ocupació

La majoria de les dones desocupades de la mostra havien tingut una darrera ocupació a **sectors molt feminitzats, especialment el comerç i l'hostaleria**. El 2009 el 30,4% de les dones a programes d'inserció havien tingut la última ocupació al **sector de l'hostaleria**.

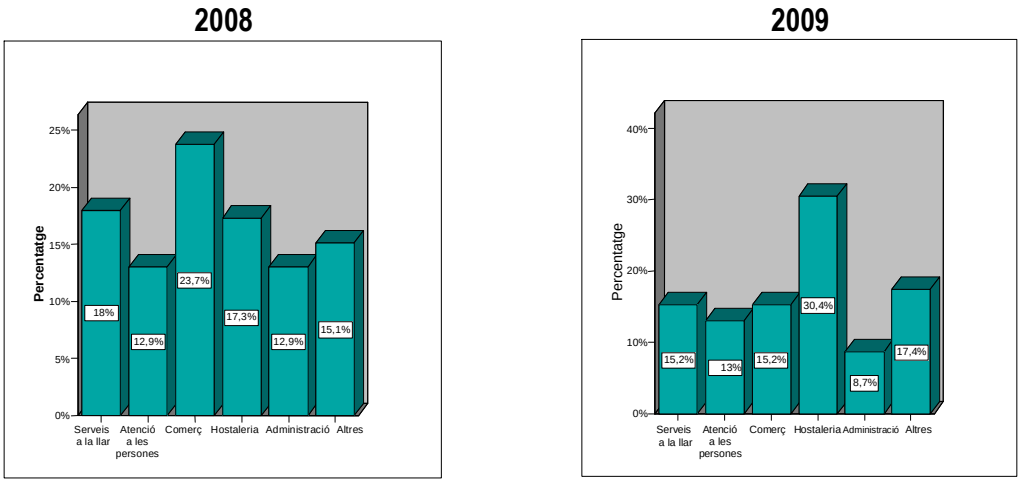

Fig. 62. Sectors de la última ocupació de les dones desocupades, per any d'acollida

En relació a l'origen, s'observa una **clara segmentació del mercat laboral entre les dones autòctones i les immigrades**. Els sectors dels serveis a la llar, l'atenció a les persones i l'hostaleria presenten un clar predomini de les dones immigrades, mentre que les autòctones són majoria a l'administració. El sector del comerç i altres els percentatges d'autòctones i immigrades giren al voltant del 50%.

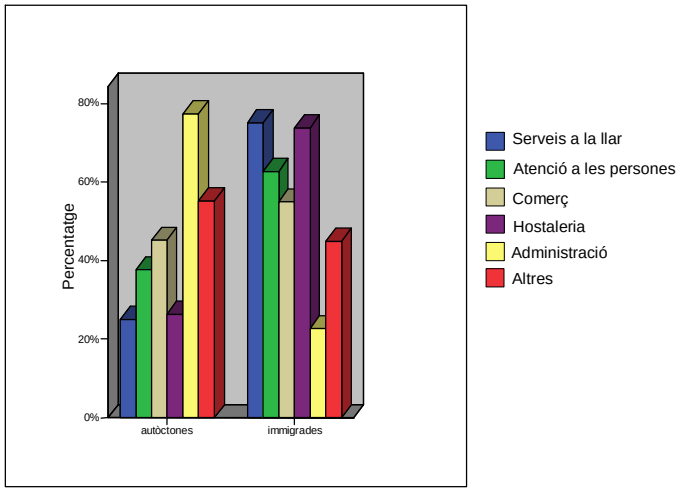

Fig. 63. Sectors de la última ocupació de les dones desocupades, per origen

Les **dones amb una última feina de baixa qualificació constitueixen el grup més nombrós**, però la baixa qualificació és més **majoritària entre les immigrades** (84,1%) que entre les dones autòctones (74,4%). En canvi, entre les dones amb una última feina de mitja qualificació i alta qualificació, són majoritàries les dones autòctones.

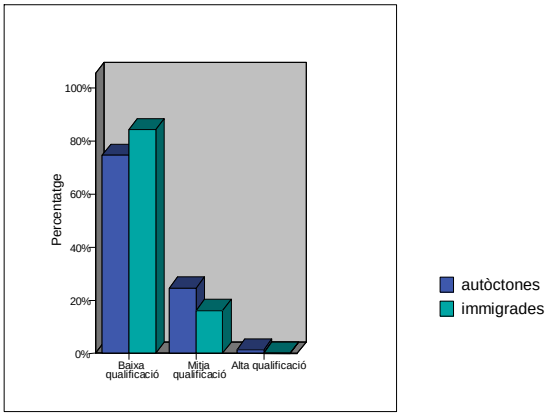

Fig. 64. Qualificació de la última feina de les dones desocupades

Per **nivell d'estudis, la distribució és molt diferent entre les dones autòctones i les immigrades**. El 100% de les dones desocupades no escolaritzades i al voltant del 80% de les dones amb estudis primaris i secundaris ha tingut una última feina de baixa qualificació, tant entre les autòctones com entre les immigrades, però entre les immigrades són més les dones amb ocupacions de baixa qualificació en tots els nivells d'estudis menys entre les diplomades. Les dones amb estudis superiors han treballat en feines de tots tres nivells de qualificació, però mentre que en**tre les immigrades la majoria de llicenciades (73,3%) ha tingut una última feina de baixa qualificació**, entre les autòctones són majoria les llicenciades amb una última feina de mitja qualificació (71,4%). Una minoria de dones autòctones amb estudis superiors ha tingut una última feina d'alta qualificació.

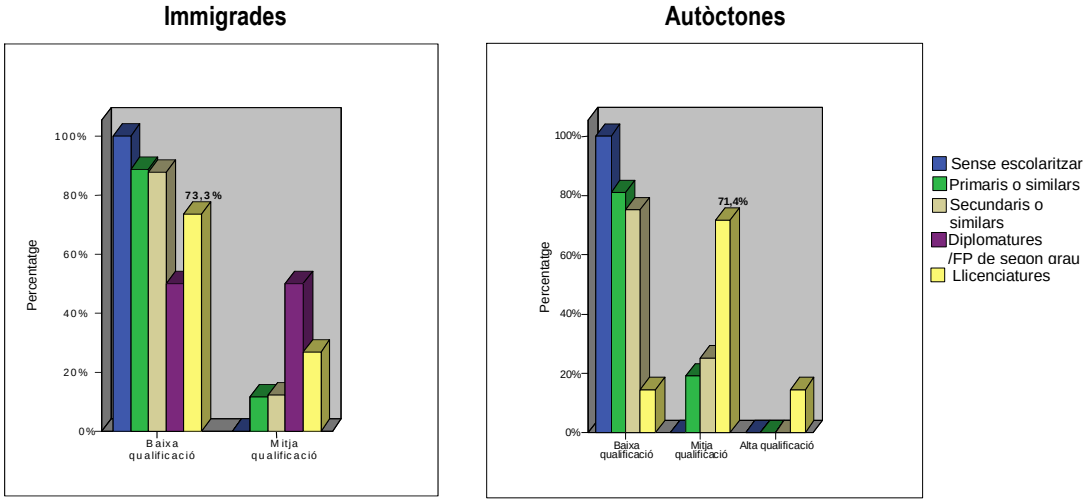

Fig. 65. Qualificació de la última feina, per nivell d'estudis i origen

3. Síntesi

Tal i com s'ha exposat al llarg de tot el capítol, els resultats de l'anàlisi estadística de les dades sociodemogràfiques i laborals de les dones ateses a la Fundació SURT ofereixen una imatge dels perfils de les dones actives en el període de crisi. L'evolució dels perfils posa de manifest canvis produïts en temps de crisi en relació a l'edat, l'origen, el nivell d'estudis o la situació de convivència de les dones

actives, així com transformacions en relació al temps d'atur. D'altra banda, l'anàlisi dels perfils de l'atur submergit i la segregació horitzontal fan palesa la pervivència de problemes estructurals del treball femení en el període de crisi econòmica.

En el capítol final de conclusions globals s'exposen de forma sintètica els resultats conjunts de la recerca qualitativa i quantitativa empreses en el marc del projecte.

IV. Anàlisi qualitativa

Al següent capítol s'exposen els resultats de les activitats de recerca qualitativa empreses en el marc del projecte Dones en crisi. En primer lloc, es descriuen els perfils sociodemogràfics i laborals de les dones entrevistades i de les participants del grup de discussió. A continuació, es realitza una anàlisi de les experiències de les dones que han participat a la recerca qualitativa en relació a l'impacte de la crisi a quatre àmbits diferents: impactes en l'ocupació de les dones al mercat laboral, impactes en el treball domèstic i familiar (estratègies adoptades per les llars en temps de crisi i el seu impacte en el treball domèstic i familiar), impactes en el benestar de les dones i impactes en altres àmbits.

1. Perfil de les dones participants a la recerca

Per la selecció de les dones participants a la recerca, el criteri principal va ser la varietat de perfils sociodemogràfics i laborals en relació a variables com l'edat, l'origen, la situació legal, el nivell d'estudis, la situació de convivència, les responsabilitats familiars i la situació laboral, com es pot apreciar a la taula 1.

Taula 1. Perfil de les dones participants a les activitats de recerca qualitativa

	Edat	Origen	Situació jurídica	Estat civil	Viu en parella	Fills/es	Altres persones dependents a càrrec	Estudis finalitzats	Ocupacions al llarg de la trajectòria laboral	Ocupació: tipus de jornada	Ocupació: formal o informal
D1	41	Equador	Permís residència	Casada	Sí	3	Parcialment, mare	Universitaris	Serveis a la llar, manipulació industrial	Parcial	Informal
D2	33	Espanya (Madrid)	Nacionalitat espanyola	Casada	Sí	7	--	Primaris	Serveis a la llar	--	--
D3	32	Equador	Permís de treball	Soltera	Sí	3	Transnacional	Secundaris	Serveis a la llar, atenció a les persones, treball sexual, hostaleria, venda a domicili	Parcial	Formal
D4	31	Romania	Resident comunitària	Soltera	Sí	0	Transnacional	Secundaris (+ part universitaris i cinc idiomes)	Serveis a la llar, atenció a les persones treball sexual	Parcial	Informal
D5	28	Equador	Permís de treball	Separada	No	1	Transnacional	Primaris	Treball sexual, manipulació industrial, serveis a la llar	Parcial	---
D6	44	Espanya	Nacionalitat espanyola	Soltera	No	0	--	Secundaris	Sector del transport i l'exportació, atenció al client	Completa	Formal
D7	44	Espanya	Nacionalitat espanyola	Casada	Sí	1	--	Secundaris	Sector editorial	Parcial	Formal
D8	34	Romania	Resident comunitària	Casada	No	0	--	Secundaris (+ tres idiomes)	Atenció al client, serveis a la llar	Parcial	Informal
D9	42	Espanya (Andalusia), ètnia gitana	Nacionalitat espanyola	Casada	Sí	1	--	Primaris	Venda ambulant, mediació	--	--
G1	42	Espanya	Nacionalitat espanyola	Casada	Sí	1	--	Grau superior	Comerç, serveis a la llar	Parcial	Informal
G2	33	Colòmbia	Permís d'estudiant	Casada	Sí	1	--	Universitaris	Recerca	Parcial	Formal
G3	45	Espanya (València)	Nacionalitat espanyola	Divorciada	Sí	0	--	Universitaris, de tercer cicle	Art	--	--
G4	41	Colòmbia	Permís de treball	Casada	Sí	1	Mare, transnacional	Primaris	Comerç	Parcial	Informal
G5	43	Equador	Nacionalitat espanyola	Casada	Sí	4	Marit	Primaris	Serveis a la llar, hostaleria	Parcial	Formal

Totes les dones residien a l'àrea metropolitana de Barcelona i havien iniciat un procés d'inserció laboral en període de crisi econòmica, però és especialment destacable que al llarg de la seva trajectòria

laboral la gran majoria havien treballat a sectors molt feminitzats (treball sexual, serveis a la llar, atenció a les persones, sector editorial), alguns d'ells desenvolupats principalment a jornada parcial, al mercat informal i especialment per dones immigrades.

Per tal d'analitzar el repartiment del treball domèstic i familiar a les llars, es va prioritzar la selecció de dones que visquessin en parella i tinguessin responsabilitats familiars. Es va tenir cura especial en la selecció de dones immigrades que tinguessin persones a càrrec al país d'origen, per tal de reflectir l'impacte transnacional de la crisi.

2. Impactes de la crisi

La interpretació esbiaixada de les estadístiques macroeconòmiques ha transmès la imatge que la crisi és un fenomen que ha afectat i afecta bàsicament als homes, però l'atenció a les experiències de les dones mitjançant la recerca qualitativa realitzada en el marc del projecte en revela un panorama molt diferent.

Les dones entrevistades perceben clarament la crisi econòmica com una transformació que ha afectat a la seva situació laboral, el nivell d'ingressos o la relació de parella i fins i tot a hàbits tan bàsics com l'alimentació. L'impacte ha estat diferent en funció del nivell socioeconòmic, l'origen, la situació de convivència i les responsabilitats familiars, entre altres factors: per les dones de nivell socioecònomic baix, la crisi ha qüestionat la seva pròpia supervivència i ha augmentat el risc de pobresa; per les dones de nivell socioeconòmic mig, ha suposat un canvi absolut d'hàbits de consum i de vida. Però **totes descriuen el procés d'adaptació a la nova situació com un procés de transformació radical**, que ha marcat **un abans i un després** a les seves vides.

> D5: "A mí sin la crisis se me hubieran arreglado muchas cosas, muchas. (...) Pero, claro, como hay esto, es que me ha afectado en varias maneras, en la amistad, en familiar, en todo, ¿eh?"
>
> G3: "Da igual tu posición social, tus estudios, tu entorno... Al final te das cuenta de que todas estamos en la misma situación. Y que esta crisis tan bestial hace que todas seamos iguales. Salvando las diferencias. Yo no tengo a lo mejor los problemas que tienes tú o tú o tú. Tienes otros."
>
> D6: "Antes me gustaba mucho el chocolate, pues ahora paro de chocolate. Me regalo chocolates cada dos semanas."
>
> G1: "Antes no hacía nunca y ahora hago mucha legumbre, mucha lenteja, mucho garbanzo... Yo antes esto no..."
>
> D7: "Antes no era difícil. (...) Era mucho más llevadero. Y ahora no. Estás de más malhumor de ver que las cosas no van como antes. De que el tema económico, pues, aprieta, de que los meses van pasando, de que... Entonces, estamos los dos como más irritados. (...) La relación es más dura ahora, mucho más. No es tan suave como antes."
>
> D4: "Porque antes cada fin de semana los domingos marchaba a comer fuera, a cenar. Pero ahora... Ahora decimos 'no, no, esto no, esto para, para mañana'. Sí, pues está otra vida ahora."
>
> D8: "Mi marido está en la cárcel. Por eso mismo comenzó. (...) Mi marido creo que por eso ha hecho. Porque no había más manera. No hay trabajo. (…) Por el dinero, no por otra cosa. Porque le daba a él la gana meter hachís en España. (…) Y, mira, yo aquí en la calle que ando, sola. Sin trabajo, sin nada."

2.1. Impacte de la crisi en les dones en relació amb el mercat laboral: desocupació i ocupació femenines en temps de crisi

2.1.1. Ocupació encara més parcial o atur encara més parcial?

Tot i que la gran majoria de dones entrevistades estaven en procés d'inserció laboral en el moment de l'entrevista, moltes no estaven desocupades, sinó que tenien **ocupacions parcials** (que combinaven per complementar els ingressos) i en molts casos **precàries**. Per tant, tot i que aquestes dones tenien una ocupació, no es pot considerar que estiguessin plenament ocupades perquè treballaven amb una jornada parcial no desitjada. Tal i com planteja Anita Nyberg[27], més que una ocupació a temps parcial (*part-time work*), estaven en una situació "**d'atur a temps parcial**" (*part-time unemployment*) que s'ha aguditzat amb la crisi econòmica. La recerca d'ocupació en aquesta situació d'ocupació parcial i precària, característica del treball femení, fa palès que la feina realitzada per les dones entrevistades és molt insuficient per la seva autonomia.

> D7: "Bueno, la verdad es que ahora lo que tengo no es, no es que sea lo que buscaba porque, a ver, es media jornada, es medio sueldo, ¿no? (...) Pero no importa, dada la situación."
>
> D8: "Porque hay veces que me llama una amiga. Mira, 'necesitan no sé qué, donde trabajo yo necesitan su amiga y primo no se qué'. Cosas así, pero no... Eso es lo que hago ahora. Cuando hay. Cuando no hay, nada. (…) Me llaman los sábados, los domingos. Y me pagan, por ejemplo, 50. Para hacerle lo que se hace en una casa. Una limpieza, un poquito más."
>
> G4: "Yo voy cada semana y limpio la casa de una señora que me dio mi hermana esas horitas. Y voy y limpio la casa y toda la cocina, limpieza. ¿Y vengo enferma? Vengo enferma."
>
> G5: "Antes había dos ingresos. Era yo. Me iba de noche al restaurante, que lo tenía cerca de mi casa e ingresaba mil. Y después, de mañanita ya estaba de pie en el hotel, mil doscientos. Me pagaba el piso. Todo cosas así. Pero ya después se acabó el restaurante. La ETT se bajó."

Per gairebé totes aquestes dones subocupades (o sobreocupades per acumulació d'ocupacions precàries) la crisi ha suposat una **reducció del número d'hores treballades**, com mostra la taula 1.

Taula 2. Hores ocupades abans de la crisi i en el moment de l'entrevista

	Abans de la crisi	En el moment de l'entrevista
No treballa	D6, G1	D2, D9, D5, G3
Menys de 10 h a la setmana		D1, D4, D8, G1, G4, G5
Entre 11 i 20 h a la setmana	D8	D3, D7
Entre 21 i 30 h a la setmana	D1, D3, D4, D5	G2
Jornada completa (40 h a la setmana)	D2, D7, D9, G3, G2	D6
Dues jornades completes (80 h o més a la setmana)	G4, G5	

Moltes dones mantenien múltiples ocupacions abans de la crisi, especialment en el mercat informal, i relaten com han perdut algunes d'aquestes ocupacions i ha **disminuït el número d'ocupacions simultànie**s (fins a quatre en un cas) i reduït involuntàriament el tipus de jornada. Algunes han passat a estar a l'atur. **Aquestes alteracions en l'àmbit del treball informal, amb jornades molt parcials, són invisibles a les estadístiques**.

[27] Nyberg, A. (2003) *Part-time Employment and Part-time Unemployment . A Follow Up of the DELTA-Investigation (SOU 1999: 27)*. Estocolm, Arbetslivsinstitutet.

D3: "He vendido comida en mi domicilio. Yo me he buscado la vida tratando de superarme, superarme. He vendido productos cosméticos. (…) Me daban un catálogo y yo vendía los productos. (…) Hacía limpieza, vendía comida (…) en mi domicilio. A las chicas de la calle. Pues yo les vendía comida, a mis paisanas mismo. Me vendía 10 o 15 almuerzos diarios en mi propia casa. Porque claro, vivía en el Robador. (...) Ya fue también disminuyendo, vino esto de la crisis. Ya las demás chicas comenzaron a comer en su casa, comenzaron a prepararle para bajar a trabajar después de que venían cocinando en la casa. Entonces ya se me fue. Si me vendía 15 almuerzos, entonces me vendía 3 o 4. Como el octubre o noviembre del año pasado. Entonces eso no era rentable porque me quedaba con la comida."

D1: "Lo que más he hecho es limpieza en casas. He hecho de todo un poco, donde ha habido... He hecho manipulación. (…) De ahí me he quedado sin esa faena y he ido haciendo igual limpieza en casas, (…) pero hago poco. A las dos voy dos veces al mes, cada quince días, a las dos igual."

D8: "He trabajado de..., bueno, cuidando niños, de limpieza... (...) De limpieza, de canguro, en un locutorio una vez, como, bueno, cobrando ahí en el locutorio. Cosas así. (...) Una amiga mía que lo conocía por ejemplo iba de vacaciones y quedaba un mes o un mes y medio que, que iba ella de vacaciones. Y yo me quedaba como... en su sitio. Pero mientras ella estaba de vacaciones. Hasta no volviese. No es que he trabajado 'años, años'. No. (…) Cobraba, cobraba bien. Antes sí, pero ahora... Bueno, al mes, sin papeles, ¿eh?, unos 800 o así. No, y todo para mí."

2.1.2. Deteriorament de la qualitat de la feina i augment de la precarietat

El deteriorament de la qualitat de la feina suposa una agudització d'una precarietat laboral ja estructural abans de la crisi. Les dones descriuen **multiplicitat de tasques, un treball molt intermitent, inestabilitat laboral i salaris tan baixos** que no compensen en relació a les despeses. Es descriuen també **pràctiques fora de la legalitat**, com la combinació de la feina amb el cobrament de la prestació d'atur per tal de sostenir una empresa en fallida, i un **augment de la càrrega de feina** als llocs de treball.

D4: "Tenía unas casas de limpiar. Vale, combiné el trabajo sexual con las horas que tenía de hacerlo. Y después ya me paré porque ya empezó la crisis y, imagínate, la gente ya no tenía tanto dinero de pagar. Porque pagaban unos 8, 10 euros a la hora. Y hay gente que no te puede pagar. Y para una hora no te conviene irte con el metro, ida y vuelta, ¿me entiendes?"

D5: "Vamos, la calle no me da ni para pagar, porque para ganar, mi hija tengo que dejarla con alguien. Y lo poco que gano en la calle tengo que pagar la canguro."

G5: "Estaba trabajando y me quedé sin trabajo. Y ahí después comencé a buscar por una ETT. Y me van llamando así dos días, tres días, pero casi no tengo faena, no... Como ya había trabajado antes de camarera de pisos, entonces de esta ETT me van llamando tres días... Depende, cuando hay faena."

D7: "Quiero decir que nos fuimos al paro pero yo estuve como 3 meses intentando, bueno, aquello de... Y él dijo 'me gustaría que si esto sigue pues os vuelvo a recuperar, os vuelvo a coger'. Entonces, pues 3 o 4 meses sí que intentaba, pues, visitarle a los clientes y tal. Y yo también pensé que, bueno, para mí tampoco me iría mal porque así seguía un poco en contacto con el sector, ¿no? Hasta que al final en julio ya vi que el paro se me iba pasando y que esto no va a ninguna parte."

D6: "Y también, que todos me decían lo mismo, hay crisis, mientras aguantemos los que estamos, aunque tengamos que trabajar el triple, aguantaremos, más que contratar a otra persona."

2.1.3. Pèrdua d'ocupació femenina en temps de crisi

Les relacions laborals prèvies a la crisi es van finalitzar tant per acomiadament com per baixa voluntària i les dones relaten **múltiples factors que van incidir en la finalització de la relació laboral**, alguns relacionats amb la crisi (acomiadament per **reducció de despeses de les persones contractants**, **falta de demanda al sector**, empreses o clients que no paguen) i altres estructurals, no relacionats amb la conjuntura econòmica (malaltia o realització personal). Entre aquestes circumstàncies estructurals destaquen les **dificultats de conciliació** amb la cura de les persones dependents.

D1: "He hecho manipulación. Trabajaba para una fábrica que elaboraba bolsas de estas de papel para las tiendas. Me llevaban el género a casa y yo lo elaboraba y lo enviaba a la fábrica. Pero la fábrica (…) está

abierta, pero sólo está trabajando en planta. Lo que daban para afuera ya no hay. (…) Lo último que hice fue hasta febrero de este año."

D7: "Nos debía dinero y... Ahora te doy 500, ahora... (…) Y los dos últimos meses era así, ¿no? 'Cuando cobre pues os doy'. Pero en mi caso, digamos, yo tampoco puedo... A ver, ya no digo mi sueldo el que cobraba, sino que decir yo el día 30 necesito saber que ingreso. (…) A todo esto crea una mala 'maror' que todo el mundo, claro, estaba nervioso, digamos, ¿no? Tiene que pagar proveedores, tenían que pagar papeles, tenía..."

D2: "Y lo tuve que dejar porque no tenía quien se ocupara con mis hijos. Además tenía un horario muy complicado, que era de 2 a 10 de la noche. Y ellos se quedaban un poco al descubierto. Entonces tuve que pedir la baja voluntaria. (…) Tenía un contrato de suplencia, pero, como la mujer no sabían seguro si iba a volver o no iba a volver, pues olía a que podía ser contrato fijo."

G5: "Entonces uno pierde así buenos trabajos cuando los hijos están pequeños. (…) Trabajé dos años y dije 'de aquí en adelante trabajaré por ETT, hasta que ellos estén un poco más grandes'. Porque si en el colegio tengo una reunión, ya le digo a la ETT 'tal día no puedo ir'. La ETT no me puede obligar. Yo gano con lo que trabajo. (…) Ya no ando con la preocupación que trabajaba antes. Trabajaba y ahí tenía que tener móvil porque de, de, de los nervios... Pensaba que ya me iban a decir en el colegio que se había caído uno, que le había pasado esto que... (...) Así como cuando los tenía en Ecuador, los dos años antes de traerlos, todos los días tenía que llamar a Ecuador. (…) No sé, ya... Ahora sí quisiera tener un trabajo bien, porque ellos ya están grandes."

La majoria de dones entrevistades havien treballat o buscaven ocupació a **sectors feminitzats, especialment en l'àmbit informa**l, i descriuen un de**scens de la demanda associada a la situació econòmica** en sectors com **l'atenció a les persones, els serveis a la llar, el treball sexual, la hostaleria, el sector editorial, el turisme i l'art**. La destrucció d'ocupació a aquests sectors ha passat **desapercebuda** a la imatge pública de la crisi, perquè es tracta d'ocupació perduda a empreses petites o per professionals autònomes que treballen principalment al mercat informal.

D4: "Mucha gente que trabajé con ellos ya se ingresaba en, cómo se llama, residencias, porque ya no podía pagar a alguien que lo cuidara."

G5: "La señora con la crisis traspasó el restaurante, porque ya no le iba gente."

G2: "Y pegué para ir a limpiar casas. No recibía llamadas. (...) Nada, nada. Totalmente parado. Nunca recibí una llamada."

D6: "Ellos tampoco se atreven, no saben cuánta gente va a viajar. Encima, como estábamos en crisis este año pasado o este año, ¿no? Ha pasado eso, que no lo sabían. Que ha ido bastante bien, para lo que han dicho de crisis, ha ido bastante bien, ¿eh? O sea que me consta que las agencias de viajes han funcionado como todos los años. ¿Que han tenido que bajar precios y han ganado menos? Vale, no lo discuto. Pero que han tenido trabajo y han cubierto gastos y todos los trabajadores me consta. (...) Porque de la crisis también nos han asustado un poco. Yo entiendo que los que no teníamos trabajo y tanto si había crisis. Pero los que tenían trabajo yo considero que es un tipo de situación que..."

D7: "Y la otra editorial, hace tres años, el cambio fue porque la otra editorial se fue a Argentina. Ya empezábamos... El ramo es que está muy tocado. (...) Y la gente si está en paro y no tiene dinero de la misma manera [no compra]. En mi caso esta ultima editorial era infantil y los libros infantiles son muy caros. Y más de capricho. La gente compra los libros de texto del colegio, pero no los libros ilustrados bonitos. Cuando hay dinero sí, pero ahora no. Entonces los libros iban a las librerías y después de un tiempo prudente, como están en depósito, pues se devuelven. Ahí vemos que no se vende. Y, bueno, así estamos. (...) Cuando vas a las librerías como comercial también veo que, por la crisis, tú entras en una librería y esta medio vacía."

D5: "Esta crisis es para todos, para todos, porque en el trabajo sexual igual… No tienen, ya ellos también van justo y ya no van, es que no van. Te dicen 'no, es que, mira, no tengo, tengo que pagar esto'. Y por lo general la mayoría de clientes todos están en el paro."

D9: "En aquellos días en el mercado podía vender un domingo 1.200, 1.300 euros y ahora vendo 20. (...) Porque me he encontrado que José ha ido a vender y ha vendido ocho euros, ha vendido diez, ha vendido quince. Ya nada más que la gasolina y no tener."

G5: "Pero ahora casi los hoteles están un poco vacíos. No hay mucha faena."

G3: "Si ya en condiciones normales la cultura siempre es la hermana pobre o la hermana tonta en cualquier administración, pues en este momento peor aún, ¿no?"

2.1.4. Recerca de feina

Les experiències de les dones en recerca d'ocupació en període de crisi reflecteixen, d'una banda, **una cerca activa de feina, amb multiplicitat d'estratègies de recerca** (autocandidatures, tramesa de currículums a les ofertes d'ocupació, contactes o cartells al carrer) i **molta motivació**, i de l'altra, un **augment de les dificultats per trobar ocupació** en aquest context. Es descriuen les reticències de les empreses a noves contractacions i el mal funcionament dels canals habituals per trobar ocupació, **dificultats que s'afegeixen a problemàtiques prèvies** a la crisi, com les dificultats de conciliació, la discriminació per edat o la situació legal irregular.

D2: "Sí, muchas [dificultades]. Porque yo antes salía de aquí y tenía trabajo. O sea, si yo había estado en una empresa que yo había quedado bien con esa empresa, la misma empresa me buscaba trabajo. Yo nunca he estado seis meses parada. Nunca. (…) A ver, a lo mejor es que yo no he sabido también moverme o no he sabido dónde tenía que ir a buscar trabajo o no sé. Algo tiene que fallar porque es imposible que, yo ya lo dije cuando vine aquí, que el mundo se haya olvidado de mí. (…) A ver, yo, ahora, en este momento, sigo echando currículums, porque yo sé que en algún sitio tiene que haber un sitio para mí."

G1: "Porque yo en un mes he llegado a entregar 50 curriculums. Yo me salgo a las diez de la mañana y me, me vengo a las dos a mi casa. Cuatro horas pateándome calles entregando curriculums. Aquí y allá, aquí y allá. Y me llaman mucho. Y entrevistas también he hecho. Pero al final no me cogen. Y yo una de las cosas que quería saber es si una mujer cuando llega a los cuarenta y pico de años ya no la cogen."

G2: "Pasé curriculums, fui a todas las organizaciones de Barcelona, a todas. Pasé tres meses yendo a todas las organizaciones que hay posibles."

D4: "Sí, porque, imagínate ahora, con la crisis que hay, no hay nada, no hay nada, no hay nada. Muy difícil para encontrarte ahora un trabajo. (…) Sí, hasta puse anuncios, ¿sabes? En locutorios. No, nada."

D3: **"**Mira, es que yo meto currículums y que me llegue un trabajo, aunque sea de camarera o de cajera o de dependienta, pero quiero tener un trabajo que me dé una estabilidad, un contrato fijo, con mis pagas, con todo, como me lo merezco."

G3: "A pesar de tener contactos, que siempre te dicen 'bueno, pues los contactos al final son lo que suele resultar mejor, a la hora de la búsqueda'... Pues, tampoco, porque te, te diriges a la gente y es que todo el mundo está casi en la misma situación. Quien no ha perdido el trabajo, está temblando. Quien no, pues... No hay aumento de plantilla."

D8: "Porque si yo sé que, bueno, aquí a la esquina hay tres no se qué que necesitan gente para trabajar, yo voy, lo encuentro, lo hago, lo hago las tres, no importa, ¿me entiendes? Pero no hay. ¿Adónde vas si no...? Ya no llamo ya... Bueno, hay anuncios. Ya, ya, ya está ocupado, ya está no sé qué, ya... Es que no hay. Te gastas el dinero."

En l'experiència de la recerca de feina, algunes dones relaten **estafes en la selecció de personal**.

D8: "Internet, lo de menos. Internet hay muchos que pone no se qué y cuando llamas tienes, tienes que trabajar de puta o de... otras cosas. Ponen una cosa y cuando llamas es otra cosa. Y también he llamado a muchos sitios de esos que he buscado, que por ejemplo pagas veinte euros y nosotras te buscamos. No me han llamado ni una sola vez y he dicho 'Mira, yo he pagado los veinte euros por la cara, ¿por qué no me has llamado?'. Y dicen: 'Pero no me acuerdo: ¿tenías papeles o no tenías papeles?'. O '¿tenías referencias o no?'. Ninguna vez me han llamado, no me han llamado nunca. Solamente cobrar y ya está."

G1: "A mí me ha pasado, pero no me volverá a pasar más. Es que sí, te llaman para hacerte la entrevista de trabajo, te la hacen. Dice 'ah, mañana empiezas'. Y tú estás muy contenta, ¿no? Dices, mañana empiezo, ya tengo trabajo. Y te dicen, no, 'hoy vas a hacer una prueba'. Te dejan toda la responsabilidad del trabajo a ti. Mañana vas, otra vez, porque te dicen que una semana de prueba, cuando es ilegal, y estás una semana y luego te dicen 'ah, pues ya te llamaremos'. Y han estado teniendo un trabajador una semana sin pagar. (…) Pues *a mi m'ha passat* en una botiga y a, a, a esta amiga mía argentina le pasó en un horno. Un horno que sirven cafés y.... También le ha pasado. Y otra chica de SURT en la reunión también le pasó en otro tipo de trabajo. O sea que esto se va haciendo ya normal."

També es descriu un **augment desproporcionat dels requisits del perfil professional** demanat a les ofertes de feina, tant en relació amb les competències com amb els títols exigits, que les mateixes dones qüestionen i **relacionen amb la gran demanda de feina en el context de la crisi**.

G4: "Porque ahora había más gente y se exigía mucho en los otros empleos el catalán y todo eso."

G1: "El otro día me enteré que en el, en la terminal nueva de... ¿En la T1 es? En la T1, al servicio de limpieza le piden inglés. ¡Tócate las narices! O sea, resulta que, en un país como España que los idiomas, que quien sabe hablar idiomas es porque o bien ha ido a un colegio privado bilingüe, o ha ido a academias especializadas. Porque, en el colegio normal... (...) Yo creo que se aprovechan del momento en que estamos."

G2: "No tengo catalán. Ahora hay una oferta muy grande, digamos, de personas que podrán asumir un, un puesto con catalán. Pues, ¿yo como empleador qué voy a querer? Pues la persona que ya me tiene todos los papeles al día. (…) La competencia empezó a ser muy alta. Es que puedo tener a personas grandes, sin ningún problema de salud, con tres idiomas... ¿Cómo la quieres? Puedo pedir lo que quiera, porque lo va a encontrar. Regalándose por un sueldito."

D'altra banda, es detecten casos de **discriminació indirecta per raó de sexe** en relació a l'obligació de la cura dels fills imposada des dels serveis socials, així com discriminació per **edat, nacionalitat, discapacitat i aspecte físic**.

D2: "A ver, si yo tuve la semana pasada la oportunidad de trabajar, me lo buscaron aquí, pero, a ver, según las del EAIA, porque nosotros estamos por el EAIA, yo no puedo trabajar porque era un horario que no me congeniaba con mis hijos. Entonces si yo me iba a trabajar, un poco entre comillas, estaba abandonando mi familia. (…) La referente que me lleva me dijo: 'A ver, tú estás cobrando el PIRMI, de momento quédate en tu casa'. '¿Ah, sí? Pues sí, vale, pues me quedo en mi casa. (…) Yo necesito un trabajo que me cubra las horas que están ellos en el colegio."

D8: "Bueno, he ido a una entrevista de, de manipuladora, de... Bueno, de cosas así. Y si no sé... No sé, no sé porque estoy más gordita... O no sé porque pero piensan que no, no me muevo rápido. O no sé. O porque soy rumana, porque los rumanos de verdad tienen una fama, madre mía, también... Sí. Y me gasto los viajes en metro y cosas por gilipolleces que no me ayudan."

D6: "Me di cuenta de que una de las cosas fue la edad. La edad estuvo ahí fastidiando. (...) Sí que algunos me dijeron que la edad. Otros lo detectaba por la conversación como iba, me lo medio explicaban: 'Es que los chicos son, o las chicas, son de treinta y tantos y cosas así'. Ya me daba yo cuenta que lo de 40 y pico sin haber hecho de guía nunca... Ojo, si hubiera hecho de guía alguna vez entonces sí que a lo mejor la edad no tiene que ver, pero como era la primera experiencia..."

D6: "Yo iba en concreto a un tipo de agencia que me consta que no piden titulación. (...) Por eso yo confiaba en que sí que lo podía conseguir, pero me encontré con la crisis. Creo que fue la crisis, a parte de mi edad, etc., etc. (…) Viajeros, viajeros mismos que les había gustado viajar y cuando volvían del viaje iban a la agencia y decían 'oye, ¿yo puedo hacer de guía?, porque me ha gustado, y tal y cual'. Le hacían una prueba de inglés, creo, y le veían un poco como era, tenían información del guía de cómo había sido este viajero, lo contrataban. Y lo contrataban. Entonces he oído de gente de no saber nada de informática y entrar allí, entrar allí y aprender allí la informática. (…) Me veía totalmente capaz para hacerlo. Pero no pasó. ¡Vamos, no me llamó nadie!"

G4: "Que, desafortunadamente, pues, me vino una crisis como mal y del trabajo sentía yo que me iban a echar, ¿no? Por lo del accidente que tuve. Y me tocó mandar a mi madre y a mi hija para Colombia. Porque pues aquí tampoco tenía la oportunidad de pagarle la universidad. Y estaba sola, las tres. Mi esposo todavía no estaba conmigo aquí. Y entonces pues me tocó enviarlas otra vez para allá. Y pues allá le puedo pagar un poco el estudio mejor a mí hija. (...) Pues me quedé sin trabajo. Peor todavía. Me echaron."

Les dones que **no tenen fills o filles** (i fins i tot les dones que no en tenen, però voldrien tenir-ne) **conceben aquest fet com un avantatge** en la recerca de feina.

D6: "A ver, una cosa importante en mí: no tengo cargas familiares. Si no esto no se puede hacer, no se puede hacer

D8 "¿Hijos? Ay, gracias a Dios, no. Pero, bueno, yo quería saber porqué no me quedo embarazada."

G3: "Yo por ejemplo no tengo cargas familiares porque no tengo hijos, que eso para mí en este momento es una gran, gran ventaja. De hecho eso es algo que incluir en el currículum 'soltera y sin hijos'."

En relació als motius de recerca de feina, la majoria de dones mencionen la **necessitat d'ingressos a la llar**. Tot i que l'aportació en ingressos de les dones és imprescindible per poder afrontar les despeses bàsiques, i en alguns casos és l'únic salari que entra a la llar, **algunes dones descriuen la seva participació al mercat laboral com complementària a l'ocupació de la parella**, i no com central en el sosteniment de la família. Aquesta percepció reflecteix la **pervivència del model "male breadwinner", fins i tot quan la dona és la sustentadora de la família en situació de crisi**, i podria indicar una tendència a que la participació femenina al mercat laboral fos només **conjuntural**.

D7: "Mi marido también está en paro. Con lo cual yo necesito un sueldo."

G1: "Mi marido hay semanas que no cobra nada. Entonces, la hipoteca te cae cada mes."

D9: "El caso es llegar al mes, a final de mes. (...) Es que por mi niño tengo que hacerlo, es lo único que me empuja. Porque si fuera por mi marido y por mí me da igual."

G3: "¿Quién me va a sostener? Mi esposo sin trabajo. Yo sostengo a mi hija y a mi madre allá en Colombia."

D8: "Me gustaría a mí encontrar trabajo porque es más seguro que un PIRMI. (...) Trabajo me gustaría encontrar. Porque es más seguro. (...) No es por ganas, es también por necesidad. Ganas... de lo que sea, pero necesidad la primera."

També són motius d'ocupació la **voluntat d'independència econòmica** i la voluntat de sentir-**se activa**, independentment dels ingressos associats a l'ocupació. Algunes dones descriuen més voluntat **d'incorporació plena al mercat de treball un cop els fills o les filles han arribat a l'adolescència**.

G3: "Yo tengo suerte, pues (...) con la pareja que vivo, si no trabajo pues en casa no falta el dinero, no hay problema de pagar el alquiler o de ir a cenar un día, si nos apetece. (...) Pero es que hay otras necesidades. Que son las personales, el desarrollo personal, el no tener que depender."

G1: "He estado cuatro o cinco años sin trabajar. Porque, mira, mi marido ganaba mucho y yo, ¿preocupada? No. Mira, teníamos dos coches, uno cada uno, la casa... (...) Ahora lo necesito. *Això* les pasa a muchas mujeres. O sea, he estado bastantes años sin trabajar pero, ahora, pues claro. No es que quiera trabajar porque, porque yo quiera estar ocupada. Es que necesito trabajar. A lo mejor lo que dice ella no, para comer no. Pero para irme un viaje al Vietnam, de un mes, tres personas, ¿eh?, pues sí. (...) No, y que la independencia es muy importante. Sobre todo para la mujer que históricamente ha sido siempre muy maltratada."

D7 "Primero por volver a estar en activo. Y segundo porque el paro se me va agotando. Entonces, me... Me horroriza pensar que se me acaba el paro y no tengo nada. Ni paro, ni trabajo. (...) Primero porque toda la vida he trabajado, ¿no? Entonces, quiero decir, no sé, necesito sentirme útil, necesito, ¿no? Y justo ahora que mi hija... Que, no sé, si fuera un bebé, quizás... Pero justo que ahora tiene once años, me permite... estar más libre, ¿no?"

G5: "Ahora sí, quisiera tener un trabajo bien, porque ellos [mis hijos] ya están grandes. De verdad, están grandes y ya..: "

La **urgència i l'angoixa creades per la situació de crisi fomenten la disponibilitat** per treballar a **sectors no considerats prèviament** o en **condicions de treball pitjors**. De tota manera, algunes dones posen un límit a les condicions laborals acceptables.

D6: "Tenía una urgencia. Yo ya empezaba a tener una urgencia, exacto. Entonces hubiera cogido lo que fuera. (...) [Buscaba] de todo, de administrativa, de... Como yo tengo el título de administrativo. Bueno, ahí sí que, mira, tenía un título, a ver si te cuela."

D8: "De lo que sea. Bueno, aparte cuidar ancianos. Cuidar ancianos no puedo."

D9: "Y estoy dispuesta a lo que sea. Me da igual fregar, me da igual limpiar... Me da exactamente igual. El caso es llegar al mes, a final de mes. (...). Porque como estoy en una situación tan límite, tan límite... Entonces me da igual, me agarro a lo que sea. Que él no quiere, pero digo 'sí, lo tengo que hacer porque tengo que hacerlo como sea, me da igual lo que sea'. (...) A ver, no es que me dé igual trabajar por cinco euros. Pero, vamos, que me da igual, que con que entren 500 euros en mi casa, con eso me basta."

G1: "Lo que sea. Y si me llaman tres veces a la semana, pues tres veces a la semana. Te pagan al momento, en un sobre cerrado y ya está. Luego, ahí tengo una señora que a veces tiene a su nieta y no le

apetece cuidarle y voy yo y hago de canguro, pues también. Y si es de limpiar también, ¿eh? No, no me pasa nada por limpiar, ¿eh? O sea que... cualquier cosa."

G2: "Si tengo que hacer lo que tenga que hacer... Que no vaya en contra mis valores. (…) Con gusto voy y limpio casas. Total, por toda la vida mi casa la he limpiado. Perfectamente voy y limpio."

D7: "Veo que ya los sueldos no son los sueldos que se pagaban antes o que yo cobraba antes cuando estaba trabajando, ¿no? Que, que ahora, que ahora es mucho menos. Entonces ya me hago a la idea de eso, (...) Pues el sueldo estaba bien y encima tenías mejor comisiones. Y ahora hay empresas que no te pagan comisiones y te hacen un sueldo... O un sueldo muy bajo y tienes que vender mucho para llegar. Entonces ahí el trabajo es más duro... (...) Es porque necesito un sueldo mínimo. Porque ya veo que ahora es más mínimo que no como antes.

D7: "*[¿Estarías dispuesta a tener dos trabajos? Uno por la mañana, otro por la tarde...]* Sí, sí, sí, sí. Estaría encantada. Ahora en este momento estaría encantada. Porque podría cubrirlo, por la tarde, y poderme sacar un sueldo."

D3: "Que dijo que, huy, comadre, ahora mismo tengo cuatro trabajos. ¡Quién como usted!"

D8: "Porque yo, si por ejemplo si me llamara a las dos de la noche 'Ven aquí', no pasa nada, yo voy. (...) Todo el mundo creo que está dispuesto para ganar dinero. Bueno, de manera... legal, porque de otra forma no sirve."

D8: "Algunos, digamos, no lo quería yo porque me daban unos trescientos, y tenía que ir cada día por ahí. Y no... tampoco. Oye, por favor, ya veo. Ya sé que no tengo nada, pero, ¡no me explotas!"

G2: "Recibí una llamada de un señor para cuidar una niña. Pero era como tres euros la hora. Y... no, mira."

2.2. Impacte de la crisi en les dones en relació amb el treball domèstic i familiar

En període de crisi, l'economia familiar ha patit moltes transformacions, que en alguns casos han suposat un **veritable daltabaix en relació als hàbits de consum i de vida**. Les dones entrevistades descriuen com **elles han impulsat i gestionat aquesta transformació** i n'han assumit la **càrrega extraordinària de treball** generat amb la reducció de despeses, sense que es detectin grans canvis en el repartiment de les tasques entre els membres de les llars.

Gairebé totes les dones descriuen una **reducció de les despeses** a les seves llars i el **desenvolupament d'estratègies per aconseguir el sosteniment de la vida en aquest nou context**. La multitud d'estratègies adoptades a les llars per fer front al descens dels ingressos i la falta d'ocupació en període de crisi posen en evidència el gran canvi que ha suposat la recessió.

Les estratègies han afectat primordialment els hàbits de consum: s'han reduït les despeses en diversos àmbits, s'ha optat per comprar productes o serveis **més econòmics** o s'han incorporat hàbits nous, com la **reutilització**. **Els diferents nivells socioeconòmics de les dones indiquen un límit diferent en allò que es considera prescindible** i les restriccions imposades, des de productes culturals i assegurances a necessitats bàsiques com l'alimentació i la cura.

G2: "Siempre es el doble. Es que la leche es el doble. O sea en, en Mercadona o eso te cuesta cincuenta céntimos y en la otra te cuesta un euro, es el doble. (…) Marca blanca."

G5: "Yo ahora he escogido comprar por las marcas. En el Dia, la leche. La marca Dia sale más económica."

G1: "Yo por ejemplo tengo una amiga que tiene una granja fuera y me trae verduras y frutas muchísimo más baratas que aquí."

D5: "Lo que son mis cosas, mi higiene... Hombre, eso yo siempre lo tengo, pero, a ver, tengo que reducir ya cositas, ¿me entiendes?"

D3: "Ahora mismo en el verano me apetece comprarme un vestido, comprarme lo otro, pero no se puede. No se puede. Mira que no me he comprado, pero, ya te digo, es que ni un calzón en las rebajas. Por Dios que te lo juro, ¿eh? Ni yo ni mi hijo, menos él."

D6: "Mis amigas: 'oye, las que vais a tirar ropa porque ya no os gusta porque se ha pasado de moda, para mí'. ¿A mí qué me importa que se haya pasado de moda? Pumba, ya tengo ropa. En ropa no soy mucho gastar. Ya estoy bien así y si alguien no le gusta pues que no mire."

D8: "Hombre, no hay nada de ropa. Y yo hasta he encontrado, menos mal, una tienda aquí en calle Hospital, que es, no me acuerdo cómo se llama, es de segunda mano o *outlet*."

D9: "Yo he tenido mis rachas buenas y mis rachas malas, pero dentro de las rachas malas a comparación de esta eran buenísimas. Era buenísima porque en mis rachas malas si me quería comprar unas botas me las he comprado, si me he querido comprar unos zapatos me los he comprado, un vestido, un calzado, un abrigo, lo que yo hubiera querido. Una figura, que eso ya es un capricho, ¿no? No es una necesidad, es un capricho. En mi época mala."

D7: "Pues si yo la moto la tenía en el parking, el parking no. Si seguro de vida, no."

G1: "O de ir pues, mira, en vez de coger transporte público pues me voy a ir andando que encima hago salud y me ahorro los... La tarjeta esta del transporte, que también son super caros aquí en Barcelona."

D6: "Recibía revistas de viajes. Fuera, Internet. Miro *El País* por Internet. (...) Yo no tengo ordenador en casa. Me voy al locutorio, con todos los inmigrantes allá, que están hablando con sus familias y, bueno, unas lloreras... Todos lloramos al final, ¿no? Puedes ahorrar de aquí para hacer otra cosa que te guste más. Entonces, ¡lo he conseguido!".

Gairebé totes les dones mencionen com a transformació principal dels hàbits de consum en temps de crisi la **reducció de les despeses en l'àmbit del temps lliure** i especialment en les sortides a **restaurants**. Aquesta reducció ha comportat, per una banda, un **augment de la pressió i la sensació de control dels desigs** propis, amb la consideració com a caprici de qualsevol despesa alimentària no imprescindible, i per l'altra, un **augment de la càrrega de feina domèstica a la cuina**, **assumida principalment per la dona**. Les dones entrevistades emprenen aquesta readaptació dels **hàbits alimentaris de forma creativa**, amb un canvi en els productes adquirits i en les tècniques de cuina emprades. Algunes dones intenten veure el costat positiu d'aquest canvi d'hàbits.

D1: "Que si vamos a ir a algún sitio primero vemos cómo va la cosa o llevamos la comida. Nos vamos, pero llevamos la comida, ya no, ya no... Nos restringimos de comer fuera."

G1: "En cambio, yo si me voy fuera me tengo que llevar el bocata o me tengo que llevar la fiambrera, porque, claro, yo no me puedo permitir veinticinco euros en una salida."

D3: "Huy, tengo unas ganas de comer marisco…"

D4: "También los domingos, que vamos a pasear un poco, como todo el mundo. Ya se nota, ya no me voy tanto a pasear, ni comer en restaurantes. Porque antes cada fin de semana los domingos marchaba a comer fuera, a cenar. Pero ahora... Ahora decimos 'no, no, esto no, esto para, para mañana'. Sí, pues está otra vida ahora."

D4: "Antes sí, se notaba el dinero. Ahora ya no, porque piensas cada día (...) si sales: 'Esto no, porque, a ver esta semana qué hacemos'. Es diferente. Ahora tengo ya, creo, unos seis meses que ya no ceno los domingos fuera (…) A veces digo que es mejor, ¿me entiendes?, porque cenar en casa también es bien, sí."

G1: "Yo, como estaba fuera, pues nunca lo había hecho, ¿no? Y ahora pues estoy aprendiendo a cocinar platos muy tradicionales, que es lo que se hacía antes en las casas para ahorrar, ¿no? (...). Y todas las chorradas superfluas, anuladas. Todas."

D7: "Antes a veces no íbamos ni a comer porque, por, por el tema del trabajo. Entonces, quiero decir, ha cambiado eso también. Ahora comemos cada día en casa."

D3: "En mi casa ahora mismo se hace una comida. Lo que comemos en la comida lo comemos en la tarde. Porque no se puede estar tirando comida, comiendo como millonarios, en la comida, una comida, y en la cena, otra comida. Eso sí que nos ha disminuido también bastante, ¿eh?"

A més de les sortides a restaurants, la retallada de despeses d'oci ha afectat també als **viatges de vacances i a les excursions** i escapades familiars, especialment a parcs temàtics. En últim terme, moltes d'aquestes estratègies impliquen **una major reclusió a l'esfera privada de les dones**, reforçant-hi el paper tradicional de la dona a la llar, limitant les relacions i augmentant la pressió dins la família nuclear en una situació difícil i de tensió, encara que els **graus de reclusió són diferents** en funció del nivell socioeconòmic.

D3: "Ya no es como antes. Ya te digo, nos íbamos al zoológico, nos íbamos para... A la Isla Fantasía, mira, no nos hemos podido ir, ¿eh?"

G4: "Yo, yo la verdad es que no salgo. Porque, yo digo, pa irme a antojar de un dulce y no podérmelo comprar, no salgo de mi casa."

G2: "Bueno, yo ya no salgo. Desde que estoy acá es que no salgo. (...) En España, digamos. No puedo decir la comida española es deliciosísima. Porque he ido como tres veces."

G1: "Yo como me hago una ruta de cosas baratas o cosas gratis para ir. Porque, claro, no te vas a quedar en casa. Porque para mí es muy importante el ocio. Y entonces pues me marco una ruta pues de museos gratis, ¿no? "

Al relat dels hàbits previs a la crisi destaca en alguns casos un **consum desbordat i** uns hàbits d'oci molt basats en la compra de serveis. La necessitat de reduir despeses en temps de crisi ha suposat en alguns casos certa consciència de la **moderació del consum com a valor moral**, especialment en les dones de nivell socioeconòmic més alt, però no exclusivament. En aquest sentit, es valora la sostenibilitat (per exemple, s'arreglen els electrodomèstics espatllats en lloc de substituir-los per altres nous) i s'observa un posicionament educatiu en relació a la contenció d'exigències desmesurades dels fills.

G1: "La crisis tiene cosas malas y tiene cosas buenas. Una de las cosas buenas que ha tenido esta crisis, es que a la gente joven les ha hecho reflexionar sobre el consumo desmesurado en todo. Porque antes se estropeaba una cosa que se podía arreglar y la gente la tiraba. (…) ¿Para qué vamos a comprar tanta cosa, tanta cosa, tanta cosa...? ¡Si no necesitas tanto para vivir!"

D9: "Y ya se había comprado pues sus dos o tres juguetes. Y ya por última ya no era uno, ya eran dos o tres. (...) Que eran seis euros cada día, mucho dinero. (…) No como antes, no me gusta asín tampoco, pero por lo menos si necesita su calzao, si necesita sus plantillas, si necesita su natación, que eso es más imprescindible. (…) Y si llego a final de mes pues ya mi niño podrá tener todos sus requisitos, podrá tener sus pastas, podrá tener sus Danone. A lo mejor no tanto como antes, pero una cosa normal."

G5: "Y el desperdicio en comida. (...) Se desperdicia demasiada comida."

D6: "También me he dado cuenta en estos dos años que no he tenido esa seguridad económica que tenía cuando trabajaba que, oye, se lo puede montar uno muy bien, ¿eh? O sea, tenía unos caprichos que no hace falta tenerlos. Y me ha dado un cambio mental el tema de... Pues quito de aquí, quito de allá."

En alguns casos, la crisi també ha introduït canvis en la configuració de les unitats familiars, amb **alteracions importants dels membres de la unitat de convivència** com a conseqüència de les estratègies de reducció de despeses (rellogar habitacions, convivència a cases d'altres parents, retorn de persones dependents als països d'origen, etc.).

D6: "Arreglé una habitación en mi casa y la estoy alquilando. Es dinerito extra que me entra. (...) Y a los que alquilo la habitación son de una academia. Pues como vienen estudiantes a estudiar para ser profesores de inglés son estos los que me envían a casa. Por lo tanto, hablo inglés también. Estoy consiguiendo lo que quiero, que es hablar inglés, gratis. Y ahora que pienso, encima me pagan."

D8: "Mi marido está en la cárcel. Por eso mismo comenzó. (...) Mi marido creo que por eso ha hecho. Porque no había más manera. No hay trabajo. . Y mira yo aquí en la calle que ando, sola. Sin trabajo, sin nada. Bueno, ahora ya, es lo que se dice, haces una cosa mala y luego te arrepientes no sirve de nada. (...) Bueno, estaba con mi amiga pero ella tiene alquilada una habitación, no podemos quedar aquí. Vamos a buscar un piso."

D9: "Y prefiero estar con su tía, hoy por hoy, (...) que tenerla en casa [a mi suegra]. Me dices te doy una casa y te digo no, no, no, no la quiero. Si yo por cualquier cosa tengo que ir a algún lado, ella lo lleva y ella lo recoge. Cuando vengo me lo encuentro comido, me lo encuentro... Yo me he operado y yo he tenido que hacer tres meses absolutos de reposo y a mí no me ha cuidado nadie nada más que ella, ¿eh?"

G4: "Y me tocó mandar a mi madre y a mi hija para Colombia. Porque pues aquí tampoco tenía la oportunidad de pagarle la universidad."

D8: "Y bueno, como ha venido la crisis, no teníamos faena... Construcción muy mal, muy poco. Muy limitado. Y el año pasado en Nochebuena vamos vacaciones. Como no hay trabajo ahora, a ver que pase la crisis. Vamos a pasar a mi país un tiempo. Mi país un tiempo hemos ido, no se qué. Luego hemos vuelto. Otra vez ha empezado a buscar trabajo. (...) La vida en mi país es mucho más barata que aquí."

És imprescindible fer una lectura de gènere de les estratègies utilitzades per fer front a la crisi a les llars. Les **dones són majoritàriament les administradores de la llar** i per tant les encarregades de decidir quines estratègies s'adopten i com es posen en marxa, coordinar als membres de la família per implicar-los en el canvi d'hàbits i fer-ne un control i seguiment. És un treball **creatiu**, que implica el desenvolupament de competències com la negociació de tarifes i la cerca d'ofertes, i que suposa un **augment de les hores destinades a coordinar i a fer la feina en sí, i de la pressió** per mantenir un equilibri a la llar. Les dones entrevistades relaten com **les seves parelles i fills/es no tenen autonomia en la realització de les tasques** i **és necessària la supervisió de la pròpia dona**. Les tasques de planificació d'una nova economia familiar que recauen sobre les dones en període de crisi imposen un **pes addicional sobre l'acumulació de responsabilitats que ja suportaven prèviament**. Si abans de la recessió la **doble presència** (al mercat de treball i a la gestió de la llar) resultava esgotadora per les dones, **els malabarismes imprescindibles per economitzar** en temps de crisi i la pressió de la situació d'urgència tornen la situació **insostenible**.

> G1: "Que, claro, con la crisis tienes que mirar mucho y hacer virguerías. Y si tienes hijos adolescentes que te comen un sueldo, como aquel que dice, un sueldo, y si antes te permitías el jamón de Jabugo y ahora no lo compras, ya siempre hay el comentario: '¡Es que en esta casa cómo hemos bajado!'. Pues en esta casa se tiene uno que amoldar a lo que hay. (...) Ponte a trabajar, guapo. (…) Entonces, claro, ellos ya dan por hecho de que la madre, aunque venga de trabajar, tiene que hacer todo. Es doble carga en todo, en todo, emocional... Tú, estando enferma, tienes que estar llevando la contabilidad de tu casa, y llevando la economía, llevando la alimentación y todo."
>
> G5. "Yo le haría una lista en la nevera, de mañana, cuando ellos se levantan. Y me voy yendo, que me llaman del hotel, le dejo al uno, doblar la ropa. Al otro, al mayor, cocinar la comida. Al papá, mira a ver la lavadora. "
>
> D9: "Vamos a comprar los dos. Yo soy mala con los números, y ahora más con los céntimos, y él es como una calculadora, así que vamos los dos. Pero yo administro, porque él compraría igual todo y yo le digo que hay que comprar algo más barato para poder luego comprar un zumo o Danone para el niño."
>
> G5: "Es que, es que siempre la mujer organiza mejor la comida y como que alcanza mejor. Porque yo les dejo algunas veces que vayan al mercado. Y cuando vuelvo no... Se ha ido el dinero y lo que hay... Para tres días."
>
> G1: "Yo he llegado a hacer de poner la lista en la nevera. (...) Porque una cosa es lo que se compra y otra lo que se cocina. Porque a veces te van a comprar y dices: '¿Y qué has comprado? Con esto no se puede hacer nada'. (…) Te has gastado lo mismo que me gasto yo y con esto no se puede hacer nada. (...) ¿Y cada día vamos a comer arroz? ¿Cada día? ¿Y los segundos qué? 'Pero hay macarrones'. Bueno, pero macarrones también es un primero. Es que, claro..."
>
> D8: "El dinero era para mí. Para mis cositas. Para pollo. Cosas que el hombre no piensa nunca en esas cosas que pueden... Bueno, yo que sé, detergente o... Que él piensa que se lava solo".
>
> D2: "Pues yo siempre les digo que dejen la cama hecha y la habitación recogida. Por lo menos, eso. Y alguno siempre intenta a ver si puede, se puede ir... Pero yo siempre estoy ahí machacando. Si no... Todo no puede ser para mí."

A part de les tasques organitzatives, les estratègies adoptades suposen un **augment del treball domèstic i familiar, que principalment assumeixen les pròpies dones**. Si abans les dones eren responsables de la gestió de la casa, en el període de crisi ha augmentat el volum de responsabilitats, amb l'increment del treball a la **cuina**, per la reducció del consum a restaurants, i **d'altres serveis de treball domèstic i familiar**, un treball de cura que abans de la crisi **era assumit per altres dones al mercat** (tasques de neteja i de cangur, principalment).

D9: "Teníamos una señora para limpiar. Hasta eso podíamos permitirnos."

D6: "La señora que me venía a limpiar cada quince días ya no está. Aquí la menda a limpiar. (...) El trabajo en casa me fastidia un poco, pero voy al ritmo de la música, y con eso no pienso. El hecho de limpiar ahora la casa que hay una persona que alquila, que además es un poco marranota... Entonces yo voy limpiando y voy diciendo 'quinientos euros, quinientos euros, no pasa nada'. Es un chico, de 23 años. Seguro que viene de una casa que no ha tenido que limpiar nunca."

D7: "Al 'esplai' de julio, pues no fue. Y para ella el 'esplai' era una diversión, ¿no? (...) No tenía sentido, ¿no? Pagar encima 'esplai' cuando estás en casa."

Les persones que assumeixen **més tasques a les llars** són en primer lloc **les dones entrevistades** i a continuació **altres dones**, tant membres de la unitat de convivència com d'altres llars, familiars o amistats, **amb o sense remuneració**. La delegació de tasques passa, per tant, per altres dones, un procés en què es **reprodueix i reforça la divisió sexual del treball**, sense que es pugui apreciar **cap canvi que corregeixi la desigualtat estructural del model**.

D2: "A ver, él con los niños se pone muy nervioso, no tiene aguante, y bueno, si tiene que hacerlo, lo hace, pero lo hace dos días, porque no tiene paciencia, no tiene aguante, rápido se pone nervioso, rápido no sabe qué hacer. (…) [Y en las tareas de la casa] eso sí que me ayuda. No mucho, pero bueno, algo me hace."

D9: "Sí, porque por ejemplo yo si me tengo que venir y se tiene que quedar mi niño, yo sé que está ella. De la otra manera, si yo tuviera mi casa ya me limitaría más, porque ¿dónde voy a llevarlo a estas horas? (…) A lo primero, mi cuñada se espantaba. Decía 'huy, ¿tú qué haces aquí? Si tú no vienes nunca'. Digo 'porque yo no tenía con quién dejar a mi niño'.

D8: "Mi amiga es como yo. (…) No tenemos problemas. No peleamos. (…) Y si ha quedado así un montón de platos, no pasa nada, a quien toca, toca. No es que no me... 'A mí me ha tocado más veces que a ti o...' (...) No importa. No. No. Si yo quiero y me da la gana, yo lavo a mano las ropitas del niño. Las pequeñitas, las que no se lavan bien en lavadora afuera. Todo en casa."

D5: "Yo tengo que pagar chica y a veces no me llega."

D3: "Bueno, yo he tenido siempre la garantía de que mi marido tiene a su familia aquí. Entonces como tiene dos sobrinas, que son... La una tiene 17, la otra tiene 16. De diferentes hermanas. Entonces me dicen 'uh, no se preocupe, usted venga y deje al niño aquí, y nosotras ya lo tenemos'. Y yo me siento segura. (…) La ayuda más importante es de ellas y también de mi marido, ya te digo."

D1: "Siempre mi madre, es la comida, que esté siempre preparada la comida, y de los niños también. Nos turnamos. Si es que yo puedo irlos a dejar a la mañana. Luego al mediodía los retira mi madre o los retiro yo. O sea, nos vamos combinando. Si yo estoy en casa, lo voy haciendo, pero si tengo que salir, se encarga ella."

En les entrevistes realitzades **no es detecten canvis significatius en el repartiment de les tasques domèstiques i el treball familiar, en relació al repartiment previ a la crisi**. En els casos en què els homes de la parella han perdut la feina, les dones descriuen que les parelles, i en algun cas els fills o les filles, han **assumit alguna responsabilitat més, però no gaires i sota la coordinació de la dona**. D'altra banda, es percep que aquests canvis podrien ser **conjunturals**, relacionat amb la situació de desocupació o de falta d'ingressos. En altres casos, la falta d'ingressos ha portat a assumir més feina remunerada a l'home, que ha abandonat part de les responsabilitats domèstiques.

D7: "En eso no hay problema. Él ya colaboraba antes, en menos medida. (...) Porque tampoco tenía tiempo. Y ahora colabora más porque tiene más tiempo. (...) O sea, en eso lo tengo bien. No le importa. Si tiene que hacer el baño, lo hace. Y no, no dice nada, claro. (…) Él va a buscar a la niña al colegio, que en la vida lo había hecho, ¿no? (...) Si ha de ir a recoger a la niña al colegio, lo hace. Ahora tiene tiempo. (...) Pero, vale, que, digamos, yo no es de las de 'la abuela va a buscar a la niña al colegio'. (...). Ya me busco yo la vida. Ya me lo he intentado organizar de esa manera. Si podía iba yo, cuando estaba trabajando. O si no a través de una amiga o mi padre en un caso excepcional o... algo así. (…) Sí, es que encima... La mujer casi siempre se encarga con... ¿no? Ellos es más 'yo no puedo, claro, salgo a las siete'. Ya, ya, ya esto es impepinable, ¿no? Entonces, yo a lo mejor tenía visitas."

D1: "Bueno, mi marido, antes sí, los fines de semana él ayudaba, pero ahora, como va la situación, ha tenido que buscarse otro trabajo. (…) Bueno, ahora que están de vacaciones, los niños también van ayudando. (...) Sí, son muy apañados, la verdad. Ayudan mucho."

En relació a la **participació dels homes** de la parella a les tasques domèstiques i familiars, s'observa que realitzen **tasques concretes assignades**, però **pocs assumeixen les seves responsabilitats per iniciativa pròpia**. Tot i que algunes dones es **queixen de la desigualtat** de responsabilitats, tenen molt **arrelada la consciència de que és el que les correspon com a dones**. Moltes de les dones entrevistades parlen fins i tot de coresponsabilitat i **justifiquen i magnifiquen la col·laboració** dels homes i fills o filles.

G3: "Yo encima estoy con cargas que, que, que encima tampoco son mías, entre comillas igualmente. Porque no, yo no tengo hijos, el sí que tiene hijas. Y dices, bueno, ahora resulta que estoy en una casa que no es mía, que la que se ocupa de absolutamente todo en la casa soy yo, que me ocupo de unos hijos que tampoco son míos, y encima por supuesto calladita. (...) Yo hago lo que estoy haciendo ahora porque me siento en deuda. O, sea es una manera de sentirme útil. (…) Entonces, por eso te digo que dices sí, sí, no me puedo quejar, porque tengo todo cubierto pero... a un precio que hay días que me resulta caro."

G4: "Yo con mi esposo no tengo problema. Bueno, sí, cuando llegó pues... lo puse firme, ¿no? Yo soy muy estricta en mi casa. Y claro, cuando llegó qué... ¿Vida buena? Vida buena, no, ayúdeme, mi hijito, venga para acá. Y sí, él se acostumbró ya a que... Me ayuda porque yo no puedo alzar peso. No me deja alzar peso. Para cualquier cosa. Y para ir a la compra y todo va él conmigo. Eso sí, voy yo con él porque... Si fuera por él compra lo que sea, y ni mira si se caducó."

D4: "Sí, a veces si yo vengo y, vale, que no sabe hacer la cama, él, que le es más difícil poner las sábanas. Pero así, hace casi todo. Hasta que yo vengo hace la comida, también pone la lavadora. Vale, le pongo yo la ropa, no negro con blanco porque no sabe él así... Y la mañana cuando yo me voy le digo, mira, hoy tienes que poner la lavadora. Yo pongo la ropa que tengo para lavar y la pone. Yo cuando vengo sólo extiendo lo que hay y vale."

D2: "A ver, eso sí que me ayuda. No mucho, pero bueno, algo me hace. Pero bueno."

G5: "Pero hacen. Hacen. Hacen. Al pequeño, como es más pequeño, ahí le pongo, que ahora es el que limpia, que saque polvo. (...) Al mayor, al que más lo pongo a cocinar. A él le gusta cocinar. Y al otro que lave los platos. Bueno, la cosa es que todos ayudan. Cuando yo vengo de tarde ya hago la merienda."

D5: "Y bueno, hablando con él, él entendió de perfecta manera que con la crisis pagar una niñera para la niña, pues no, porque claro, con el sueldo mío y el de él se va sólo con la chica. Nos compaginamos, ¿sabes? (…) Entonces le he dicho que por favor hasta que (...) la niña entre en el cole, que si me puede echar una mano."

D'altra banda, els esforços per mantenir el control de despeses tenen un **impacte en el benestar de les pròpies dones**, ja que les **dones prioritzen el benestar de la família al propi**, i és la retallada de despeses dels fills i les filles de menys edat el que crea més **angoixa i sentiments de culpabilitat**.

G5: "Porque sólo trabajo para la casa, para la casa, y para mí no tengo nada. Porque si me quiero gastar treinta euros, digo, es que no me lo puedo... Me lo pienso. Nunca me doy un gusto. Ni vengo así. Nunca me doy un gusto de nada, porque ya está bien con el piso."

D9: "Mi niño, madre mía, de como yo tenía su armario a como lo tengo. (...) Y lo que tiene que llevar puesto, que yo esta mañana lo veo y es que me recomo, me muero por dentro porque lleva los pantalones del año pasado, que le llegan por los tobillos, cortos, y se los tengo que bajar un poquillo más. (...) El año pasado no le pude poner las plantillas ni pudo hacer natación por no tener. (...) Y aparte la espalda la tiene mal. (...) Se irritó mucho el médico, porque dice que ha avanzado nada el niño. Prácticamente dice que está igual. Pero, claro, ¿cómo le digo 'es que no hemos podido ponerle las plantillas'?. Porque me diría 'ah y entonces por qué vienes, si no se las puedes poner. Si no lo llevas a natación, ¿para qué vienes?'. (...) Veníamos del médico, su padre y yo los dos veníamos, pero llorando como dos niños chicos porque dice que tiene solución hasta los 13 años, pero si no después va a pasar muchos dolores. (...) Y eso es lo que más me come, mi niño. Lo demás intento sobrellevarlo como puedo."

D5: "Yo lo que intento es comprarle todo a la nena. A la nena, que ella tenga... Porque mi hija, como es única, a ella se lo doy todo. O sea, lo mejor que pueda (...). La alimentación intento, eso sí, gastar lo que ella necesite. (...) Ella lo máximo. (...) Hombre, yo siempre he optado por cositas buenas, ¿sabes?, Danonino,

cositas así, ¿sabes?, que son mejor alimento. Pero cuando no me llega me toca comprar cosas de un euro, que no me va bien a mí, porque, claro, yo quiero lo mejor para ella."

D3: "Sí, por ejemplo, porque mira cada año, que era el verano, le he comprado su ropita, le compraba sus wambas... Ay, es que esto me pone mala. (...) Y me muero de la pena porque va creciendo y su ropita se le va quedando..."

2.3. Impacte de la crisi en les dones en relació amb el seu benestar

A les entrevistes realitzades s'observa clarament com la pèrdua d'ocupació i la falta d'ingressos han suposat un **empitjorament del benestar psicosocial de les dones**, que en molts casos ha comportat un **deteriorament de la salut, amb situacions d'estrès, depressió** i diversos efectes **psicosomàtics** (alteracions de la son, desmemòria, asfixia, ofec, nervis). És una angoixa alimentada per la **incertesa de la fi de la crisi i l'acumulació de dificultats** (augment dels deutes, pèrdua de l'habitatge, etc.), a més de la **culpabilitat, la impotència i la pressió** (encara més intenses en el cas de les dones immigrades) per no poder cobrir les necessitats dels fills i les filles, mentre que **l'angoixa del pare en aquest sentit rarament es menciona**.

D3: "Yo creo que la cabeza me va, me va a explotar de tantas cosas. Yo digo tan joven y tanta responsabilidad que tengo. (…) Claro que lo tienes en la cabeza. Si hoy mismo, mira, le digo que me he levantado con un dolor de cabeza, no he podido dormir. Desde las siete de la mañana estoy despierta, pienso y pienso y pienso y pienso."

D5: "¡Son muchas cosas! Y todo esto intento llevarlo... Espero no estresarme no más. Porque tú sabes que llega un momento en que tú ya no puedes. (…) Yo cobro e intento llenar un poco la nevera. Que ya ni comer. Comida cero para mí. (...) O sea, desde lo que yo tengo la preocupación, desde las deudas, yo ya esto de comer ya... Con el estrés... (...) Me he adelgazado mucho. No, también me está yendo muy bien. Pero las preocupaciones... (...) He sacado unos análisis, porque claro, a veces ya no me encuentro bien. No sé si es del estrés, de pensar mucho o es cosa mía, pero claro, ya llega un momento que ya me levanto fatal, con náuseas."

D2: "A ver, yo quiero trabajar, porque yo en mi casa todo el día, ¿qué hago? (…) Lo que pasa es que yo soy una persona que siempre tengo que estar haciendo algo. Porque cuando estoy quieta se me pasan las horas muy largas, empiezo a pensar... (…) A ver, que empiezo a pensar en la vida que llevo, en la vida que me gustaría tener, y claro."

G4: "No veo la salida. (...) Pero la verdad que me siento mal porque yo ya pues... Esperar, a ver un trabajo, ¿qué?... ¿Cómo voy a trabajar yo? Me siento, me siento como deprimida, como triste porque al verme yo que todo lo podía hacer, cualquier cosa podía hacer, porque siempre he trabajado por mi madre, para sacar adelante a mi madre y a mi hija. ¿Y verme pues así? Pues la verdad que me deprimo sí, a veces."

D9: "Yo he estado dos semanas, que ahora es cuando me estoy recuperando, ¿eh? Que no iba ni al culto ni ná. No podía, no tenía fuerzas. No podía aguantar más el tipo, ya no... A ver, porque como a él le ha dado el infarto, el amago de infarto, yo no quiero cargarlo. Entonces yo siempre estoy riendo, soy el lao positivo, ¿sabes? (…) Me he tirao dos semanas muy mal, pero muy mal, ¿eh? Que me daban palpitaciones, que... Ahora ya no tanto, pero es que me ahogo de verdad, es cuando suspiro es que me ahogo, de verdad, es que me falta la respiración. (…) Y por tal de que él no lo pasara mal y no echarle más carga, porque, claro, él se siente muy mal porque es el hombre y que dice que él no puede sacar su casa adelante y que a ver si le va a quitar a su tía su casa. Yo al niño le regaño: 'No, no le pidas más al papa, que los Reyes no te traen'."

D8: "De dormir, bueno. Se agudizan los pensamientos..."

D7: "De salud estoy bien. (...) Pero yo me noto una ansiedad que antes no la tenía, un estado de nervios que antes no lo tenía, una angustia que antes no la tenía. Que si voy al médico probablemente me diga 'tranquila, que...'. (...) De la inestabilidad y yo creo que de la preocupación de... Duermo menos. (...) Más que me cuesta dormir es que a las cinco o las seis ya estoy despierta, ya no me puedo dormir. Empiezo a pensar. Los pagos, los no se qué, los... Y no puedes evitarlo."

Entre les angoixes que pateixen les dones entrevistades en el context de la crisi econòmica, destaca la creada per la **sensació de dependència econòmica**.

G3: "Pues a mí no me viene bien que mi pareja se haga cargo de mis cosas. Pues porque no me viene bien. Porque dices 'Bueno, ¿ahora qué pasa, que mi situación actual depende al ciento por ciento de mi situación emocional?'. Pues eso me genera mucha inseguridad. (…) Entonces tener un trabajo, dices, bueno ya de lo que sea, tener tal, un sueldecito, que dices, oye, aunque sea que me dé para comprar un billete y poder irme."

G2: "Es la sensación de estar dependiendo de algo, o... O sea de... De no poder ser independiente, que puedas elegir realmente porque tienes la independencia anímica, económica, de decir hasta donde quiero sino hacia donde me va tirando... (…) Que no tienes que depender de nadie. Que tengo que ir con cuidado, porque si ese alguien se va, todo se vuelve peor."

G1: "Y que la independencia es muy importante. Sobre todo para la mujer que históricamente ha sido siempre muy maltratada. (...) Y a nivel de hijos, yo como lo sé porque tengo hijos varones, eso se lleva en la sangre. No porque yo... Porque dicen que la mujer educa a los hijos. Yo los he educado de la forma que yo pienso que tiene que ser igual el hombre que la mujer. Pero eso se lleva dentro. Y el, el rollo machista les sale."

Les dones descriuen **tensions amb la parella i les famílies**, tant dins com fora de la llar, motivades per la situació crítica del moment de crisi.

D3: "A veces estoy irritable yo o está irritable él. Por la mínima cosa a veces discutimos. Pero entiendo que él se siente impotente, yo también, de no tener. De nunca hemos pasado tantas cosas como las estamos pasando ahora."

D7: "Antes no era difícil, digamos. Era mucho más llevadero. Y ahora no. Estás de más malhumor de ver que las cosas no van como antes. De que el tema económico, pues, aprieta, de que los meses van pasando, de que... Entonces, estamos los dos como más irritados, ¿no?, digamos. Por decirte o describirlo de alguna manera. Entonces, nada. La relación es más dura ahora, mucho más. No es tan suave como antes."

D9: "Y yo me hartaba de pelear y encima era la mala con mi marido porque era su hermana. (...) Ya te digo, fue por eso, porque, a ver, en los sitios si yo tengo tres metros, ¿cómo podemos vender cinco personas? Yo no puedo poner mi género. Me tengo que poner en medio metro. Con medio metro, ¿qué genero pongo, qué se ve? Y así un año, otro año, otro año, otro año... Y aquí hemos llegado, que tuve que llegar a vender mi casa. (…) Y se ha desengañado mucho porque ahora, con su gente, tanto dinero tienes tanto vales. Como ahora no tiene dinero para llevarlos, para traerlos, para acá, para allá... (…) Y aparte que no había la crisis que hay ahora. Hemos ido a peor desde que hay también tanta crisis. (...) Pero es que ahora ya es insostenible."

En relació a la seva responsabilitat sobre la situació de carència, les dones entrevistades es **culpabilitzen** però **no es senten totalment responsables, perquè són conscients que la crisi és un problema estructural que ha afectat a tothom**. Les dones de **perfils més alts expressen certa vergonya** de reconèixer la seva precarietat davant de situacions que consideren més dramàtiques i perceben **l'existència en altres dones de factors de vulnerabilitat** com l'origen o els problemes de salut.

G3: "O sea, una de las cosas que he visto al estar aquí es que da igual (...) tu posición social, tus estudios, tu entorno... Al final te das cuenta de que todas estamos en la misma situación. Y que esta crisis tan bestial hace que todas seamos iguales. Salvando las diferencias. Yo no tengo a lo mejor los problemas que tienes tú, o tú o tú. No los tengo. No los tengo. Tienes otros."

D8: "Porque ahora está yendo para todos los lados. El oro (...) y está lleno en todos los lados. Baratito. Con los precios del oro, que todo el mundo, afecta a todo el mundo. No sólo a mí porque es inmigrante. No, ¿no?"

D3: "Lo bueno de ésta que, hasta, hasta los millonarios los ha afectado. No solamente a los pobres, ¿eh? Por lo menos me reconforta algo. Porque los pobres siempre hemos tenido pobreza y crisis, pero esta vez también ha caído también fuerte para ellos, a los que están arriba, ¿eh? Bueno, por lo menos me recompensa algo. No solamente nosotros los pobres estamos mal."

G1: "Es muy importante el soporte familiar cuando pasa algo. Porque hay tíos, hay vecinas. Hay gente conocida que te ayuda. En cambio, es muy diferente cuando vienes sola de otro país. Que tienes poca cosa, el trabajo y poca cosa más."

G3: "Y cuando tu cuentas tu situación parece que estas personas aún se compadecen más de ti, porque les sabe mal que si has estado allí, ahora estés aquí. ¿Sabes? Y dices, no, si yo al fin y al cabo sigo siendo una afortunada."

G1: "Ahora se ha incorporado mucho las mujeres al mundo laboral. Como yo, por ejemplo que he estado cuatro o cinco años sin trabajar. Porque, mira, mi marido ganaba mucho. (…) No es que quiera trabajar porque, porque yo quiera estar ocupada. Es que necesito trabajar. A lo mejor lo que dice ella no, para comer no. Pero para irme un viaje al Vietnam, de un mes, tres personas, ¿eh?"

D6: "Ya me gustaría porque además me acuerdo de las reuniones en SURT que mucha gente era de fuera, ¿no? Jo, verdaderos dramas, ¿eh? (...) Dramas en los que no había ni una mamá ni un papá que te ayudaran mientras no tenías trabajo. Por eso me daba vergüenza hablar de mi situación delante de estas mujeres que me rompían el corazón de ver su situación. (...) Pero bueno, también era verdad que era un problema porque necesitaba pagar una hipoteca. Vale, lo provoqué yo, pero también qué mala suerte que viniera la crisis y no pudiera encontrar."

En aquest context de crisi, les dones entrevistades mostren, en general, una **gran motivació per trobar feina i formar-se**, però també descriuen moments de **desànim i pessimisme** davant les dificultats per sortir de la situació, i una **alteració de l'ànim davant el canvi brusc** que ha suposat passar de l'activitat, l'abundància econòmica i el benestar a la inestabilitat i la carència.

D8: "Ahora tenemos nada, ya te he dicho. Cero. Que... por eso quiero encontrar un trabajo y... ¡volver a nacer! No, es que no hay. Yo soy ambiciosa. No soy así, muerta. No me gusta. (...) Optimista, soy siempre."

G4: "Intenté hacer cursos de lo del INEM y todo. Pero no me llamaron. No tuve suerte que me llamaran pronto, para haber aprendido catalán y todo eso, ¿no?"

D7: "Mal, yo muy mal. Primero porque toda la vida he trabajado, ¿no? Entonces... Quiero decir, no sé, necesito sentirme útil, necesito..., ¿no? (…) Ya pensando, ya no digo por salir más tarde o tal, pero es que de nueve a cinco verdaderamente en, en cuanto a mi vida privada, lo, lo tengo resuelto, ¿no? La nena está en el colegio, entonces yo puedo... Me muero."

G2: "¿Que es duro anímicamente? Sí. Tenía todas mis comodidades. Tenía una situación de bienestar que ahora no lo tengo. (...) Pero es pasar de un estado de tranquilidad y bienestar a situaciones que ponen en amenaza tu, tu estado de bienestar. En unas situaciones a veces más críticas, cuando no hay lo mínimo necesario para pagar la casa."

D3: "A mí me apetece, tengo ganas. Digo 'ya nos daremos un caprichito'. Sí que nos afecta bastante, ¿eh? Porque tú estás acostumbrado y que de un momento a otro se te quite todo..."

D9: "Hasta ese límite. De un extremo... Como dice mi marido, es que de estar malamente a estar bien, a ver, ya vas subiendo. Pero estar arriba y después bajar... Dice que eso sí que va después muy mal. Pero, mira, la vida viene así, ¿qué vamos a hacer? Hay que tomarla como viene. No sé. Pero es muy dura la vida. Es muy dura, muy dura."

D1: "En septiembre voy a empezar un curso. Y también porque sí que me gusta estar... Seguir cursos, entonces, a ver si algún día puedo tener algo."

D3: "Me gusta, me gustaría tener un trabajo y aprender el curso, o sea, las dos cosas. Para mantenerme ocupada."

2.4. Altres impactes

Les dones relaten la situació de crisi com un **fenomen d'impacte global** que ha afectat molts àmbits de la vida. Destaquen especialment **l'acumulació de deutes** i la **precarització de l'habitatge**: en dos casos, la falta d'ingressos associada a la crisi ha comportat per les dones viure en un habitatge amb condicions precàries, i en un tercer la crisi ha tingut com a conseqüència la pèrdua d'un habitatge en propietat. Altres efectes col·laterals de la situació han estat la **reducció de la pensió per separació** o la necessitat d'empenyorar o vendre els objectes de valor.

D3: "Bueno, fue un préstamo pequeño que hice de Cofidis, pero esto es una compañía muy tramposa y entonces quedé debiendo como 300 euros, porque no lo podía pagar, no tenía. ¿Ahora sabes cuánto debo? 1.100."

D5: "Lo que pasa es que, a ver, yo pensé que iba a pagar porque, claro, yo contaba con un dinero que yo había prestado, ¿sabes?, 3.000 euros. Entonces yo dejé la Seguridad Social así, en el tiempo, que se acumule pero, claro, yo, contando con ese dinero, porque, ¿tú sabes?, con este dinero yo iba a pagar esto, ¿sabes? Pero, claro, a la que le había prestado el dinero me quedó mal y se fue a otro lado y me quedé...".

D9: "Desde que está en el colegio no pago colegio. Y es de pago, ¿eh? Pero no lo pago porque no puedo. (...) Uf, un montón de deudas. Ya te digo, tres años y acumulados los tres años para pagarlo."

D8: "Ha encontrado un paquistaní, que le ha dicho 'Mira, tengo un piso, no se qué, está bueno, para vosotras, está bien'. Y no quiero ni adelanto, de ni..., bueno, ni fianza, bueno, contrato, cosas así, nada. 600 euros al mes. (…) Y nos hemos enterado por los vecinos que aquel piso no es del paquistaní, que estamos viviendo de ocupas."

D9: "A ver, yo tenía mi casa. Pero claro, a consecuencia de la crisis y una mala cabeza pues yo he perdido mi casa. (...) Nos han cortado el agua, hemos tenido el agua cortada no sé si han sido 18 o 19 días."

D8: "Y bueno, luego yo tenía bastante oro, porque antes es costumbre de los árabes. Sí. Y lo he vendido y he ido para verlo a Ceuta. (...) Y de mi oro, que lo he vendido también."

D5: "Bueno, ahora con esto de que vino de golpe la crisis, también lo golpeó a él y ahora mismo también está mal. Hombre, él si pudiera me pasara más, ¿sabes?, pero claro, como él también vive aparte, paga habitación en otro lugar, ¿me entiendes? Tiene otra pareja, entonces... También son gastos, ¿me entiendes?".

En el cas de les dones immigrades, la reducció de despeses ha tingut **efectes transnacionals** en diversos sentits. La relació amb les famílies transnacionals s'ha vist afectada per la **reducció dels viatges al país d'origen**, i la falta d'ingressos fins i tot ha **impactat negativament en el benestar d'aquestes famílies**, ja que s'han hagut de **reduir les remeses a l'estranger** i no s'han pogut atendre necessitats bàsiques de les persones dependents. En algun cas es planteja la **possibilitat de retornar al país d'origen**, però és un futur que es veu amb **incertesa**, i la viabilitat de l'opció depèn de si es compta allà amb suport familiar.

D4: "[Me iba a mi país] a ver a mi familia. Claro. Antes me marchaba cada seis meses, cuando vení primera vez. Porque antes sí que se hacía dinero y todo. Pero ahora me voy una vez al año."

D3: "¿Qué hemos recortado? Por ejemplo, no poder viajar a mi país. (...) Claro, ya no como antes, que mandaba los 300 euros cada mes. Ahora mando lo justo. Cosa que mis hijos del colegio que estaban en un colegio pagado, ahora están en un colegio del gobierno, que no se paga. (...) [En mi país] tengo mi familia. Mi papá también. Mi madre no tengo, pero... Le ayudo cuando puedo, también. Mira, ahora estuvo enfermo, tuve que hacerle dos giros. (...) Él depende de mí. (...) Claro, tengo hermanos varones, pero no tienen ellos. La única que... No tengo recursos, pero, bueno, la única que podría ayudarle soy yo. (...) Tuve que ir yo, coger prestado..."

D1: "Bueno, este año lo que ya no pudimos fue mandar a mi país dinero."

D5: "Reducir incluso lo que más me produjo fue mandar a mi familia. Eso también fatal. Porque ellos, claro, contaban... Yo ayudaba a dos hermanos y a mi padre. Hoy puedo ayudar a mi padre. (...) Tengo una hermana también allá que está separada, ¿sabes? Lo pasa mal. Le puse un psicólogo porque ella es más sensible, ¿sabes? Le sentó fatal. Un psicólogo y eso también tuve que reducir. Y a veces me da pena porque quisiera ayudarla un poquito más."

D3: "Bueno, ya desde que empezó la crisis, ay, mejor dicho, el retorno voluntario, hemos pensado... Pero ya también le decía a mi marido '¿de qué vamos a vivir?'. ¿De qué vamos a sostenernos allá? Mis hijos... Dices no, aquí, aunque sea, ganando un mínimo o algo, dices, pero por lo menos te puedes ayudar a tus hijos allá. Y estando allá, ¿qué vamos a hacer? Es... Ya te digo, es caótica la situación."

D5: "Incluso ahora mismo he dicho a SURT que intento a ver si pago la deuda y me pienso irme de aquí a mi país del todo. (...). Claro, yo me iría. Porque, a ver, yo sé que tampoco no es una solución, pero, a ver, es un decir, yo para pasar aquí sufrimiento y... Prefiero mi país. Yo tendré algo allá, bueno, intentaré hacer algo... Bueno, no sé cómo están las cosas ahora... No sé si, cuando yo vaya, te pueden ayudar."

G4: "¿Volver a mí país? Peor. Si es que no... No puedo. Mi hija me dice 'vente, mama'. Y yo 'hija, ¿y qué hacemos? Y ¿cómo, cómo, cómo estudias tú? Si tu eres una niña buena y buena estudiante y todo. Procurar nosotras darte el estudio'."

3. Síntesi

Com s'ha posat de manifest al llarg del capítol, l'anàlisi qualitativa mostra un clar impacte de la crisi en les dones entrevistades, tant en relació amb la seva posició al mercat laboral, la pèrdua d'ingressos, la reducció de despeses, el treball domèstic i familiar i el deteriorament del benestar.

Tanmateix, tot i les seves situacions de precarietat i vulnerabilitat, cal destacar la força que mostren totes les dones per afrontar aquesta dura realitat.

En el capítol final de conclusions globals s'exposen de forma sintètica els resultats conjunts de la recerca qualitativa i quantitativa empreses en el marc del projecte.

V. Conclusions globals

A les següents pàgines s'exposen en síntesi les principals conclusions de la recerca qualitativa i quantitativa realitzades en el marc del projecte Dones en crisi, que ha tingut com a objectiu visibilitzar el rostre femení de la crisi i analitzar el seu impacte sobre la situació laboral i familiar de les dones. Les conclusions següents ofereixen una imatge de conjunt dels efectes de la crisi en les dones actives de l'àrea metropolitana de Barcelona ateses a la Fundació SURT entre gener de 2008 i setembre de 2009.

1. La crisi ha suposat una transformació a la vida de les dones

La crisi ha tingut un **clar impacte global** en la vida de les dones entrevistades, que perceben clarament **un abans i un després** en relació a la recessió en **àmbits tan diferents** com la situació laboral, el nivell d'ingressos o la relació de parella.

Destaca l'impacte causat no només directament per la falta d'ocupació i el descens dels ingressos, sinó per l'efecte en cadena causat pel deteriorament de la situació econòmica d'altres persones, que ha repercutit a **aspectes molt diversos de la vida de les dones**, generant un augment dels deutes, la precarització de l'habitatge, o la disminució de la pensió per separació.

2. L'impacte ha estat diferenciat en funció de la situació de vulnerabilitat prèvia de les dones

El **grau d'impacte de la crisi i la situació de major o menor vulnerabilitat que se'n deriva depèn de diversos factors**, com el nivell socioeconòmic, l'origen, la situació de convivència i les responsabilitats familiars. En aquest sentit, si bé la crisi ha tingut conseqüències importants per totes les dones, depenent de la seva situació de partida els impactes finals són més o menys greus en termes d'inclusió social. Així, en general, per aquelles dones autòctones, de nivell socioeconòmic mig i sense responsabilitats familiars la crisi ha suposat una baixada del nivell de vida, però en canvi, per les dones immigrades, de nivell socioeconòmic baix i responsabilitats familiars transnacionals la crisi les ha apropades a la pobresa.

En el cas de les dones immigrades, s'observa un impacte amb característiques diferenciades en els casos de dones amb responsabilitats familiars transnacionals. Es percep un **impacte transnacional** de la crisi al país d'acollida, amb una **disminució de les remeses** enviades a les famílies residents al país d'origen que ha tingut **efectes en el seu benestar**, i **l'augment de la pressió** sobre les dones per no poder sostenir adequadament les persones dependents. En alguns casos es considera la possibilitat del **retorn voluntari** al seu lloc d'origen.

3. La situació laboral de les dones s'ha vist perjudicada per la crisi, a diferents nivells

3.1. Augment del nombre de dones actives interessades en iniciar un procés d'inserció laboral

El primer semestre de 2009 s'ha doblat la quantitat de sol·licituds d'informació i el nombre d'assistents a sessions informatives sobre els processos d'inserció de la Fundació SURT. Aquest

augment del volum de dones ateses, que apunta a un impacte de la situació econòmica en la situació laboral de les dones, es va començar a notar a partir del segon trimestre de 2008 i es va aguditzar el primer trimestre de 2009.

3.2. Perfils majoritaris de les dones ateses en el període de crisi i canvis en els perfils entre 2008 i 2009

Els canvis produïts al llarg de l'evolució de la crisi podrien indicar la **diversificació dels perfils** de les dones actives interessades en dur a terme processos d'inserció, i l'arribada de perfils sociodemogràfics menys atesos a l'entitat abans de la crisi, com ara les dones autòctones i les dones més qualificades.

Per edats, **el grup majoritari és el de més de 46 anys** en tot el període, que augmenta lleument entre 2008 i 2009. A més, entre aquests dos períodes baixa el percentatge de dones del grup de 36 a 45 anys, en consonància a les dades de la EPA, que reflecteix una pèrdua d'ocupació moderada en aquest grup d'edat.

En relació a l'origen, **el grup majoritari és el de les dones immigrades**, però **el 2009 augmenta la proporció de dones autòctones ateses**, el que podria indicar una afectació per la crisi d'aquest col·lectiu. Les dones immigrades provenen majoritàriament d'**Amèrica del Sud** i no es detecten grans canvis entre 2008 i 2009. En relació a la situació legal, la majoria de dones immigrades tenen **permís de residència i treball** i entre els dos períodes s'observa un augment de les dones amb només permís de residència.

La majoria de dones ateses el 2008 tenen responsabilitats familiars, però s'observa un descens de la proporció el 2009, possiblement associat al descens de les dones del grup d'edat de 36 a 45 anys. En relació amb l'origen, un 64,8% de les immigrades tenen responsabilitats familiars, enfront un 35,2% de les autòctones.

Pel que fa a la situació de convivència, la majoria de dones ateses viuen **soles i en famílies nuclears**, però és destacable l'evolució entre els anys 2008 i 2009, que suposa un **descens de les llars unifamiliars** i un augment de llars amb més de dos membres, que podria indicar una estratègia per fer front a la pèrdua d'ingressos en situació de crisi econòmica.

Per nivell d'estudis, si bé **el grup majoritari és el de dones amb estudis primaris** en tot el període, al primer semestre de 2009 s'observa **un augment de les dones llicenciades**, que podria estar associat a l'evolució de la crisi. En aquest mateix sentit, les dades dels **coneixements d'informàtica** mostren **un augment dels perfils més qualificats** el 2009 respecte el 2008.

Finalment, en relació a les prestacions percebudes, **la majoria de dones ateses no en perceben** cap, però el 2009 s'observa un **augment de les dones ateses que reben prestacions**.

3.3. Perfils de les dones ocupades en període de crisi

La recerca quantitativa mostra que un **8% de les dones ateses estaven ocupades** en el moment d'interessar-se per un procés d'inserció laboral i per tant tenien intenció de millorar la seva ocupació.

El 52,2% de les dones ocupades no tenen responsabilitats familiars i el **87% treballen a sectors molt feminitzats**, com els serveis de la llar, el comerç i l'atenció a les persones. **La qualificació de la feina és baixa en un 82,2%** dels casos.

3.4. Perfils sociodemogràfics de les dones desocupades participants a programes d'inserció en període de crisi

El grup d'edat **majoritari entre les dones desocupades a programes d'inserció és el de 36 a 45 anys** en tot el període estudiat, però entre el 2008 i el 2009 s'observa un **gran augment de les dones de menys de 25 anys** i un lleu descens del grup de més de 46.

El 60,9% de les dones desocupades són **immigrades i la proporció augmenta el 2009** al 65%.

La majoria de dones desocupades a programes d'inserció té responsabilitats familiars, tot i que la proporció baixa el 2009, passant del 72,8% al 54,4%. Per situació de convivència, cal destacar l'augment el 2009 de les dones soles i un gran descens de les dones que conviuen en família nuclear.

En relació al nivell d'estudis, la majoria de dones desocupades de la mostra tenen estudis primaris o similars i la proporció augmenta lleument el 2009, juntament amb l'increment de les dones llicenciades.

3.5. Experiència laboral prèvia de les dones desocupades participants a programes d'inserció en període de crisi

La comparació del 2008 i el 2009 mostra una **clara evolució dels perfils de les dones** en procés d'inserció durant el període de crisi. Mentre que el 2008 la majoria de dones tenien entre 1 i 10 anys d'experiència laboral (89,7%), **el 2009 el 46,5% de les dones de la mostra inicien un procés d'inserció sense experiència laboral prèvia** a Espanya.

Aquestes grans diferències es tradueixen també en diferents perfils en relació a la qualitat de l'ocupació de les trajectòries laborals de les dones. **El percentatge de dones amb experiència informal és majoritari** en tot el període, però s'observa **un augment entre els dos anys d'acollida del 66,9% al 80,4%**.

D'altra banda, els perfils de les dones amb alguna **experiència al mercat formal** canvien també entre el 2008 i el 2009: mentre que el 2008 el 60,5% de les dones de la mostra a programes d'inserció tenien més de 6 anys d'experiència laboral, el 2009 la majoria de dones (el 77,8%) que sempre havien treballat al mercat formal van iniciar el procés d'inserció amb entre 1 i 5 anys d'experiència. Aquest increment podria apuntar a **l'impacte de la destrucció massiva d'ocupació de les dones amb menys de 5 anys d'experiència laboral**, que ha afectat a la població més jove.

3.6. Temps a l'atur

Les dones ateses en el període de la crisi havien estat de **mitjana 16,7 mesos a l'atur** (entès com a desocupació i no com registre formal com a aturades) abans d'iniciar el procés d'inserció, però els percentatges de l'atur de curta durada (entre 1 i 3 mesos: 24,9%), l'atur de llarga durada (més d'un any: 21,8%) i l'absència de temps a l'atur (23,4%) són gairebé iguals.

S'observen diferències importants entre el 2008 i el 2009, en dos sentits:

- Per una banda, un **augment molt important, l'any 2009**, de la proporció de dones que van arribar a SURT **sense haver estat prèviament cap mes a l'atur** (del 9,5% el 2008 al 44,7% el 2009)
- En segon terme, un **descens de la proporció de dones en atur de llarga durada** (del 27,8 al 12,6%).

Cal interpretar les dues dades conjuntament: el descens del percentatge de dones en atur de llarga durada **no es pot considerar com una correcció d'una desigualtat estructural característica de la desocupació femenina**, sinó en relació al gran augment de les dones arribades a SURT sense cap mes a l'atur previ.

Les dones que entren a un programa d'inserció **sense haver estat cap mes a l'atur** són principalment:

- Dones immigrades (59%). **L'augment** de dones sense cap mes d'atur previ, **el 2009, també és més important en el cas de les dones immigrades** (6,5% al 44,8%) que en el de les **autòctones** (13,6% al 44,4%).
- Dones de menys de 25 anys, que en el conjunt del període són el 50% de totes les aturades sense cap mes d'atur previ. El 2009 el percentatge arriba al **80%.**
- Dones de tots els nivells d'estudis.
- Dones **sense experiència laboral prèvia a Espanya** (52,8% en el conjunt del període, i 62,5%, el 2009), dada que reforça la percepció d'un gran increment de les dones prèviament inactives.
- També s'observa un augment de dones que arriben a la Fundació SURT sense haver estat prèviament cap mes a l'atur, però **amb experiència laboral**, tret que podria suposar una estratègia de **ràpida reinserció per fer front a la situació d'urgència de la crisi.**

Les dones que en el moment de començar un programa d'inserció **estan en una situació d'atur de llarga durada** són principalment:

- Dones **autòctones (71,9%)**. També són autòctones les dones més afectades pel descens de la proporció d'aturades de llarga durada el 2009: si el 2008 el 50% de les dones autòctones en atur ho havien estat més d'un any, el 2009 el percentatge baixa a l'11,1%.
- **Dones de més de 46 anys** (el 35,7%). A més, entre 2008 i 2009 s'observa un descens del percentatge de dones d'aquesta franja d'edat en l'atur de llarga durada, que passa del 46,3%, evidenciant l'atur estructural característic d'aquest grup d'edat, al 16,7%.

- Dones **amb estudis primaris** (47,4%) **i secundaris** (42,1%).
- **Dones amb més de 10 anys d'experiència laboral**. Tenint en compte les edats de les dones desocupades amb més de 10 anys d'experiència laboral i més d'un any a l'atur, la proporció de dones de més de 46 anys constitueix el 68,2% de dones d'aquest perfil, pel que **l'edat es podria considerar com a factor de discriminació afegit.**

A banda dels perfils d'absència d'atur previ i d'atur de llarga durada, cal destacar que l**es immigrades són el grup majoritari a tots els altres grups de dones aturades** en relació amb el temps a l'atur.

Les responsabilitats familiars també estan associades a més temps a l'atur en tots els grups de duració de l'atur, menys en el grup de dones sense cap mes d'atur previ, on les dones amb i sense responsabilitats familiars es distribueixen en proporcions iguals. Per anys, s'observa una gran diferència entre el 2008 i el 2009: el **2009 el percentatge de dones sense responsabilitats familiars és superior entre les dones amb cap mes a l'atur previ i en atur de curta durada** (56,5% i 56,3%, respectivament), una dada que es pot relacionar amb l'augment de les dones de menys de 25 anys el 2009. En aquest mateix sentit cal interpretar l'elevat **percentatge** (46,2%) **de dones en altres formes de convivència entre les dones que inicien un procés d'inserció sense cap mes a l'atur** que correspon específicament a un augment el 2009 amb l'agudització de la crisi.

3.7. Perfils de l'atur submergit

El **19,2% de les dones desocupades no estan registrades** a les oficines de treball de la Generalitat i per tant consten al registre oficial com dones «inactives». No obstant això, són dones que han emprès una cerca activa d'ocupació, com evidencia el fet de la seva atenció a un dispositiu d'inserció laboral com la Fundació Surt, i que difícilment es poden considerar inactives, donat l'alt percentatge de dones amb responsabilitats familiars: 50% de les autòctones i 54,8% de les immigrades.

Les dones en atur submergit en període de crisi són **majoritàriament dones immigrades** (84%). S'observa una relació de dependència entre l'origen i el registre a l'atur: el 92,2% de les dones desocupades autòctones estan registrades a les oficines de treball de la Generalitat, mentre que entre les immigrades el percentatge és del 73,6%.

La **regularització de la situació legal, però, no implica necessàriament un registre** a l'atur, ja que el 73,8% de les dones immigrades no registrades tenen permís de residència i treball.

Per grups d'edat, les dones **menys registrades** a les oficines de treball de la Generalitat són les **dones de 25 anys o** menys, principalment dones immigrades. Per situació de convivència, les dones que menys s'apunten al registre d'atur són les dones que viuen amb fam**ília extensa, amb els parents o soles.**

L'anàlisi de les trajectòries laborals de les dones en atur submergit podria clarificar les raons perquè aquestes **dones no es registren com a demandants d'ocupació: han trobat feina igualment**

algun cop al mercat informal (96,2%). Un 68% d'aquestes dones suposadament inactives ha treballat sempre sense contracte i el 32% s'ha mogut entre el mercat formal i informal. Les dones en atur submergit que han treballat sempre en l'economia submergida són majoritàriament **immigrades** (94,1%), mentre que la majoria és més moderada en el cas de totes les desocupades, registrades i no registrades (80,6%). Les dones desocupades immigrades amb permís de residència han treballat totes sempre sense contracte, fet no sorprenent donada la seva situació legal, però sobta més que **les dones amb permís de residència i treball hagin treballat més al mercat informal que al formal** i es moguin fàcilment entre els dos àmbits: el 58% ha treballat sempre sense contracte. Quant a la situació de convivència, l'economia submergida afecta més les dones en atur submergit que viuen soles, amb parents, en família nuclear o en altres formes de convivència.

3.8. Sectors de procedència de les dones desocupades

En relació als sectors de procedència de les dones actives ateses a la Fundació, la majoria de les dones desocupades provenen de sectors **molt feminitzats**, especialment el comerç i **l'hostaleria**. Aquest últim sector constitueix l'última ocupació del 30,4% de les dones a programes el 2009.

En relació a l'origen, s'observa una clara segmentació del mercat laboral entre les dones autòctones i les immigrades, amb un predomini de les immigrades als serveis a la llar, l'atenció a les persones i l'hostaleria, enfront una majoria de dones autòctones al comerç, entre altres ocupacions.

La majoria de dones van tenir una última feina de **baixa qualificació, especialment entre les immigrades** (84,1% de les immigrades van tenir una darrera ocupació de baixa qualificació). Per nivell d'estudis, entre les immigrades són més les dones amb ocupacions de baixa qualificació en tots els nivells d'estudis menys entre les diplomades, a diferència del que succeeix amb les autòctones. Destaca el cas d'una majoria de **dones immigrades llicenciades (73,3) amb una última feina de baixa qualificació**, mentre que un percentatge similar de llicenciades autòctones (71,4%) ha tingut una última feina de mitja qualificació.

3.9. Ocupació encara més parcial o atur encara més parcial?

En relació a la situació laboral, moltes de les dones entrevistades viuen en període de crisi una situació que es podria definir com "**desocupació a temps parcial**". No han deixat de treballar totalment, però s'han vist forçades a **reduir les hores treballades en ocupacions que prèviament ja eren parcials i precàries**, i per tant insuficients per la seva autonomia.

3.10. Deteriorament de la qualitat de l'ocupació i augment de la precarietat

Les dones entrevistades relaten com la crisi ha suposat un deteriorament de la qualitat de la feina i **un augment de l'ocupació precària**, en relació a una **baixada de salaris**, un **treball temporal i inestable**, i un **augment de la càrrega de feina**.

3.11. Pèrdua d'ocupació femenina en temps de crisi

La finalització de les relacions laborals de les dones no s'ha produït exclusivament per acomiadament, sinó també per baixa voluntària, especialment en els casos de les dones que treballaven en el mercat informal, per la percepció d'un **descens de la demanda.**

Entre els factors de pèrdua de la feina, destaquen **aspectes no relacionats directament amb la crisi, sinó estructurals**, com ara les **dificultats de conciliació, l'edat o la discapacitat**.

Les dones entrevistades descriuen el **descens de la demanda a sectors feminitzats**, molts d'ells desenvolupats principalment en **l'àmbit informal**, com ara el **treball sexual** i els **serveis a la llar** i **d'atenció a les persones**, però també en **l'hostaleria** o el **sector editorial**.

3.12. Experiències en la recerca de feina

Les dones entrevistades descriuen un **augment de les dificultats per trobar ocupació** en temps de crisi, tot i la **multiplicitat d'estratègies de recerca desplegades** i **l'alt grau de motivació**.

Es detecta un funcionament deficient dels canals de recerca de feina, amb l'existència **d'estafes en la selecció de personal** i d'una **demanda de perfils professionals excessivament qualificats** en relació al lloc de treball. Es valora que aquests elements responen a una situació de **molta demanda de feina**.

S'observen casos de **discriminació per raó de sexe, nacionalitat, discapacitat i aspecte físic**. D'altra banda, les dones **sense responsabilitats familiars** es consideren en posició **avantatjosa** en la recerca de feina.

3.13. Motius de recerca de feina

El motiu principal pel qual les dones cerquen feina és la **necessitat d'ingressos**, tot i que també tenen pes la **voluntat d'independència econòmica** i el desig de **sentir-se actives**, especialment les **dones amb fills o filles adolescents**.

Algunes dones descriuen la seva participació al mercat laboral com **complementària a la de la parella**, encara que la seva contribució en ingressos sigui **imprescindible** pel sosteniment de la família. Aquesta percepció mostra la **pervivència del model "male breadwinner**" en temps de crisi.

La urgència de percebre ingressos fomenta la **disponibilitat** per acceptar ocupacions a **sectors no considerats prèviament** o en **condicions més precàries**.

4. La crisi obliga a inventar estratègies per reduir les despeses a la llar, alhora que intensifica el treball domèstic i familiar de les dones

4.1. Canvis en els hàbits de consum com a estratègia de reducció de despeses

En període de crisi l'economia familiar ha patit moltes **transformacions en relació als hàbits de consum** com a conseqüència de les estratègies de reducció de despeses posades en marxa per fer front a la baixada d'ingressos.

Als nivells **socioeconòmics més baixos**, la retallada de despeses ha afectat a **necessitats bàsiques**, com l'alimentació, la cura i la salut dels fills o filles.

Destaca **el control del consum en activitats d'oci**, especialment en **restaurants**. Aquest canvi ha comportat per les dones un **augment de la seva càrrega de treball domèstic a la cuina** i un increment de la **reclusió a la llar**.

En alguns casos, es relata un **consum desbordat previ a la crisi** i es defensa la **moderació del consum com a valor moral.**

4.2. Canvis en els membres de la llar

La recerca qualitativa mostra que la pèrdua d'ingressos i les estratègies de reducció de despeses d'habitatge en període de crisi han comportat en alguns casos la reorganització de les llars, amb **alteracions importants en els membres de la unitat de convivència** (per exemple, el pas d'una família nuclear a altres formes de convivència o a viure amb parents).

En aquest sentit, en l'anàlisi quantitativa dels perfils de les dones ateses en període de crisi, la majoria vivien soles i en famílies nuclears, però és destacable l'evolució entre els anys 2008 i 2009, que suposa un **descens de les llars unifamiliars** i un augment de llars amb més de dos membres, que podria indicar una estratègia per fer front a la pèrdua d'ingressos en situació de crisi econòmica.

4.3. Les dones com a impulsores i gestores de la nova economia familiar

Les dones són majoritàriament les **administradores de la llar** i per tant les encarregades de decidir les estratègies adequades per fer front al descens dels ingressos. Aquest **treball creatiu i d'organització** dels membres de la llar implica un **augment de les hores de feina** de gestió i de la responsabilitat de les dones, que han de fer una **supervisió de les tasques dels altres membres de la llar**, que no saben realitzar-les amb autonomia.

4.4. Augment de la càrrega de treball domèstic i familiar com a conseqüència de les estratègies per fer front a la crisi, sense canvis significatius en el repartiment de tasques que alleugereixin la càrrega de treball de les dones

La reducció de les despeses en restaurants i en altres serveis de la llar i d'atenció a les persones comporta un **augment de la càrrega de treball domèstic i familiar** a la gran majoria de les llars de les dones entrevistades.

Aquest increment de la càrrega de feina és **assumida per les dones**, que segueixen sent les principals responsables del treball domèstic i familiar. En segon terme, les persones que assumeixen més responsabilitats són **altres dones** de la família i amistats, tant residents a la llar com externes, **amb o sense remuneració**.

No s'observen canvis significatius en el repartiment de les tasques entre els membres de la llar i el petit augment de les responsabilitats per part de les parelles i els fills i filles pot ser **conjuntural** i vinculat a la situació d'urgència associada a la crisi.

Com a conseqüència, si abans de la recessió la doble presència (al mercat de treball i a la gestió de la llar) resultava esgotadora per les dones, **els malabarismes imprescindibles per economitzar** en temps de crisi i la pressió de la situació d'urgència tornen la situació **insostenible**.

4.5. S'assumeix com a natural una col·laboració limitada dels homes al treball domèstic i familiar

Tot i que algunes de les dones entrevistades perceben que la càrrega de treball domèstic i familiar no es distribueix de forma igualitària a la llar, **assumeixen com a pròpia la responsabilitat principal** i justifiquen o **naturalitzen la petita col·laboració** que aporten les seves parelles.

5. La crisi està suposant un empitjorament del benestar psicosocial de les dones

Moltes de les dones entrevistades expressen un **malestar físic i psicològic alimentat per l'angoixa de la crisi**. Són freqüents els trastorns psicosomàtics (alteracions de la son, pèrdua de la gana, ofecs), l'estrès i la depressió, i també s'observa certa tensió en les relacions de parella i amb els familiars.

Tot i que les dones se senten **responsables** per les carències de la llar, i especialment dels fills i les filles, la **crisi com a marc estructural les descarrega de certa pressió individual**. En ser conscients que la crisi econòmica ha tingut un impacte sobre tota la població, no es consideren les úniques responsables. També perceben l'existència de factors de vulnerabilitat (com l'origen, l'edat o la discapacitat) que agreugen l'impacte de la crisi en alguns col·lectius.

Les dones entrevistades mostren una **gran motivació** per la recerca de feina i la formació de competències, però també descriuen **moments de desànim i pessimisme** davant les dificultats de trobar ocupació i el brusc descens del nivell de vida.

VI. Bibliografia

BENERÍA, L. (2009) "Com afecta la crisi econòmica a les dones?". Acte institucional en Commemoració del Dia Internacional de les Dones. 10 de març de 2009. Palau del Parlament de Catalunya. Disponible a http://www.parlament.cat

CARRASCO, C. et al (2007). *Estadístiques sota sospita. Proposta de nous indicadors des de l'experiència femenina*. Barcelona, Institut Català de les Dones

CARRASCO, C. (2009). "Mujeres, sostenibilidad y deuda social". *Revista de Educación,* número extraordinario 2009. Madrid, Ministerio de Educación, Política Social y Deporte

CORDONNIER, L. (2009). "Recuperación económica, la gran ilusión". *Le Monde diplomatique en español* 169. València, Ediciones Cybermonde

DIRECCIÓ GENERAL D'IGUALTAT D'OPORTUNITATS EN EL TREBALL (2009). *Dones i Treball. Publicació estadística del Departament de Treball. Anuari 2008.* Barcelona, Direcció General d'Igualtat d'Oportunitats en el Treball, Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

DIRECCIÓ GENERAL D'IGUALTAT D'OPORTUNITATS EN EL TREBALL (2008). *Recull de termes Dones i Treball*. Barcelona, Direcció General d'Igualtat d'Oportunitats en el Treball, Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

EUROPEAN WOMEN'S LOBBY. *Women, the Financial and Economic Crisis. The Urgency of a Gender Perspective*. Disponible a: *http://www.womenlobby.org.* [Data de consulta: 30 octubre 2009]

Feminismo ante la crisis. Disponible a: http://feminismoantelacrisis.wordpress.com/. [Data de consulta: 14 maig 2009]

FORUM DE POLÍTICA FEMINISTA (2009). *Feminismo ante la crisis. XIX Taller de Política Feminista.* Madrid, Forum de Política Feminista

GÁLVEZ MUÑOZ, L. Y TORRES LÓPEZ, J. (2009). "La crisis económica y sus alternativas: una perspectiva de género". *Feminismo ante la crisis. XIX Taller de Política Feminista.* Madrid, Forum de Política Feminista

HARTMANN, H. "The Impact of the Current Economic Downturn on Women". Institute for Women's Policy Research. Disponible a: http://www.iwpr.org [Data de consulta: 16 novembre de 2009]

HAUSMANN, R., TYSON L.D., ZAHIDI, S. (2009) *The Global Gender Gap Report*. Ginebra, World Economic Forum. Disponible a: http://www.weforum.org/en/Communities/Women%20Leaders20and%20Gender%20Parity/GenderGapNetwork/index.htm. [Data de consulta: 3 desembre de 2009]

HUMPHRIES, J. (1993). "El empleo de las mujeres en la reestructuración de América: la experiencia cambiante de las mujeres en las tres recesiones" a RUBERY, J, MOLTÓ CARBONELL, M.L. (coord.) (1993). *Las mujeres y la recesión*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social

INTERNATONAL LABOUR ORGANIZATION (2009). *Global Employment Trends for Women*. Ginebra, International Labour Organization

MAGALLÓN, C. (2009). "Mujeres ante la crisis". *Público.* 8 de novembre de 2009. Madrid, Mediapubli Sociedad de Publicaciones y Ediciones S.L

MARTÍNEZ I CASTELLS, A. "La crisi des d'una perspectiva de gènere". Disponible a http://www.donesenxarxa.cat/spip.php?article1987. [Data de consulta: 20 novembre 2009]

MORENO, Sara (2005). "La gestió del temps quotidià: dificultads d'encaix, escassetat i desigualtats", en VV.AA. *Estructura social i desigualtats a Catalunya. Volum I. Classes socials, educació, treball i usos del temps*. Barcelona, Mediterrània

NAVARRO, V., TUR, M, CAMPA, M. (2009). "La situación de la clase trabajadora en España, Una comparación con los países de la UE-15 y EEUU". *El viejo topo* nº 253. Barcelona, Ediciones de Intervención Cultural/El viejo topo

NYBERG, A. (2003) *Part-time Employment and Part-time Unemployment . A Follow Up of the DELTA-Investigation (SOU 1999: 27)*. Estocolm, Arbetslivsinstitutet

OCDE. *Economic Outlook No. 86*, November 2009. Disponible a http://www.oecd.org/document/18/0,3343,en_2649_34109_20347538_1_1_1_1,00.html [Data de consulta: 20 novembre 2009]

PAZOS MORÁN, M. (2009). "Las mujeres en el cambio de modelo productivo". *El País*, 1 de setembre de 2009. Madrid, Diario El País

Público. 25 abril 2009. Madrid, Mediapubli Sociedad de Publicaciones y Ediciones S.L. Disponible a: http://www.publico.es/estaticos/pdf/descargar.php?archivo=25042009 [Data de consulta: 5 maig 2009].

RAMONET, I. (2009). *La catástrofe perfecta*. Barcelona, Icaria

RECIO, A. (2009). "La crisis del neoliberalismo". *Revista de Economía crítica.* N º 7, primer semestre de 2009

RUBERY, J, MOLTÓ CARBONELL, M.L. (coord.) (1993). *Las mujeres y la recesión*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social

SÁNCHEZ MIRET, C.; LLÁTZER PALANCA, H. (2005): "El repartiment del treball domèstic i familiar". Dins *d'Estructura social i desigualtats a Catalunya.* Polítiques n.46. Editorial Mediterrània i Fundació Jaume Bofill

SEGUINO, S. (2009). *The Global Economic Crisis, Its Gender Implications and Policy Responses.* Ponència presentada al període de sessions 53è de la Comissió de la Condició Jurídica i Social de la Dona de Nacions Unides

SERRA, L. "Més enllà del mercat. Com afecta la crisi a les dones?" *Dones*. Estiu de 2009, num. 35. Barcelona, Associació de Dones Periodistes de Catalunya

SMITH, M. (2009): *Analysis note: Gender equality and Recession*. Grenoble, Ecole de Management. Disponible a: http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=748&langId=en

SOLÉ I PUIG, C., PARELLA, S. (2008) "Dones immigrants no comunitàries al mercat de treball espanyol" a Bodelón E. y Giménez P. *Desenvolupant els drets de les dones: àmbits d'intervenció de les polítiques de gènere.* Barcelona, Diputació de Barcelona

SURT (2004). *Guía metodológica para trabajar con mujeres inactivas.* Barcelona, Diputació de Barcelona

TERCER CONGRESO DE ECONOMÍA FEMINISTA. "Manifiesto del III Congreso de economía feminista". *Revista de Economía crítica.* Jaén. Disponible a: http://revistaeconomiacritica.org/noticia1. [Data de consulta: 14 maig 2009]

TORNS, T., CARRASQUER, P., PARELLA, S., RECIO, C. (2007) *Les dones i el treball a Catalunya: mites i certeses.* Barcelona, Institut Català de les Dones

WALBY, S. (2009). "Gender and the financial Crisis". Paper for UNESCO Project on 'Gender and the Financial Crisis'9 April 2009 Disponible a: http://www.lancs.ac.uk/fass/doc_library/sociology/Gender_and_ financial_crisis _Sylvia_Walby.pdf. [Data de consulta: 2 desembre 2009]

Annex

Taula 1. Dones amb responsabilitats familiars: tipus de responsabilitats i origen

			autoctones_immigrades		
			autòctones	immigrades	Total
fillsiparents	té fills però no parents a càrrec	Recuento	437	778	1215
		% de fillsiparents	36,0%	64,0%	100,0%
		% de autoctones_immigrades	89,7%	86,6%	87,7%
		% del total	31,6%	56,2%	87,7%
	té parents a càrrec però no fills	Recuento	21	62	83
		% de fillsiparents	25,3%	74,7%	100,0%
		% de autoctones_immigrades	4,3%	6,9%	6,0%
		% del total	1,5%	4,5%	6,0%
	té fills i parents a càrrec	Recuento	29	58	87
		% de fillsiparents	33,3%	66,7%	100,0%
		% de autoctones_immigrades	6,0%	6,5%	6,3%
		% del total	2,1%	4,2%	6,3%
Total		Recuento	487	898	1385
		% de fillsiparents	35,2%	64,8%	100,0%
		% de autoctones_immigrades	100,0%	100,0%	100,0%
		% del total	35,2%	64,8%	100,0%

Pruebas de chi-cuadrado

	Valor	gl	Sig. asintótica (bilateral)
Chi-cuadrado de Pearson	4,013(a)	2	,134
Razón de verosimilitudes	4,205	2	,122
Asociación lineal por lineal	1,478	1	,224
N de casos válidos	1385		

a 0 casillas (,0%) tienen una frecuencia esperada inferior a 5. La frecuencia mínima esperada es 29,18.

Taula 2. Temps a l'atur per situació de convivencia

			Situació de convivència							
			Sola	Amb parents	Família monoparental	Amb parella	Família nuclear	Família extensa	Altres formes de convivència	Total
temps_atur_grups	Cap mes a l'atur	Recuento	16	8	9	5	12	1	6	57
		% de temps_atur_grups	28,1%	14,0%	15,8%	8,8%	21,1%	1,8%	10,5%	100,0%
		% de Situació de convivència	33,3%	32,0%	16,4%	17,2%	16,0%	11,1%	46,2%	22,4%
		% del total	6,3%	3,1%	3,5%	2,0%	4,7%	,4%	2,4%	22,4%
	Entre 1 i 3 mesos a l'atur	Recuento	11	9	15	5	20	2	3	65
		% de temps_atur_grups	16,9%	13,8%	23,1%	7,7%	30,8%	3,1%	4,6%	100,0%
		% de Situació de convivència	22,9%	36,0%	27,3%	17,2%	26,7%	22,2%	23,1%	25,6%
		% del total	4,3%	3,5%	5,9%	2,0%	7,9%	,8%	1,2%	25,6%
	Entre 4 i 6 mesos a l'atur	Recuento	4	1	9	5	17	1	1	38
		% de temps_atur_grups	10,5%	2,6%	23,7%	13,2%	44,7%	2,6%	2,6%	100,0%
		% de Situació de convivència	8,3%	4,0%	16,4%	17,2%	22,7%	11,1%	7,7%	15,0%
		% del total	1,6%	,4%	3,5%	2,0%	6,7%	,4%	,4%	15,0%
	Entre 6 mesos i un any a l'atur	Recuento	5	4	11	7	6	2	2	37
		% de temps_atur_grups	13,5%	10,8%	29,7%	18,9%	16,2%	5,4%	5,4%	100,0%
		% de Situació de convivència	10,4%	16,0%	20,0%	24,1%	8,0%	22,2%	15,4%	14,6%
		% del total	2,0%	1,6%	4,3%	2,8%	2,4%	,8%	,8%	14,6%
	Més d'un any a l'atur	Recuento	12	3	11	7	20	3	1	57
		% de temps_atur_grups	21,1%	5,3%	19,3%	12,3%	35,1%	5,3%	1,8%	100,0%
		% de Situació de convivència	25,0%	12,0%	20,0%	24,1%	26,7%	33,3%	7,7%	22,4%
		% del total	4,7%	1,2%	4,3%	2,8%	7,9%	1,2%	,4%	22,4%
Total		Recuento	48	25	55	29	75	9	13	254
		% de temps_atur_grups	18,9%	9,8%	21,7%	11,4%	29,5%	3,5%	5,1%	100,0%
		% de Situació de convivència	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% del total	18,9%	9,8%	21,7%	11,4%	29,5%	3,5%	5,1%	100,0%

Pruebas de chi-cuadrado

	Valor	gl	Sig. asintótica (bilateral)
Chi-cuadrado de Pearson	29,233(a)	24	,211
Razón de verosimilitudes	29,813	24	,191
Asociación lineal por lineal	,781	1	,377
N de casos válidos	254		

a 14 casillas (40,0%) tienen una frecuencia esperada inferior a 5. La frecuencia mínima esperada es 1,31.

Taula 3. Dones desocupades per registre a l'OTG i responsabilitats familiars

			Persones a càrrec		Total
			Sense persones a càrrec	Amb persones a càrrec	
Apuntada a l'OTG	No apuntada a l'OTG	Recuento	23	27	50
		% de Apuntada a l'OTG	46,0%	54,0%	100,0%
		% de Persones a càrrec	25,6%	15,8%	19,2%
		% del total	8,8%	10,3%	19,2%
	Apuntada a l'OTG	Recuento	67	144	211
		% de Apuntada a l'OTG	31,8%	68,2%	100,0%
		% de Persones a càrrec	74,4%	84,2%	80,8%
		% del total	25,7%	55,2%	80,8%
Total		Recuento	90	171	261
		% de Apuntada a l'OTG	34,5%	65,5%	100,0%
		% de Persones a càrrec	100,0%	100,0%	100,0%
		% del total	34,5%	65,5%	100,0%

Pruebas de chi-cuadrado

	Valor	gl	Sig. asintótica (bilateral)	Sig. exacta (bilateral)	Sig. exacta (unilateral)
Chi-cuadrado de Pearson	3,631(b)	1	,057		
Corrección por continuidad(a)	3,028	1	,082		
Razón de verosimilitudes	3,522	1	,061		
Estadístico exacto de Fisher				,069	,042
Asociación lineal por lineal	3,617	1	,057		
N de casos válidos	261				

a Calculado sólo para una tabla de 2x2.

b 0 casillas (,0%) tienen una frecuencia esperada inferior a 5. La frecuencia mínima esperada es 17,24.

Taula 4. Dones desocupades per registre a l'OTG, responsabilitats familiars i origen

autoctones_ immigrades				Persones a càrrec		Total
				Sense persones a càrrec	Amb persones a càrrec	
autòctones	Apuntada a l'OTG	No apuntada a l'OTG	Recuento	4	4	8
			% de Apuntada a l'OTG	50,0%	50,0%	100,0%
			% de Persones a càrrec	9,8%	6,6%	7,8%
			% del total	3,9%	3,9%	7,8%
		Apuntada a l'OTG	Recuento	37	57	94
			% de Apuntada a l'OTG	39,4%	60,6%	100,0%
			% de Persones a càrrec	90,2%	93,4%	92,2%
			% del total	36,3%	55,9%	92,2%
	Total		Recuento	41	61	102
			% de Apuntada a l'OTG	40,2%	59,8%	100,0%
			% de Persones a càrrec	100,0%	100,0%	100,0%
			% del total	40,2%	59,8%	100,0%
immigrades	Apuntada a l'OTG	No apuntada a l'OTG	Recuento	19	23	42
			% de Apuntada a l'OTG	45,2%	54,8%	100,0%
			% de Persones a càrrec	38,8%	20,9%	26,4%
			% del total	11,9%	14,5%	26,4%
		Apuntada a l'OTG	Recuento	30	87	117
			% de Apuntada a l'OTG	25,6%	74,4%	100,0%
			% de Persones a càrrec	61,2%	79,1%	73,6%
			% del total	18,9%	54,7%	73,6%
	Total		Recuento	49	110	159
			% de Apuntada a l'OTG	30,8%	69,2%	100,0%
			% de Persones a càrrec	100,0%	100,0%	100,0%
			% del total	30,8%	69,2%	100,0%

Pruebas de chi-cuadrado

autoctones_immigrades		Valor	gl	Sig. asintótica (bilateral)	Sig. exacta (bilateral)	Sig. exacta (unilateral)
autòctones	Chi-cuadrado de Pearson	,347(b)	1	,556		
	Corrección por continuidad(a)	,046	1	,831		
	Razón de verosimilitudes	,341	1	,559		
	Estadístico exacto de Fisher				,711	,408
	Asociación lineal por lineal	,344	1	,558		
	N de casos válidos	102				
immigrades	Chi-cuadrado de Pearson	5,567(c)	1	,018		
	Corrección por continuidad(a)	4,686	1	,030		
	Razón de verosimilitudes	5,356	1	,021		
	Estadístico exacto de Fisher				,031	,016
	Asociación lineal por lineal	5,532	1	,019		
	N de casos válidos	159				

a Calculado sólo para una tabla de 2x2.
b 2 casillas (50,0%) tienen una frecuencia esperada inferior a 5. La frecuencia mínima esperada es 3,22.
c 0 casillas (,0%) tienen una frecuencia esperada inferior a 5. La frecuencia mínima esperada es 12,94.

Taula 5. Dones desocupades per registre a l'OTG i origen

			autoctones_immigrades		
			autòctones	immigrades	Total
Apuntada a l'OTG	No apuntada a l'OTG	Recuento	8	42	50
		% de Apuntada a l'OTG	16,0%	84,0%	100,0%
		% de autoctones_immigrades	7,8%	26,4%	19,2%
		% del total	3,1%	16,1%	19,2%
	Apuntada a l'OTG	Recuento	94	117	211
		% de Apuntada a l'OTG	44,5%	55,5%	100,0%
		% de autoctones_immigrades	92,2%	73,6%	80,8%
		% del total	36,0%	44,8%	80,8%
Total		Recuento	102	159	261
		% de Apuntada a l'OTG	39,1%	60,9%	100,0%
		% de autoctones_immigrades	100,0%	100,0%	100,0%
		% del total	39,1%	60,9%	100,0%

Pruebas de chi-cuadrado

	Valor	gl	Sig. asintótica (bilateral)	Sig. exacta (bilateral)	Sig. exacta (unilateral)
Chi-cuadrado de Pearson	13,839(b)	1	,000		
Corrección por continuidad(a)	12,666	1	,000		
Razón de verosimilitudes	15,311	1	,000		
Estadístico exacto de Fisher				,000	,000
Asociación lineal por lineal	13,786	1	,000		
N de casos válidos	261				

a Calculado sólo para una tabla de 2x2.
b 0 casillas (,0%) tienen una frecuencia esperada inferior a 5. La frecuencia mínima esperada es 19,54.

Taula 6. Dones immigrades en atur submergit per situació legal

			Situació legal					
			Nacionalitat espanyola	NIE amb residència	Permís d'estudiant	Residència i treball	Resident comunitària	Total
Apuntada a l'OTG	No apuntada a l'OTG	Recuento	3	8	0	31	0	42
		% de Apuntada a l'OTG	7,1%	19,0%	,0%	73,8%	,0%	100,0%
		% de Situació legal	15,8%	66,7%	,0%	26,7%	,0%	26,4%
		% del total	1,9%	5,0%	,0%	19,5%	,0%	26,4%
	Apuntada a l'OTG	Recuento	16	4	1	85	11	117
		% de Apuntada a l'OTG	13,7%	3,4%	,9%	72,6%	9,4%	100,0%
		% de Situació legal	84,2%	33,3%	100,0%	73,3%	100,0%	73,6%
		% del total	10,1%	2,5%	,6%	53,5%	6,9%	73,6%
Total		Recuento	19	12	1	116	11	159
		% de Apuntada a l'OTG	11,9%	7,5%	,6%	73,0%	6,9%	100,0%
		% de Situació legal	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% del total	11,9%	7,5%	,6%	73,0%	6,9%	100,0%

Pruebas de chi-cuadrado

	Valor	gl	Sig. asintótica (bilateral)
Chi-cuadrado de Pearson	15,419(a)	4	,004
Razón de verosimilitudes	17,073	4	,002
N de casos válidos	159		

a 4 casillas (40,0%) tienen una frecuencia esperada inferior a 5. La frecuencia mínima esperada es ,26.

Taula 7. Dones desocupades per registre a l'OTG i edat

			Grups d'edat				Total
			25 anys o menys	De 26 a 35 anys	De 36 a 45 anys	46 anys o més	
Apuntada a l'OTG	No apuntada a l'OTG	Recuento	10	11	16	12	49
		% de Apuntada a l'OTG	20,4%	22,4%	32,7%	24,5%	100,0%
		% de Grups d'edat	38,5%	18,0%	18,0%	14,3%	18,8%
		% del total	3,8%	4,2%	6,2%	4,6%	18,8%
	Apuntada a l'OTG	Recuento	16	50	73	72	211
		% de Apuntada a l'OTG	7,6%	23,7%	34,6%	34,1%	100,0%
		% de Grups d'edat	61,5%	82,0%	82,0%	85,7%	81,2%
		% del total	6,2%	19,2%	28,1%	27,7%	81,2%
Total		Recuento	26	61	89	84	260
		% de Apuntada a l'OTG	10,0%	23,5%	34,2%	32,3%	100,0%
		% de Grups d'edat	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% del total	10,0%	23,5%	34,2%	32,3%	100,0%

Pruebas de chi-cuadrado

	Valor	gl	Sig. asintótica (bilateral)
Chi-cuadrado de Pearson	7,753(a)	3	,051
Razón de verosimilitudes	6,708	3	,082
Asociación lineal por lineal	4,855	1	,028
N de casos válidos	260		

a 1 casillas (12,5%) tienen una frecuencia esperada inferior a 5. La frecuencia mínima esperada es 4,90.

Taula 8. Dones desocupades per registre a l'OTG i situació de convivència

			Situació de convivència							Total
			Sola	Amb parents	Família monoparental	Amb parella	Família nuclear	Família extensa	Altres formes de convivència	
Apuntada a l'OTG	No apuntada a l'OTG	Recuento	14	8	7	5	7	3	3	47
		% de Apuntada a l'OTG	29,8%	17,0%	14,9%	10,6%	14,9%	6,4%	6,4%	100,0%
		% de Situació de convivència	29,2%	32,0%	12,7%	17,2%	9,3%	33,3%	23,1%	18,5%
		% del total	5,5%	3,1%	2,8%	2,0%	2,8%	1,2%	1,2%	18,5%
	Apuntada a l'OTG	Recuento	34	17	48	24	68	6	10	207
		% de Apuntada a l'OTG	16,4%	8,2%	23,2%	11,6%	32,9%	2,9%	4,8%	100,0%
		% de Situació de convivència	70,8%	68,0%	87,3%	82,8%	90,7%	66,7%	76,9%	81,5%
		% del total	13,4%	6,7%	18,9%	9,4%	26,8%	2,4%	3,9%	81,5%
Total		Recuento	48	25	55	29	75	9	13	254
		% de Apuntada a l'OTG	18,9%	9,8%	21,7%	11,4%	29,5%	3,5%	5,1%	100,0%
		% de Situació de convivència	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% del total	18,9%	9,8%	21,7%	11,4%	29,5%	3,5%	5,1%	100,0%

Pruebas de chi-cuadrado

	Valor	gl	Sig. asintótica (bilateral)
Chi-cuadrado de Pearson	13,562(a)	6	,035
Razón de verosimilitudes	13,393	6	,037
Asociación lineal por lineal	3,956	1	,047
N de casos válidos	254		

a 3 casillas (21,4%) tienen una frecuencia esperada inferior a 5. La frecuencia mínima esperada es 1,67.

Generalitat de Catalunya
Institut Català de les Dones

C/Guàrdia 14 baixos - 08001 Barcelona - Tel. 93 342 83 80 - surt@surt.org - www.surt.org